

ELEVATIO

DR. GULYÁS KLÁRA

Diplomás roma/cigány nők értelmiségi szerepei, identitásstratégiái és társadalmi pozíciói

KUPINÉ DR. DRÓCSA IZABELLA

„Eltűnik a neve [...] ezen népnek az örökös tartományokban”. A felvilágosult abszolutizmus cigánypolitikája és annak rendeleti szabályozása Magyarországon, különös tekintettel Mária Terézia pátenseire

DR. SZENTES DALMA

Anyák a munka világában – A várandós és gyermeket nevelő nők helyzete a munkajogban, különös tekintettel az egészségügyi szolgálati jogviszonyra

ACKERMANN TAMÁS

Digitális esélyteremtés a gyakorlatban. Kvalitatív tapasztalatok egy esélypolitikai program megvalósításáról

DR. HABIL. THÉKES ISTVÁN

Könyvajánló – Aranypántok – Magyar romák és hátrányos helyzetűek a Kárpát-medencében

*„Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhetsz,
óh lélek! Ez a hazám.”*

(József Attila: Elégia, 1933)

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. habil. Berke Gyula – a Pécsi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Társadalombiztosítási Jogi Tanszék vezetője és egyetemi docense

Dr. habil. Jusztinger János – a Pécsi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék vezetője és egyetemi docense

Dr. Németh Nándor – a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Modellprogramok, Monitoring és Értékelési Munkacsoport szakmai vezetője, terület- és településfejlesztő geográfusa

Dr. Székely Levente – a Mathias Corvinus Collegium, Ifjúságkutató Intézet igazgatója

Fűrész Tünde – a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért igazgatója

Prof. Dr. Czibere Ibolya – a Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék vezetője és igazgatója, az MTA Szociológiai Tudományos Bizottság alelnöke

Prof. Dr. K. Lengyel Zsolt – a Regensburgi Egyetem, Magyar Intézet igazgatója, a Münchener Magyar Intézet Egyesület elnöke

Prof. Dr. Kósa Karolina – a Debreceni Egyetem, Általános Orvostudományi Kar, Magatartástudományi Intézet igazgatója

Prof. Dr. Szalayné dr. Sándor Erzsébet – a Pécsi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Nemzetközi- és Európaijogi Tanszék egyetemi tanára, a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó alapjogi biztos helyettese 2013 és 2025 között

Raffaél Mónika – a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért kutató-elemzője, a Mathias Corvinus Collegium Roma Tehetségprogramjának mentora

Kupiné Dr. Drócsa Izabella – Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság, Stratégiai Elemző Osztály vezetője

---

Fővédnök:

Sztojka Attila társadalmi esélyekért és roma kapcsolatokért felelős államtitkár

Védnök:

dr. Kovács Edit társadalmi esélyekért felelős helyettes államtitkár

Alapító felelős szerkesztő:

dr. Horváth János Sándor a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság főigazgatója

Alapító főszerkesztő:

Nagy-Tószegi Bálint a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság hivatalvezetője

Projektmenedzsmet:

Nagy-Tószegi Bálint a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság hivatalvezetője,
Kupiné Dr. Drócsa Izabella a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság Stratégiai Elemző Osztály vezetője,

Kárász Anikó a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság Stratégiai Elemző Osztály elemzője,
Garami-Reiter Dorina a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság Főigazgatói Hivatal referense

Olvasószerkesztő: Koródi-Nagy Edina a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság Kommunikáció és Szervezetfejlesztési Osztály vezetője

Grafikai tervezés és tördelés: Nagy-Tószegi Bálint a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság hivatalvezetője

Szakmai folyóiratunk első számát **Kunhegyesi Ferenc** Prima-díjas festőművész alkotásai illusztrálják.

ISSN 3141-6756

Kiadja: Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság

1135 Budapest, Szegedi út 35-37.

E-mail: elevatio@tef.gov.hu

Honlap: <https://tef.gov.hu>

Köszönjük a Belügyminisztérium Esélypolitikai és Romaügyi Tudományos Tanácsának támogató közreműködését.

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNTŐ

6 | **Dr. Horváth János Sándor:** Köszöntő

TANULMÁNYOK

8 | **Dr. Gulyás Klára:** Diplomás roma/cigány nők értelmiségi szerepei, identitásstratégiai és társadalmi pozíciói

28 | **Kupiné Dr. Drócsa Izabella:** „Eltűnik a neve [...] ezen népnek az örökös tartományokban”. A felvilágosult abszolutizmus cigánypolitikája és annak rendeleti szabályozása Magyarországon, különös tekintettel Mária Terézia pátenseire

40 | **Dr. Szentes Dalma:** Anyák a munka világában. A várandós és gyermeket nevelő nők helyzete a munkajogban, különös tekintettel az egészségügyi szolgálati jogviszonyra

58 | **Ackermann Tamás:** Digitális esélyteremtés a gyakorlatban. Kvalitatív tapasztalatok egy esélypolitikai program megvalósításáról

KÖNYVISMERTETŐ

68 | **Dr. habil. Thékes István:** Könyvajánló – Aranypántok - Magyar romák és hátrányos helyzetűek a Kárpát-medencében

KÖSZÖNTŐ

Tisztelt Olvasónk!

A Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság (TEF) főigazgatójaként örömmel és büszkeséggel tölt el, hogy az Elevatio című tudományos folyóirat felelős szerkesztőjeként kezembem tarthatom a periodika első számát, ami intézményünk életében egy komoly mérföldkőnek számít. Bizakodásomat fejezem ki arra vonatkozóan, hogy új időszaki kiadványunk a jövőben hozzájárul majd a különböző társadalomtudományi irányzatok további elmélyítéséhez és gazdagításához az esélyteremtés vonatkozásában.

Szervezetünket a Belügyminisztérium 2019. augusztus elsejével hozta létre a társadalmi esélyteremtés elősegítése, a mélyszegénység felszámolása, valamint az esélyteremtés minél szélesebb körben történő kiterjesztése céljából. Az intézmény küldetése a komplex társadalomfejlesztés, amelynek érdekében sokrétű eszközrendszert alkalmaz: e körben megemlíthető az iskolázottság, a szakmai ismeretek, a képzés, bizonyos munkakörökre történő felkészítés, a foglalkoztatás, a lakhatás, a család, a közösség, továbbá az egészségi/mentális állapot javítása terén biztosított közvetlen és közvetett támogatások nyújtása az arra rászorulóknak számára. A TEF megalapítása óta meghatározó szerepet tölt be a különböző esélyteremtési programok megvalósításában, lehetőséget biztosítva ezáltal hátrányos helyzetű embereknek a személyes fejlődésre, az öngondoskodás- és az egyéni felelősségvállalás igényének kialakítására, szociális és életviteli készségeik javítására. Az intézmény életében jelentős helyet foglal el az Európai Unió és hazai finanszírozású projektek kidolgozása és megvalósítása, amelyek főként az álláskeresőket és az alacsony iskolai végzettségűeket segítik.

A szervezet a társadalmi hátránykompenzáció gyakorlati teendői és kihívásai mellett figyelmet szentel az esélypolitikai ágazat tevékenységi köreinek elméleti és tudományos megközelítésére is. Ezért az Elevatio folyóirat megalapításával egy olyan intellektuális teret hoztunk létre, ahol mind a gyakorlat, mind pedig az elméletorientált területen tevékenykedő szakértők és kutatók nyilvánosságra hozhatják publikációikat, hozzájárulva a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok élethelyzetének javítását szolgáló tudományos diskurzushoz. Intézményünk ezáltal az elméleti és az empirikus tudomány közötti összhang mentén egy biztos bázist teremtett annak érdekében, hogy a szakmai döntéshozók a jogalkotás során kellően megalapozott és megoldásközpontú intézkedéseket fogadhassanak el.

Kívánom, hogy az Elevatio folyóirat lehetőséget biztosítson a tudomány művelői számára a hátrányos helyzetű személyeket érintő mindennapos kihívások feltérképezésére, lehetőséget adva ezáltal az esélypolitika területén felmerülő új javaslatok és kezdeményezések megfogalmazására és megvitatására!

dr. Horváth János Sándor
a TEF főigazgatója

DIPLOMÁS ROMA/CIGÁNY NŐK ÉRTELMI SÉGI SZEREPEI, IDENTITÁSSTRATÉGIÁI ÉS TÁRSADALMI POZÍCIÓI

Dr. Gulyás Klára | Egyetemi adjunktus, Sárospataki Református Hittudományi Egyetem

Absztrakt

A tanulmány a felsőfokú végzettséggel rendelkező roma/cigány nők helyzetét vizsgálja antropológiai, szociológiai és neveléstudományi megközelítésben. A női élettapasztalatokra fókuszálva bemutatja, hogy miként egyeztetik össze értelmiségi szerepeiket hagyományos családi és közösségi szerepeikkel. A történeti-társadalmi háttér áttekintése rávilágít a nemi szerepek változására és a roma/cigány nők helyzetének sokszínűségére. A kvalitatív (életútinterjú) és kvantitatív (kérdőíves) kutatási eredmények alapján a tanulmány feltárja a diplomás roma/cigány nők identitásstratégiáit (az asszimilációs és az etnikai identitást erősítő törekvések közötti utakat), a nemi szerepek átalakulását (pl. a korai házasság és gyermekvállalás elhalasztását), a párválasztási mintázatokat (különös tekintettel az etnikailag vegyes házasságok magas arányára), valamint a közösségi és többségi elvárások közti megfelelési kényszerekből fakadó dilemmákat. Eredményeim szerint a diplomás roma/cigány nők sajátos „határátlépő” státuszt képviselnek. Egyszerre kell helytállniuk a többségi társadalom elvárásai szerinti értelmiségi szerepeknek, és meg kell felelniük roma/cigány kibocsátó származási közösségük normáinak. A tanulmány új szempontokkal gazdagíthatja a roma/cigány női értelmiség szerepvállalásának megértését és rávilágít a kulturális tőke, az identitás és a társadalmi nem metszeteiből fakadó komplex kihívásokra.

Kulcsszavak: roma/cigány nők, értelmiségi szerep, identitásstratégia, nemi szerepek, interszekcionalitás

Abstract

Intellectual Roles, Identity Strategies and Social Positions of Educated Roma Women

This study examines the situation of Roma/Gypsy women with higher education from anthropological, sociological and educational perspectives. Focusing on female experiences, it explores how these women reconcile their intellectual roles with traditional family and community roles. A review of the historical-social context highlights changes in gender roles and the heterogeneity of Roma women's situations. Based on qualitative (life-story interviews) and quantitative (survey) research results, the paper reveals the identity strategies of educated Roma women (navigating between assimilation and strengthening ethnic identity), transformations in gender roles (e.g. delaying early marriage and childbearing), patterns of partner selection (with special attention to the high rate of ethnically mixed marriages), as well as dilemmas arising from pressures to meet both community and majority expectations. Our findings show that educated Roma women occupy a unique "boundary-crossing" status: they must succeed as intellectuals according to majority society's expectations while also conforming to the traditional norms of Roma communities. The study provides new insights into the role of Roma female intelligentsia and sheds light on the complex challenges arising from the intersection of cultural capital, identity, and gender.

Keywords: Roma women, intellectual role, identity strategy, gender roles, intersectionality

1. Bevezetés

A magyarországi roma/cigány népesség társadalmi helyzete kapcsán a kutatások túlnyomó többsége a hátrányos helyzetű, marginalizálódott csoportokra fókuszált, miközben viszonylag kevés figyelem irányult azokra, akik értelmiségivé váltak. Ezen „láthatatlan” kisebbségi középosztály tagjai közé tartoznak a diplomás roma/cigány nők, akik egy sajátos metszetben helyezkednek el. Egyszerre viselik a kisebbségi roma/cigány identitást és tartoznak az értelmiségi, felsőfokú végzettségű társadalmi csoporthoz.¹ Jelen tanulmány célja ennek a kettős státusznak az átfogó vizsgálata, különös tekintettel a diplomás roma/cigány nők által betöltött értelmiségi szerepekre, identitásstratégiákra és társadalmi pozíciókra. A női tapasztalatot középpontba helyezve arra keresem a választ, hogyan él meg és jelenít meg értelmiségi mivoltukat, miként változtak hagyományos nemi szerepeik, milyen partnerkapcsolati mintázatok jellemzik őket és milyen kihívásokat támasztanak számukra a roma/cigány közösségi normák és a többségi társadalom elvárásainak való megfelelés. A kiinduló hipotézisem az volt, hogy e kettős helyzet sajátos mintázatokat eredményez a vizsgált csoportban. Feltételeztem, hogy a diplomás roma/cigány nők esetében az értelmiségi lét és a kisebbségi származás kettőssége miatt olyan identitásstratégiák és életútminék jelennek meg, amelyek eltérnek mind a roma/cigány közösségek hagyományos normáitól, mind a többségi társadalom átlagos mintáitól.

Az utóbbi évtizedekben jelentősen megnőtt azoknak a roma/cigány nőknek az aránya, akik sikeresen befejezték felsőfokú tanulmányaikat és diplomát szereztek. Ennek ellenére, a roma/cigány hallgatók aránya ma is rendkívül alacsony a felsőoktatásban, ami jelzi, hogy a strukturális akadályok továbbra is jelen vannak. A diplomás roma/cigány nők felsőoktatásban való megjelenése fokozatosan alakítja az oktatáshoz és női szerepekhez fűződő attitűdöket, ugyanakkor azokban a közösségekben, ahol a tradicionális nemi szerepelvárások továbbra is meghatározók, a lányok felsőfokú tanulmányokhoz való hozzáférése még mindig korlátozott. Mindez arra utal, hogy bár az egyéni mobilitási minták pozitív példát kínálnak, a strukturális és kulturális tényezők továbbra is gátolhatják a nők szélesebb körű részvételét az oktatásban.

Helyzetük vizsgálata különösen időszerű, mivel meghatározó szereplőivé válhatnak a roma/cigány közösségek társadalmi integrációjának. A többségi társadalom gyakran tőlük várja el, hogy közvetítőként lépjenek fel a roma/cigány közösségek és az intézményrendszerek között, miközben pozitív példaként is szolgálnak a fiatalabb generációk számára.² Mindemellett maguk a roma/cigány közösségek is támasztanak elvárásokat velük szemben, például, hogy segítsék közösségüket, ami sok esetben szerepkonfliktushoz vezet. Tanulmányom abba a viszonylag szűk szakirodalmi diskurzusba illeszkedik, amely a roma/cigány értelmiségieket és különösen a roma/cigány női értelmiségieket vizsgálja.³ Az első empirikus kutatások között jelent meg Kóczé Angéla és Sz. Kármán Judit munkája a roma/cigány értelmiségi nőkről, az előbbi

Helyzetük vizsgálata különösen időszerű, mivel meghatározó szereplőivé válhatnak a roma/cigány közösségek társadalmi integrációjának.

1 Durst et. al. 2016. 202. o.

2 Uo.

3 Kóczé 2005.; Kóczé 2010.; Sz. Kármán 2012.; Durst et al. 2016.

interjúkra építve, az utóbbi demográfiai-szociológiai megközelítéssel. Ezek a kutatások rámutatnak, hogy a diplomás roma/cigány nők egyszerre néznek szembe a kisebbségi státuszukból fakadó hátrányokkal és a nemükből adódó kihívásokkal. Vagyis többszörös, halmozott diszkriminációval. Kóczé Angéla tanulmányaiban részletesen elemzi a diplomás roma/cigány nők interszekcionális kihívásait, a kisebbségi lét, a nemi szerep és a középosztálybeli státusz együttes hatását a karrier- és családpreferenciákra. Ennek megértéséhez elengedhetetlen az interszekcionális nézőpont, amely figyelembe veszi az etnikum, a társadalmi nem és az osztályhelyzet együttes hatását.

2. Elméleti háttér és irodalmi áttekintés

2.1. Tradíció és transzformáció

A társadalmi nemek kutatása (gender studies) rámutat arra, hogy a női és férfi szerepek nem biológiailag determináltak, hanem társadalmi-kulturális konstrukciók, amelyek időben és térben változnak. A tradicionális európai társadalmakban – különösen a paraszti kultúrákban – a nemek elkülönült és hierarchikus szerepei voltak jellemzők. A nők elsősorban a családon belüli tevékenységekért feleltek (háztartásvezetés, gyermeknevelés), míg a férfiak a nyilvános, közösségi szférában tevékenykedtek. Ez a szigorú munkamegosztás együtt járt a nemek fizikai elkülönülésével és azzal, hogy a közösség merev normákat írt elő a „nőies” és „férfias” viselkedésre. A nők társadalmi státusza ebben a keretben alárendelt volt és a közösség az egyént főként nemi szerepe alapján értékelté.⁴

A 20. századtól azonban a modernizáció, az urbanizáció, a női emancipációs mozgalmak és a formális oktatás terjedése jelentős változásokat hozott a nemi szerepek terén. A nők egyre nagyobb számban léptek be a fizetett munka világába, ami a hagyományos magánszféra és nyilvános szféra felosztást fellazította. Koncz Katalin tipológiája szerint három női karriertípus alakult ki globálisan a modern társadalmakban: (1) a családi karrier, ahol a nő főként a háztartásban és családgondozásban teljesedik ki; (2) a munkaerő-piaci karrier, ahol az önálló, kereső munka élvez elsőbbséget („karrierorientált nő”) és (3) a kettős kötődésű karrier, ahol a nő igyekszik összehangolni a családi és munkabeli szerepeit.⁵ A 20. század második felére a fejlett társadalmakban elvárássá vált, hogy a nők ne csupán háziasszonyként, hanem a munka világában is megállják helyüket, miközben a családi szerepek továbbra is elsősorban rájuk hárulnak. A feminizmus és a gender studies rávilágított a nemek közti kapcsolatok hatalmi viszonyaira. A hagyományos szereposztás a férfiak dominanciáját tükrözi, amit a feminista megközelítés az alárendelt (női) kategória nézőpontjából bírál felül. Jelen tanulmány ugyanakkor – Molnár Ágnes felvetéséhez kapcsolódva – a diplomás nők helyzetét elsősorban a kulturális tőke (végzettség, műveltség) és az identitás szempontjából elemzi, nem csupán a férfiuralom dichotómiájában. Molnár Ágnes a kulturális tőke és identitás szempontjait előtérbe helyező elemzés fontosságát hangsúlyozza a nők helyzetének vizsgálatakor.⁶ Ez lehetővé teszi, hogy ne homogén „női alávetettségként” kezeljük a jelenséget, hanem láthatóvá tegyük a nők különböző stratégiáit és erőforrásait is.

2.2. A roma/cigány nők helyzete a társadalomban

A roma/cigány népesség rendkívül heterogén, ezért általánosságban beszélni „a” roma/cigány nők helyzetéről csak fenntartásokkal lehet. Különböző nyelvi és kulturális csoportok (oláh-cigány, beás-cigány, zenész-cigány/romungró) eltérő hagyományokkal rendelkeznek, ami a női szerepeikben is megnyilvánul. Például a muzsikus cigány közösségekben a nők szerepe másként alakult, mint a hagyományo-

4 Jávör 1989. 141–143. o.

5 Koncz 2005. 62. o.

6 Molnár 2004. 164. o.

sabb értékrendű oláh- vagy beás közösségekben. Így nem beszélhetünk egységes „roma kultúráról” sem, hanem csupán roma/cigány kultúráról. Már a korai munkák is kiemelték a roma/cigány nők helyzetének belső differenciáltságát, illetve a modernizáció hatására bekövetkező változások generációs eltéréseit.⁷ Ennek megfelelően a diplomás roma/cigány nők életútjai és tapasztalatai is sokfélék.

Történeti szempontból a roma/cigány nők helyzetét jelentősen befolyásolta, hogy a roma/cigány közösségek a modernizációba – az iparosodott, városi életformába – később kapcsolódtak be, mint a többségi társadalom női tagjai. Magyarországon a romák/cigányok tömeges megjelenése az ipari munkahelyeken és városokban főként az államszocializmus időszakában, a 20. század második felében indult meg.⁸ Ez azt jelentette, hogy a roma/cigány közösségek addigi tradicionális életformája (mely gyakran vidéki, félperifériás lét volt) hirtelen átalakulásnak indult. A nemi szerepek és családmódok változása azonban nem követte automatikusan a többségi mintákat. Egyrészt a romák/cigányok korábbi életfeltételei eltértek a többség paraszti- agrár kultúrájától (pl. a letelepedett romák/cigányok sokszor földtulajdon nélkül, a társadalom peremén éltek, ami más stratégiákat eredményezett). Másrészt a roma/cigány közösségek a modernizációt kisebbségi csoportként élték meg, akiket a többségi társadalom részéről gyakran diszkrimináció és előítélet sújtott. Jankó Béla (2004) három szempontot emel ki a roma/cigány nők 20. századi élethelyzetének elemzéséhez: (1) a romák megkésett modernizációját bizonyos területeken; (2) a roma kultúra néhány sajátos vonását; (3) a kisebbségi létből fakadó helyzetet. Ezek a tényezők együtt sajátos, „felemás” emancipációs mintát eredményeztek. A szocializmus idején a roma/cigány nők formálisan bekapcsolódtak a munkaerőpiacra (gyári munkásként, szakmunkásként), de közben a hagyományos nagycsaládos szerepelvárások részben tovább éltek. A rendszerváltás utáni évtizedekben a gazdasági-szociális válságok a romákat/cigányokat súlyosan érintették (munkanélküliség, szegregáció), ami sok roma/cigány nő számára visszalépést jelentett a közszerfabeli érvényesülés terén. Ennek ellenére új jelenségként debütált a roma/cigány nők egy szűk, de növekvő csoportja, akik felsőfokú végzettséget szereztek és szakmai pályára léptek. Ők azok, akiknek az életútja jelentősen különbözik mind a korábbi generációk roma/cigány női szerepeitől, mind pedig a többségi társadalomban jellemző női szerepmintáktól. A diplomás roma/cigány nők így gyakran kettős elvárásrendszer keresztútjében állnak. A hagyományos roma/cigány normák szerint a női szerep a családi élethez, gyermekvállaláshoz kötődik, míg a modern, városi közegben az önálló karrier és az egyéni ambíciók kerülnek előtérbe.

Fontos kiemelni, hogy a roma/cigány nők oktatásban való részvételét számos tényező hátráltatta/hátráltatja. Forray R. Katalin és Hegedűs T. András már a 1990-es években rávilágított arra, hogy a roma/cigány lányok továbbtanulásához több feltétel együttes teljesülése szükséges: (1) a család anyagi helyzete tegye lehetővé az iskoláztatást; (2) a közösség csak akkor engedi el a lányt tanulni – gyakran távol a lakóhelytől – ha megfelelő kontroll alatt tudhatja (vagyis biztosítottnak látja a hagyományos normák betartását a lány részéről); (3) a közösség akkor mond le a fiatal nő munkaerejéről a háztartásban és gyermeknevelésben (úgy mond „engedd el” tanulni), ha maga a közösség elég erős ahhoz gazdaságilag-társadalmilag, hogy ezt a „veszteséget” elbírja. Ezek a feltételek magyarázzák, hogy miért főleg azokból a családokból kerültek ki diplomás nők, amelyek viszonylag integráltabbak vagy nyitottabbak voltak a változásokra.

2.3. Roma értelmiségi nők: az interszekcionális megközelítés

A roma/cigány nők, akik felsőfokú végzettséget szereznek, sajátos kettős kisebbségi helyzetben vannak. Egyrészt etnikai kisebbséghez tartoznak (roma/cigány identitásuk van), másrészt nők egy sokszor patriarchális beidegződésekkel terhelt társadalomban. Ezt az összetett tapasztalatot írja le az interszekcionalitás elmélete, amely szerint a társadalmi egyenlőtlenségek különböző tengelyei (etnikum,

⁷ Neményi 2000.; Forray – Hegedűs 1998.

⁸ Kemény 1976. 50. o.

nem, osztály) egymást metszve, egyidejűleg hatnak az egyén életére. A diplomás roma/cigány nők esetében ez azt jelenti, hogy ők egyszerre szenvedhetnek el hátrányokat roma/cigány származásuk miatt (pl. előítéletek a munkahelyen) és nőként (pl. üvegplafon jelenség, szexizmus). Kóczé Angéla emellett egy harmadik dimenzióra, a társadalmi osztályhelyzetre is felhívja a figyelmet. A sikeres roma/cigány nők jellemzően a középosztály pozícióiba kerülnek iskolai végzettségük és hivatásuk révén, így olyan problémákkal is szembesülnek, amelyek a középosztálybeli kisebbségek sajátjai.⁹ Ilyen például az az élmény, hogy bár ők maguk diplomások és szakemberek, a többségi társadalomban mégis árnyékot vet rájuk a roma/cigány közösség általános szegénysége és alacsony társadalmi státusza. Ezt a jelenséget a szakirodalomban „a mobilitás kisebbségi kultúrája” fogalmával írják le.¹⁰ Lényege, hogy a kisebbségi középosztály tagjai olyan sajátos tudást, viselkedésmintákat és erőforrásokat alakítanak ki, amelyekkel megpróbálnak megbirkózni a két világ – a többségi és a kisebbségi közeg – egymásnak sokszor ellentmondó elvárásaival.¹¹ A diplomás roma/cigány nők tipikusan ebben a „két világ” metszéspontjában élnek. Igyekeznek beilleszkedni a többségi értelmiségi környezetbe, ugyanakkor meg kell küzdeniük azzal, hogy roma/cigány közösségükben esetleg idegennek tartják őket.

A roma/cigány nők értelmiségivé válása iránti érdeklődés a 2000-es évektől erősödött a társadalomtudományban. Kóczé Angéla (2010) kilenc első generációs roma/cigány női értelmiségivel készített interjút, akik politikai szerepet is vállaltak. Kóczé ezeket a nőket „határátlépőknek” nevezi,¹² utalva arra, hogy szó szerint és átvitt értelemben is át kell lépniük a társadalmi határokat. Ki kell mozdulniuk a hagyományos roma/cigány női szerepkörből és be kell lépniük egy férfiak és nem romák uralta közéleti térbe.¹³ A vizsgált nők életútjában megfigyelhető, hogy férjeik túlnyomórészt nem romák voltak, jellemzően magasabb státuszú, iskolázott nem roma férfiakat választottak társul. Kóczé értelmezésében ez egyrészt jelzi a tradicionális párválasztási normák fellazulását, másrészt azt is, hogy ezeknek a nőknek olyan partnerre van szükségük, aki elfogadja és támogatja értelmiségi ambícióikat még akkor is, ha ez eltér a hagyományos női szerepektől.¹⁴ Fontos hangsúlyozni, hogy az értelmiségi lét a roma/cigány identitást is átalakítja. Kóczé szerint e nők számára a roma/cigány identitás politikai tartalmat kap, büszkeségforrássá válik, amelyet tudatosan felvállalnak és képviselnek a közéletben. Egyszersmind azonban hordozzák a sérelmeket is. Sokuk személyes történetében vannak olyan traumatizáló élmények (pl. gyermekkorban átélt kirekesztés), amelyek motivációt adnak számukra a közéleti szerepvállaláshoz.¹⁵

Egy másik fontos kutatás Durst Judit, Fejős Anna és Nyíró Zsanna (2016) nevéhez fűződik, akik 26 diplomás nő (roma/cigány és nem roma) életútinterjút elemezve vizsgálták a munka és magánélet összehangolását. Eredményeik rámutattak, hogy a diplomás roma/cigány nők esetében az etnikai hovatartozás befolyásolja a karrierút alakulását. Sokan közülük hivatásukat „szívügyként” fogják fel, elhivatottak a roma/cigány közösség segítésében. Ugyanakkor az interjúk alapján egyes nők arról számoltak be, hogy nem teljesen saját választásuk volt roma/cigány ügyekkel foglalkozni, hanem a többségi munkaerőpiacon tapasztalt diszkrimináció terelte őket ilyen pályákra.¹⁶ Durst és munkatársai a Neckerman-féle megközelítéshez hasonlóan megállapítják, hogy a diplomás roma/cigány nők a „kisebbségi mobilitás kultúrájának” részeként közös stratégiákat alakítanak ki. Tudatosan keresik azokat a munkahelyi és életvezetési megoldásokat, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy egyszerre feleljenek meg az értelmiségi és a családi szerepek követelményeinek.¹⁷ Gyakran hangsúlyozzák például a rugalmasság fontosságát (saját vállalkozás indítása, rugalmas munkaidő) vagy a támogató párkapcsolat jelentőségét abban,

9 Durst et al. 2016. 202. o.

10 Neckerman et al. 1999. 945. o.

11 Durst et al. 2016. 202. o.; Durst – Bereményi 2021.; Nyíró – Durst 2018. 93. o.

12 Kóczé 2010. 208. o.

13 Kóczé 2010. 223. o.

14 Kóczé 2010. 225. o.

15 Neckerman et al. 1999.

16 Durst et al. 2016. 222. o.

17 Uo.

hogya a karrier és a magánélet összeegyeztethető legyen.¹⁸ Alábbiakban egy 2021-ben végzett átfogó kutatásomnak azon részeit foglalom össze, amelyek a diplomás roma nők kérdéskörét érintik.¹⁹

3. Kutatás és módszertan

Kutatásom a magyarországi diplomás és diplomaszerezés útján álló romák/cigányok körében folyt, vegyes módszertani megközelítéssel. Egyfelől online kérdőíves felmérést végeztem, amelyben 355 fő roma/cigány származású, diplomával rendelkező – vagy éppen felsőfokú tanulmányokat folytató – személy vett részt. A kérdőíves kutatás legnagyobb nehézségét a bevonható személyek kiválasztása és elérése jelentette. Mivel az etnikai hovatartozás önbevalláson alapuló, védett adat, értelemszerűen nem állnak rendelkezésre olyan nyilvános listák vagy adatbázisok, amelyek a mintaválasztás kiindulópontjával szolgálhatnának. A kutatásba kizárólag azok a személyek kerülhettek be, akik önbevallás alapján romának/cigánynak vallották magukat. A célom az volt, hogy közvetett módon minél több potenciálisan érintett személyt elérjek és bevonjak a kutatásba. Két fő irány kínálkozott. Egyrészt a roma/cigány diplomások vagy jelenleg felsőfokú tanulmányokat folytató személyek elérése a Roma Szakkollégiumi Hálózat, a Romaversitas és a Roma Education Fund intézményes kapcsolatrendszerén keresztül, másrészt a roma/cigány közösségek által használt (többnyire zárt) Facebook-csoportokban való célzott toborzás. A fent említett szervezetek nagy segítséget nyújtottak a kérdőív népszerűsítésében online felületeiken. Személyes kötődésem is megkönnyítette a bevonást. Egykori roma szakkollégiumi hallgatóként, REF-ösztöndíjasként aktív tagja vagyok ezeknek a közösségeknek. A kérdőív elérhetőségét roma/cigány értelmiségi véleményformálók is megosztották saját közösségi oldalaikon, sokan közülük személyes üzenetben

is felkérték ismerőseiket a részvételre. További segítséget jelentettek a roma/cigány témakörben kutató nem roma értelmiségiek is. A kitöltők túlnyomó többsége nem a közvetlen ismeretségi körömből került ki, hanem szélesebb online roma/cigány értelmiségi hálózatokból.

Ugyan a kutatás kérdőíve nem szolgáltat reprezentatív mintát, mivel etnikai hovatartozására vonatkozóan Magyarországon nem áll rendelkezésre adat a diplomával rendelkezők és felsőfokú tanulmányokat folytatókról. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a mintába bekerült 355 fő válasza így elegendő és megbízható információt nyújtanak az egyre növekvő számú roma diplomás csoport aktuális léthelyzetéből következő különböző értelmiséghez kapcsolódó értelmezésekről. A kvalitatív kutatás pedig azt célozza, hogy a survey vizsgálatból kirajzolódó tendenciák, trendek az elbeszélt élettörténetek elemzése révén mélyebb

18 Durst et al. 2016. 222. o.

19 Vö. Gulyás 2021. 75-112. o.

információkat, azaz „sűrű leírást” adjanak a vizsgálati populáció attitűd és cselekvési dimenziójáról a kiválasztott téma kontextusában.

A kérdőív a demográfiai háttér (életkor, családi állapot stb.) mellett kitért a szülői háttérre, az identitásra (önbesorolás, nyelvhasználat, kötődés), a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdökre, a párválasztásra, a munkaerőpiaci helyzetre, a diszkriminációs tapasztalatokra és az értelmiségi szerepvállalásra. A kvantitatív adatok elemzéséhez leíró statisztikákat és keresztábra-elemzéseket alkalmaztam, külön vizsgálva a férfi–női különbségeket bizonyos kérdésekben.

A vizsgálati populáció jellemzőinek meghatározásában kiemelt szerepe van a nemi megoszlásnak. A válaszadók 60%-a nő, ami elsőre meglepő aránynak tűnhet. Érdekes párhuzamként említhető, hogy a 2020-ban működő 11 magyarországi roma szakkollégium hallgatói között – Biczó és Szabó kutatása szerint – ugyanez az arány mutatkozott.²⁰ Bár közvetlen oksági kapcsolat nem állapítható meg, az összevetés azért releváns, mert a Biczók által vizsgált adatbázis az egyetlen, amely teljes körű és szisztematikus kérdőíves felmérésen alapul a roma felsőoktatási hallgatókról.

A nemek arányát két további dimenzió mentén is érdemes vizsgálni. Egyrészt a roma nyelvi/kulturális közösséghez való tartozás, másrészt az életkori megoszlás szempontjából. A roma közösségi hovatartozás esetében jelentős különbségek mutatkoznak a férfiak és nők arányát illetően. Az oláh cigány csoportban a férfiak aránya 29%, a nők 71%. A beás közösségben a férfiak aránya még alacsonyabb, mindössze 24%, míg a nők 76%. Ezzel szemben a romungró csoportban kiegyenlítettebb a nemi eloszlás: a 231 válaszadóból 103 férfi (45%) és 128 nő (55%) volt.

A nemi megoszlás további fontos aspektusa a házastárs származása. A 346 fő – aki válaszolt arra a kérdésre, hogy párja roma származású-e – közül 134-en jelenleg nem élnek párkapcsolatban, így az alábbi megoszlás csak azokat érinti, akik házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek. A 124 női válaszadó közül 71-en választottak roma származású partnert, míg 80-an nem roma férjet. Ez azt mutatja, hogy a diplomás roma nők körében a nem roma házastárs választása gyakoribb. A férfi válaszadók körében (88 fő) ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg, 53-an választottak roma nőt, míg 35-en nem roma partnert.

A kérdőíves felmérés eredményei alapján – kvótás mintavétellel – kiválasztottam 35 főt további mélyinterjúra. Az interjúalanyok között a nők enyhe többségben voltak (21 nő és 14 férfi), de a jelen tanulmányban kizárólag a női interjúalanyok narratíváit elemzem. Az interjúk félig strukturált életútinterjúk voltak, amelyek az alábbi fő témákat járták körül: családi háttér és gyermekkori szocializáció; iskolai élmények és pályaválasztás; identitás (önazonosság, etnikai identitás vállalása vagy konfliktusai); nemi szerepek alakulása az életút során; párkapcsolatok, házasság; szakmai karrier és értelmiségi szerep felfogása; közösségi szerepvállalás; tapasztalt diszkrimináció és megküzdési stratégiák. A kvalitatív elemzés során kategóriarendszert alakítottam ki az elbeszélések visszatérő mintázataiból. Külön figyelmet fordítottam arra, hogy az interjúalanyok milyen identitásstratégiákat alkalmaznak (hogyan viszonyulnak roma/cigány származásukhoz), hogyan definiálják női szerepeiket az értelmiségi létben és hogyan értelmezik saját küldetésüket (ha van ilyen) a roma/cigány közösség iránt.

Mivel a tanulmány fókuszában a nők állnak, a kvantitatív eredményekből is a nőkre vonatkozó releváns különbségeket emelem ki. A következő fejezetekben a kutatás fő eredményeit témakörönként mutatom be, a kvantitatív és kvalitatív adatok összekapcsolásával.

4. Eredmények és elemzés

4.1. Identitásstratégiák: asszimiláció és identitásvállalás

A diplomás roma/cigány nők identitásalakulása összetett folyamat, amelyet gyakran a kettősség jellemez. Fiatalkorukban sokan szembesülnek azzal a dilemmával, hogy mennyire vállalják nyíltan

²⁰ Biczó-Szabó 2020. 27. o.

roma/cigány származásukat a többségi környezetben. Kutatásomban több interjúalany is elmondta, hogy egy ideig próbált „beleolvadni” a többségi társadalomba, kerülve a roma/cigány identitás hangsúlyozását, amit asszimilációs stratégiának nevezhetünk. Ugyanakkor életük egy pontján fordulat következett be. Pozitív tartalommal fedezték fel újra roma/cigány identitásukat, ami valamilyen külső élmény hatására történt. Ilyen fordulópont volt például egy diszkriminatív élmény, ami ráébresztette az illetőt etnikai hovatartozásának fontosságára, vagy épp ellenkezőleg, egy megerősítő közeggel (pl. roma szakkollégium, roma civil szervezet) való találkozás, ahol büszkén és támogatóan viszonyultak a roma/cigány kultúrákhoz.

Az interjúalanyok narratívái alapján hat fő identitásstratégia-típust lehetett megkülönböztetni. E csoportokat az különítette el, hogy milyen hatásra változott meg az identitásuk megélése az értelmiségi-vé válás folyamán. Néhány jellemző példa:

- **Vegyes családi háttér hatása:** Az egyik alcsoportba azok tartoztak, akik etnikailag vegyes házasságban születtek (pl. roma/cigány anya és nem roma apa, vagy fordítva). Gyermekkorukban bizonyos identitástraumát éltek át a kettős hovatartozás miatt. Gyakran úgy érezték, sem a roma/cigány, sem a nem roma közeg nem fogadja be őket teljesen. Felnőve amikor párkapcsolatot létesítettek, identitásuk egy új szintézise jött létre. Volt, aki vegyes házasságot kötött és ezzel együtt saját magában is megbékélt a kettős identitással, volt, aki pedig épp egy roma/cigány párkapcsolaton keresztül erősítette meg roma/cigány identitását. Az alcsoport közös vonása, hogy a csoport tagjai az identitásukat érő gyermekkori bizonytalanságot felnőttként párkapcsolat hatására dolgozták fel.
- **Támogató szervezetek hatása:** Több interjúalany számolt be arról, hogy a roma/cigány értelmiségieket segítő programokban (pl. roma szakkollégiumok, ösztöndíjak, Romaversitas) való részvétel döntően formálta identitásukat. Ezekben a közegekben találkoztak pozitív roma/cigány példaképekkel és közösségi élményekkel, amelyek hatására az addigi, esetleg bizonytalan identitásuk megerősödött. Egy fiatal nő így fogalmazott: „A kollégiumban ráébredtem, hogy a roma kultúra érték, és hogy lehetek egyszerre sikeres egyetemista és büszke cigány lány.” Az ilyen esetek azt mutatják, hogy a pozitív közeg és a kulturális megerősítés hatására az identitásstratégia az asszimiláció irányából az identitás nyílt felvállalása felé tolik el.
- **Vallási megtérés:** Az identitás változásának egyik sajátos útja volt a vallási élmény. Akik roma pünkösdi vagy más keresztény gyülekezethez csatlakoztak fiatal felnőttként, arról számoltak be, hogy a hit által megnyugvást találtak korábbi sérelmeikre (pl. gyerekkori megbélyegzés). A vallásos identitás olykor integráló keretként szolgált: „Isten előtt nincs különbség cigány és magyar között” – mondta egyikük. Ugyanakkor a megtérés sokukat arra inspirálta, hogy segítő szerepet vállaljanak a közösségben (pl. roma/cigány fiatalok mentorálása gyülekezeti keretek között), így identitásukban a roma és keresztény elemek együtt erősödtek meg. Ez egy speciális identitásstratégia, ahol a spirituális azonosulás oldja az etnikai identitás traumáit.
- **Oktatási mobilizáció:** Többen tartoztak abba a csoportba, akiknek identitása a középiskolai, egyetemi évek alatt alakult át. Kis faluból származó roma/cigány lányok esetében például az egyetemre kerülés volt a fordulópont. Az új baráti kör és nyitottabb közeg hatására megnőtt az önbizalmuk és elkezdték nyíltan vállalni roma/cigány származásukat, sőt, aktív szerepet vállaltak az egyetemi roma szakkollégiumban vagy hallgatói roma/cigány közösségekben. Az oktatás, mint „identitáskatalizátor” működött náluk. A tanulás révén nem csak diplomát, hanem egy megerősített identitást is szereztek.

A kérdőív kvantitatív adatai is alátámasztják, hogy a diplomás romák identitásvállalása sok esetben tudatos stratégia. A kérdőív rákérdezett, járnak-e roma kulturális rendezvényekre (fesztiválokra, koncertekre stb.). A válaszok azt mutatták, hogy akik erősen pozitív roma/cigány identitást vallanak, sokkal gyakrabban vesznek részt ilyen eseményeken, míg az identitásukat gyengébben vállalók szinte egyáltalán nem. Az interjúk alapján ezt úgy értelmezhetjük, hogy amikor valaki „öntudatra ébred” és felfedezi identitása pozitív tartalmait, akkor a kulturális fogyasztása is etnicizálódik. Tudatosan keresi a roma/cigány kultúrákhoz kötődő élményeket, tárgyakat. Egy fiatal diplomás nő például elmondta, hogy korábban szégyellte roma zenét hallgatni nyilvánosan, ma viszont büszkén jár cigány folklór eseményekre.

Egy másik interjúalany arról számolt be, hogy a munkahelyén a névnapján cigány ételkülönlegességeket (pl. cigány kenyeret, káposztás lecsót) visz be, hogy megismertesse kollégáival a kultúráját. Az etnicizált fogyasztás példái azt mutatják, hogy a pozitív identitásvállalás együtt jár a kultúra láthatóvá tételével. Ugyanakkor megfigyelhető egy igény a minőség és kifinomultság hangsúlyozására. Több diplomás roma/cigány nő elhatárolódik az általa „cigányosnak” tartott populáris kulturális elemek egy részétől, ehelyett a magas presztízsű kulturális formákat részesítik előnyben (pl. igényes népzenei feldolgozások, irodalmi estek). Ahogy egyikük fogalmazott: „egy értelmiségi roma nő finoman mutatja az ékszert és a jólétet” – vagyis az identitás kifejezése terén is megjelenik egy elitizmus, ami abból fakad, hogy ezek a nők a többségi középosztálybeli normákat is internalizálták. Fontos kiemelni, hogy az identitás vállalása nem statikus. Sokan megküzdési mechanizmusként is használják (a diszkrimináció ellenére büszkén vállalni, ezzel is erőt merítve). Egyik interjúalanyunk – akit gyerekkorában súlyos bántások értek származása miatt – így fogalmazott: „Úgy öltözködöm, viselkedem, hogy érezzék: cigány vagyok, de tiszteletet parancsolóan. Nehogy még egyszer letagadható legyek.” Ez a tudatos identitásépítés és önérzet a diplomás roma/cigány nők egy jelentős részére jellemző.

A vizsgálati eredmények tükrében elmondható, hogy a diplomás roma nők identitásstratégiai az asszimiláció és az etnikus megerősítés pólusai között mozognak, gyakran életútjuk különböző szakaszaiban eltérően.

4.2. Nemi szerepek változása a diplomás roma nők életében

Egyes tradicionális roma/cigány közösségekben – különösen az idősebb generációk körében – megfigyelhető volt a nemi szerepek konzervatívabb értelmezése: ahol a lányoktól gyakran korán elvárták a családi szerepek felvállalását (például a házasságot, gyermekvállalást), és a nők helyzete a családi hierarchián belül alárendeltebb lehetett a férfiakéhoz képest. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezek a mintázatok nem általánosíthatók minden roma/cigány közösségre, hiszen a társadalmi normák jelentős eltéréseket mutathatnak közösségenként, családonként, sőt egyénenként is. A diplomás roma/cigány nők életútja ezt a mintát sok tekintetben megtöri. Kutatásomban megvizsgáltam, hogy a családalapítási mintázatok miként alakulnak ebben a körben, és az adatok egyértelmű késleltetést mutatnak. A kérdőív tanúsága szerint a diplomás roma/cigány nők jelentős része nem a hagyományos módon, a kora húszas éveiben ment férjhez és szült gyermeket, hanem későbbre tolódott ezeknek az eseményeknek az időpontja. A 35 év alatti diplomás roma/cigány nők körében például csak kevesebb, mint 20%-nak volt gyermeke, míg a roma/cigány népesség egészében ebben a korcsoportban a többség már anya (becslések alapján). Az interjúk megerősítik, hogy az egyetemi tanulmányok ideje alatt a roma/cigány nők jellemzően nem vállalnak gyereket, sőt többségében nem is mennek férjhez. Általában 25-30 éves kor fölé tolódó életkorban lesznek először anyák. Többen tudatosan döntöttek így: „Néztem a szüleim generációját, anyu 18 évesen férjhez ment, és mire annyi idős volt, mint most én, már négy gyereke volt. Én ezt nem akartam. Ki akartam élni magam, meg karriert építeni” – mondta egy 32 éves, egy gyermekes interjúalany.

A nemi szerepek átalakulását jelzi az is, hogy a diplomás nők esetében a családon belüli munkamegosztás is modernebb szemléletű. Az interjúalanyok hangsúlyozták, hogy bár nagyra értékeli az

édesanyjuk hagyományos szerepét, ők maguk partneri viszonyra törekcsenek a házasságukban. Azok a nők, akik nem roma férjet választottak, gyakran számoltak be arról, hogy a férjük jobban kiveszi a részét a házimunkából és a gyereknevelésből, mint amit gyerekkorukban a roma/cigány közegben láttak mintaként. Természetesen ez nem univerzális. Vannak diplomás roma/cigány nők, akik továbbra is egyedül viszik

A nemi szerepek átalakulását jelzi az is, hogy a diplomás nők esetében a családon belüli munkamegosztás is modernebb szemléletű. Az interjúalanyok hangsúlyozták, hogy bár nagyra értékeli az édesanyjuk hagyományos szerepét, ők maguk partneri viszonyra törekcsenek a házasságukban.

a háztartás terhét a munka mellett, különösen, ha párjuk inkább hagyományos gondolkodású. A felmérés szerint azonban a többségük elvárja a párjától az otthoni szerepek megosztását. Ebben a tekintetben hasonlóak a többségi diplomás nőkhöz.

Érdekes eredmény származott a kérdőív nemi szerepekkel kapcsolatos attitűd kérdéseiből is. Arra kértem a válaszadókat, hogy értékeljék egyetértésüket olyan állításokkal, mint pl. „a férfi dolga pénzt keresni, a nőé gondoskodni a családról”. A diplomás roma nőknek csupán 15%-a értett egyet ezzel a tradicionális szereposztást tükröző állítással, míg a roma férfiaknál kb. 30% volt ez az arány. Ez is jelzi, hogy a végzettség hatására a nők szemlélete elmozdul egy egalitáriusabb felfogás felé, még ha tradicionális roma/cigány közösségből jöttek is. Többen a saját életük kapcsán kifejtették, hogy eleinte lelkiismeret-furdalásuk volt amiatt, hogy „nem jó cigány lány módjára,” korán mennek férjhez, de később ezt feloldották azzal, hogy másképp is lehet értékes nőnek lenni, például diplomát szerezve és szakmailag kiteljesedve.

Az életstílusban is tetten érhető a szerepek változása. Míg a szülői generációban a roma/cigány nők a 40-es éveikben gyakran már nagymamaként otthon voltak, addig a mai fiatal diplomás roma nők közül sokan ebben a korban szülik az első vagy második gyermeküket, vagy épp ekkorra jutnak karrierjük csúcsára. Van, aki tudatosan egy gyermeket vállal, mert karrierje és életmódja mellé nem tud (vagy nem akar) nagy családot illeszteni, ami ellentétben áll a tradicionálisnak mondható normával. Az interjúkban néhány nő nyíltan beszélt arról, hogy ezért őt bizonyos rokonai kritizálták. Egy háromdiplomás roma nő például elmondta, hogy nagycsaládos nénikéi „szégyennek” tartották, amiért 35 évesen csak egy gyermeke van. Ő viszont úgy érzi, hogy így tudja biztosítani gyermeke számára a megfelelő figyelmet és anyagi hátteret.

Fontos hozzátenni, hogy a diplomás roma/cigány nők között nem mindenki szakít teljesen a tradicionális szerepfelfogással. Egy részük igyekszik összehangolni a kettőt: értelmiségiként dolgozik, de mellette a családi szerepeket is maximálisan betölti. Ők azt vallják, hogy a tradicionális értékeket (gondoskodás, családi összetartás) nem szeretnék feladni a karrier kedvéért. Például egy tanárnőként dolgozó roma/cigány nő így fogalmazott: „Lehet, hogy modern nő vagyok abban, hogy tanultam és dolgozom, de otthon én is úgy nevelem a lányomat, hogy a család szent. Csak azt is belenevelem, hogy tanuljon, mert az az ő fegyvere lesz.” Ez a szemlélet mutatja, hogy a hagyomány és modernitás nem feltétlen egymást kizáróként jelenik meg. Számos diplomás roma nő a többségi normarendszer és a roma közösség értékei között alakítja ki egyéni stratégiáit, ezzel „rejtett mediátorként” is működik saját környezetében. A diplomás roma nők nemi szerepeinek vizsgálata alapján megfigyelhető, hogy náluk a női szerepek kitágulása jelenik meg a korábbi roma generációkhoz viszonyítva. **Önálló keresők, szakemberek, véleményformálók lettek, miközben továbbra is részesei – bár megújult formában – a roma családi-közösségi életnek.** Ez a kettősség azonban gyakran szerepkonfliktusokat szül, amelyeket egyénileg kell kezelniük (pl. halasztott gyerekvállalás, munka-magánélet egyensúly megteremtése, párkapcsolaton belüli új alkuk kialakítása).

A következő alfejezetben a párválasztás terén megmutatkozó változásokat és mintázatokat vizsgálom, ami szorosan összefügg a nemi szerepek alakulásával.

4.3. Párválasztási mintázatok a diplomás roma nők körében

A párválasztás kérdése egy kifejezetten érzékenyebb terület. A roma/cigány nők körében kiugróan magas az etnikailag vegyes párkapcsolatok aránya. A kérdőívben megkérdeztem: „A jelenlegi partnere roma/cigány származású?” A házas vagy tartós kapcsolatban élő nők közül 53% válaszolta azt, hogy párja nem roma, 47% pedig, hogy párja roma/cigány származású. A roma/cigány diplomás

férfiaknál ezzel szemben csak 40% volt a vegyes kapcsolatban élők aránya, 60%-uk roma/cigány feleséget választott. Ez azt jelenti, hogy a diplomás roma/cigány nők jóval nagyobb eséllyel házasodnak nem romával, mint férfi társaik.

Az alábbi táblázat összefoglalja a házas diplomás romák/cigányok párválasztási adatait nemek szerint:

Nem	Roma házastárs	Nem roma házastárs
Diplomás roma nők (N=151)	71 fő (47%)	80 fő (53%)
Diplomás roma férfiak (N=88)	53 fő (60%)	35 fő (40%)

Forrás: saját kérdőíves kutatás, házas válaszadók adatai (2021)

Látható, hogy míg a roma/cigány diplomás férfiak többsége roma/cigány nőt vesz el, addig a nők többsége nem roma férjet választ. Ez a tendencia több okra vezethető vissza. Egyrészt demográfiai és szociológiai magyarázó ok, hogy a diplomás roma/cigány nők egyszerűen kevesebb hozzájuk hasonló végzettségű roma/cigány férfival találkoznak, mivel a roma/cigány fiúknak arányaiban még mindig alacsonyabb a diplomaszerezési aránya. Így kisebb „merítés” áll rendelkezésükre a párválasztásnál. Másrészt kulturális és mentalitásbeli tényező is szerepet játszik. Interjúalanyaink közül többen említették, hogy szemléletben közelebb érezték magukhoz a nem roma értelmiségi férfiakat. Egyikük például elmondta, hogy egyetemista éve alatt nem roma barátja volt, mert „vele tudtam megélni azt, hogy nőként egyenrangú partner vagyok, a roma fiúk, akikkel randiztam, mind azt várták volna el, hogy főzzek rájuk és hagyjam ott a karrieremet.” Persze ez egyéni tapasztalat, nem általános igazság, hiszen vannak haladó gondolkodású roma/cigány férjek is. Mégis, a válaszokból és életutakból az tűnik ki, hogy a diplomás roma/cigány nők gyakran tudatosan keresik azt a párt, aki támogatja szakmai ambícióikat és elfogadja az identitásukat.

A válaszadók 33%-a jelezte, hogy jelenleg nincs párkapcsolata. Ez meglehetősen magas arány, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a minta jelentős részét fiatal, tanuló státuszú résztvevők alkották. Az interjúk alapján viszont azt találtam, hogy minden korosztályban viszonylag sok a tartósan egyedülálló diplomás roma/cigány nő. Ennek több lehetséges magyarázata van. Egyrészt a fent említett beszűkült párválasztási kínálat miatt, ha valaki ragaszkodna roma/cigány partnerhez, nehezebben talál hasonló végzettségű párt. Ha pedig nem ragaszkodik, akkor a vegyes kapcsolatban előjöhethetnek a kulturális különbségek. Másrészt néhány nő esetében megfigyelhető volt egy tudatos döntés a szingli életmód mellett, legalább egy életszakaszra. Karrierjük korai szakaszában nem kívántak tartós kapcsolatot, mert a tanulmányaikra, munkájukra koncentráltak. Később, a 30-as éveikben közülük többen találtak párt (nem egy esetben nem roma partnert), de van, aki hosszabb ideig egyedül maradt. Ez a minta ismét csak azt mutatja, hogy e nők életútja közelebb áll a magasán képzett többségi nők trendjeihez (akik között szintén kitolódik a házasság ideje és több a szingli), semmint a hagyományos roma/cigány női szerepmoделlekhez.

A vegyes házasságok magas arányát a szakirodalomban sokan az asszimiláció jelének tekinthetnék, mondván, a roma értelmiségi réteg „kifelé házasodik” és ezzel integrálódik a többségbe. Eredményeim azonban ennél árnyaltabb képet adnak. Az interjúk tanúsága szerint sok diplomás roma/cigány nő nem adja fel identitását a vegyes párkapcsolatban sem, hanem épp ellenkezőleg, partnerét is bevonja a roma/cigány kultúrák megismerésébe. Például az egyik vegyes házasságban élő interjúalany elmesélte, hogy a férje (aki nem roma) megtanult romani nyelven beszélni és együtt járnak roma/cigány kulturális rendezvényekre. Egy másik nem roma férj pedig támogatja feleségét abban, hogy roma/cigány lányokat mentoráljon a szabadidejében. Tehát a vegyes kapcsolat a nő részéről nem feltétlen jelenti az etnikai kötelék gyengülését. Ugyanakkor kétségtelen, hogy egy roma/cigány nő és nem roma férfi házasságában a következő generáció (gyermek) identitása már másként formálódhat, attól függően, milyen értékeket és kötődéseket közvetítenek számukra a szülők.

Érdemes röviden kitérni arra is, hogy a generációs különbségek miként alakítják a párválasztást. A felmérésben a 45 év feletti diplomás roma nők között közel fele-fele arányban voltak roma és nem roma férjjel rendelkezők, majd a 36–45 éves korosztályban is hasonló megoszlást láttunk. A 26–35 éveseknél azonban már a nem roma partnerek voltak többségben (kb. 52%). A 18–25 éves házasodott nők körében némileg ismét több volt a roma házastárs (48% versus 42%). A legfiatalabb generáció, mely már szakkollégiumokban, egyéb roma/cigány fiatalokat támogató szervezetekben ismerkedhet egymással, nagyobb eséllyel talál roma/cigány párt magának, mint a korábbi generáció.

A párválasztási mintázatok azt mutatják, hogy a diplomás roma/cigány nők számára a párkapcsolat területe egyszerre hordoz lehetőségeket és dilemmákat. Lehetőséget, hiszen a vegyes kapcsolatok révén újfajta társadalmi integráció jöhet létre. Ugyanakkor dilemmát is, hiszen szembe kell nézniük saját származási közösségük rosszállásával és/vagy leendő férjük családjának előítéletességével. Ezek a feszültségek minden családban másként oldódnak fel. Kutatásomban ugyanakkor több pozitív példát is láttunk, ahol a nem roma anyós/após nyitott volt a roma/cigány származású menyire, vagy épp a roma/cigány család fogadta be szeretettel a nem roma vőt, a kulturális különbségek pedig gazdagították, nem szétfeszítették a családot.

4.4. Közösségi és többségi elvárások dilemmái

A diplomás roma vagy cigány nők életében az egyik legnagyobb kihívás, hogy egyszerre többféle normarendszer elvárásainak kell megfelelniük, beleértve származási közösségüket és a többségi társadalomét is. Ez a kettős nyomás gyakran belső konfliktusokhoz vezet, illetve folyamatos egyensúlyozásra kényszeríti a nőket.

A kibocsátó roma/cigány származási közösség oldaláról jövő elvárások elsősorban a tradicionális szerepekre vonatkoznak. A család idősebb tagjai sok esetben továbbra is azt tekintik elsődlegesnek, hogy a nő jó feleség és édesanya legyen, gondoskodjon a gyerekekről, tartsa egyben a családot, ápolja a tágabb rokonsági kapcsolatokat. Kutatásunk interjúi rávilágítottak arra, hogy több alanyunk lelkiismeret-furdalása volt amiatt, hogy munkája vagy tanulmányai miatt kevés ideje jutott családjára. Egyikük bevallotta: „Amíg vizsgára készültem, a nagymamám ápolását a húgom vitte helyettem. A rokonság megjegyezte, hogy bezzeg a diplomájára van ideje, de a nagymama ellátásához már nincs ideje. Ez nagyon fáj, mert nem arról van szó, hogy nem törődöm a családdal, csak emberileg képtelenség volt mindent csinálni.” A hasonló élethelyzetekből kirajzolódó mintázatok arra utalnak, hogy a roma/cigány nők gyakran komplex érzelmi és szociális konfliktusokat élnek meg az önmegvalósítás és a hagyományos családi szerepelvárások között. Amennyiben jelentős energiát fordítanak szakmai előmenetelükre, az a család szemszögéből önérdekű viselkedésként értékelődhet, ha viszont a családi igények előtérbe helyezésével háttérbe szorítják karrierútjukat, úgy a szakmai környezetben kerülhetnek hátrányba.

A többségi társadalom oldaláról érkező elvárások ezzel részben ellentétesek. A munkahelyeken a diplomás roma nőktől – mint bármely szakembertől – azt várják, hogy professzionálisan, teljes munkaidőben, rugalmasan dolgozzanak és építsenek karriert. Megjelenik azonban egy sajátos plusz elvárás feléjük. Sokszor „roma szakértőként” kezelik őket. Több interjúalany arról számolt be, hogy a munkahelyi környezetében – még akkor is, ha az adott szervezet nem kifejezetten roma/cigány közösségekhez kötődő feladatokat lát el – automatikusan tőle várták el a roma/cigány közösségeket érintő kérdésekben való állásfoglalást, illetve az ilyen jellegű feladatok elvégzését.

Több interjúalany arról számolt be, hogy a munkahelyi környezetében – még akkor is, ha az adott szervezet nem kifejezetten roma/cigány közösségekhez kötődő feladatokat lát el – automatikusan tőle várták el a roma/cigány közösségeket érintő kérdésekben való állásfoglalást, illetve az ilyen jellegű feladatok elvégzését.

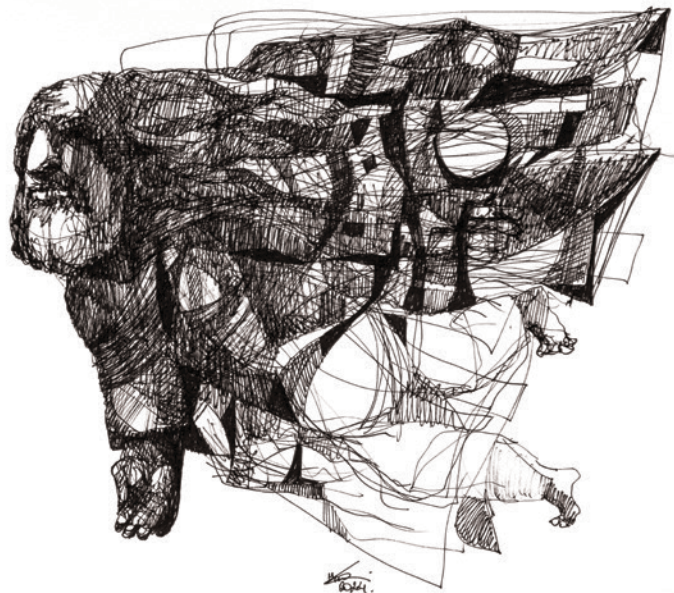
feladatok elvégzését. Egy egészségügyi intézményben dolgozó nő arról számolt be, hogy rendszeresen őt kérték fel roma vagy cigány páciensekkel kapcsolatos konfliktusok kezelésére, annak ellenére, hogy ez nem tartozott a munkaköri feladatai közé. Az intézményi elvárás az volt, hogy roma származása miatt könnyebben megérti és kezeli az ilyen helyzeteket. Egy másik, közigazgatásban dolgozó nő arról számolt be, hogy „kirakatembernek” érezte magát: „Mindig mutogattak a feletteseim, ha kisebbségi program volt, hogy itt a mi roma tisztviselőnk, de a döntésekbe már nem vonta be.” Ez a fajta eszközként kezelés a többségi intézmények részéről külön terhet ró a diplomás roma/cigány nőkre. Akarva-akaratlan, képviselniük kell a romákat/cigányokat, magyarázni a roma kultúrát kollégáiknak, vagy épp ellenkezőleg, megcáfolni a sztereotípiákat a saját teljesítményükkel.

E két oldal gyakran ellentmondásos üzeneteket közvetít. Sok női interjúalanyunk arról számolt be, hogy ezeknek a hangoknak a belsővé válása stresszt okoz. Volt, aki pszichés megterhelésként írta le a kettős megfelelést. Ez a megfelelési kényszer hosszútávon akár kiégéshez is vezethet. Nem véletlen, hogy többen tudatos döntéseket hoznak ennek enyhítésére: például határt szabnak a munka és magánélet között (nem viszik haza a munkát, hétvégén a családra fókuszálnak), vagy olyan munkahelyet keresnek, ami megérti a családi kötelezettségeiket.

Egy másik dilemma a visszaadás kérdése. A diplomás roma/cigány nők sok esetben hálát érznek saját közösségük iránt – amiért onnan indultak – és szeretnének valamit visszaadni, például mentorálni fiatalokat, részt venni roma civil szervezetek munkájában, jótékonykodni. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban is megjelenik az a többségi elvárás, hogy aktívan vegyenek részt a roma/cigány közösségek társadalmi integrációjának területén. Interjúalanyaink fele ténylegesen dolgozott vagy önkénteskedett is ilyen területen, de közülük néhányan kiábrándulásról számoltak be: „Azért mentem erre a területre dolgozni, mert segíteni akartam, de egy idő után azt éreztem, hogy engem hibáztatnak, ha valami nem sikerül a projektben, mert én vagyok közülük való. A vállamon akarták cipeltetni az egész romaproblémát.” – mondta egy szociális területen dolgozó nő. Ez a mondat jól mutat rá arra, hogy a diploma megszerzésével a roma nők gyakran teherként kapják meg a „roma ügyet”. Egy részük ezt örömmel vállalja is, ők a küldetéstudattal bíró értelmiségiek, akikről a következő alfejezetben bővebben szó lesz. Mások viszont szeretnének szakmájukban kiteljesedni anélkül, hogy állandóan a romák/cigányok helyzetének szóvivőjeként kellene fellépniük.

A dilemmák másik oldala, amikor a roma közösség érzi úgy, hogy a diplomás nő eltávolodott tőlük. Egyes interjúalanyok mesélték, hogy gyerekkori barátai és rokoniak szemében ők már „nem is igazi cigányok”, mert megváltozott a beszédstílusuk, öltözködésük, vagy épp nem érnek rá annyit együtt lenni, mint régen. Különösen azok a nők számítanak veszélyeztetettnek ebből a szempontból, akik a mobilitással földrajzilag is eltávolodtak, s később már nem térnek haza, csak látogatóba. Ők gyakran érzik, hogy „két világ között” vannak. A faluban már idegenként tekintenek rájuk, a városban meg még mindig romaként/cigányként kategorizálják őket.

Általános tendenciaként fogalmazható meg, hogy a diplomás roma/cigány nők esetében a közösségi és többségi elvárások kettőssége állandó önreflexióra és lavírozásra készítet.

4.5. Értelmiségi szerepek és önkép

Végezetül rátérek arra, hogyan határozzák meg értelmiségi szerepüket a diplomás roma/cigány nők, milyen életpályákat járnak be, valamint milyen szerepeket vállalnak a társadalmi térben. Különösen arra kerestem a választ, hogy e nők miként alakítják értelmiségi önképüket. Társadalmi felelősségvállásra törekvő aktorként tekintenek-e magukra vagy inkább individuális karrierpályák mentén értelmezik saját pozíciójukat. Az interjúk alapján a diplomás roma/cigány nők körében négy markáns értelmiségi szerepfelfogás rajzolódott ki:

- **Közösségi felelősséget vállaló értelmiségiek:** jellemző rájuk, hogy mély meggyőződéssel vallják, hogy felelősséggel tartoznak saját közösségük iránt. Többen közülük olyan hivatást választottak, amely szorosan kapcsolódik a roma/cigány közösségek társadalmi integrációjához. Gyakran pedagógusként, szociális munkásként, ifjúsági mentorként vagy roma civil szervezetek munkatársaiként dolgoznak. Értelmiségi szerepüket közösségi beágyazottságban értelmezik, saját szavaikkal élve azért tanultak, hogy közösségüket szolgálják. Ezek a nők jellemzően saját életútjuk nehézségeiből merítenek motivációt. Sokan maguk is hátrányos helyzetből indultak és éppen emiatt tartja fontosnak, hogy másoknak is segítsenek. Számukra a hivatás nem csupán szakmai pálya, hanem közösségi küldetés is, amelyben a személyes és kollektív célok összeérnek. Ugyanakkor több interjúalany megfogalmazta, hogy ez az erős belső elköteleződés időnként teherként is megjelenik. Elmondásuk szerint sokszor úgy érzik, hogy minden irányból elvárások nehezdednek rájuk, amivel nem könnyű hosszú távon megbirkózni. Egyesek vallási nyelvezetet használtak az önmeghatározás során, úgy tekintve saját szerepükre, mint isteni elrendeltetésre, amelyhez a hitükből merítenek erőt.

- **Pályalternatíva hiányában közösségi szerepet vállalók:** ebben a csoportban olyan diplomás roma/cigány nők találhatók, akik eredendően nem roma/cigány integrációs területeken kívántak dolgozni, hanem csak munkaerőpiaci tapasztalataik következtében fordultak ezen pályák felé. Többen közülük friss diplomával próbáltak elhelyezkedni a versenyszférában vagy a közigazgatás különböző területein, ám ismétlődő visszautasításokkal szembesültek, amelyek háttérben az interjúk tanúsága szerint sokszor előítéletek álltak. Ennek következtében végül olyan pozíciókat fogadtak el, amelyek kifejezetten roma vagy cigány közösségekkel való munkát igényeltek, például kisebbségi referensi vagy roma koordinátor. Az interjúalanyok között gyakran megjelenik az a tapasztalat, ami szerint pályájuk alakulását részben a diszkrimináció közvetett kényszereként élik meg. Ugyanakkor idővel többen megtalálták a szakmai és személyes értelmet ezekben a szerepekben, valamint az önként vállalt elköteleződés is megjelent. Egyikük úgy fogalmazott, hogy ha már így alakult a pályája, igyekszik a munkáját jól végezni és valódi támogatást nyújtani a roma/cigány közösségeknek. Ez a csoport tehát a kezdeti ambivalencia ellenére gyakran stabilan elköteleződik ezen a területen, ugyanakkor esetükben hiányzik az a kezdeti belső motiváció, amely a közösségi felelősséget vállaló értelmiségieket jellemzi.

- **Társadalmi felelősségvállalásban aktív értelmiségiek:** ebben a csoportban olyan diplomás roma/cigány nők találhatók, akik szakmai életútjuk szerint nem közvetlenül a roma közösségek integrációjával foglalkoznak – például a gazdasági szektor vagy a mérnöki tudományok területén dolgoznak –, ugyanakkor szabadidejükben tudatosan vállalnak közösségi szerepet. Aktív résztvevői roma civil szervezeteknek, mentorprogramoknak, tanodai kezdeményezéseknek vagy más közösségfejlesztő projekteknek. Vannak köztük, akik például munka után rendszeresen korrepetálnak roma/cigány gyerekeket, mások fiatal lányokat mentorálnak vagy tréningeket tartanak. Motivációjuk nem feltétlenül gyökerezik eredeti karriercéljaikban, de személyes kötődésük, társadalmi felelősségérzetük vagy vallási-spirituális meggyőződésük révén elköteleződnek a közösségi ügyek iránt. Ez a kettős szerep sok esetben komoly idő- és energiaigényt jelent, ami könnyen túlterheléshez vezethet. Ennek ellenére többen hangsúlyozták, hogy ez a kettősség nem konfliktusforrás számukra, hanem identitásuk szerves része. Úgy érzik, hogy épp e két világ összehangolásában találják meg hivatásuk mélyebb értelmét.

- **Egyéni karrierorientáció mentén érvényesülő értelmiségiek:** a vizsgált interjúalanyok egy kisebb csoportja sem szakmai tevékenységében, sem szabadidejében nem kapcsolódik közvetlenül a roma/cigány közösségek társadalmi integrációjához. Karrierútjukat a többségi társadalom struktúráin belül alakítják ki, anélkül, hogy formális szerepet vállalnának etnikai közösségük támogatásában. Többen közülük úgy értelmezik ezt a pozíciót, hogy a sikeres karrier önmagában is hozzájárul a sztereotípiák lebontásához, hiszen láthatóvá teszi a roma/cigány származású nők kompetenciáját és társadalmi mobilitását. Egy pénzügyi területen dolgozó így fogalmazott: „Nem járok roma rendezvényekre, de amikor előléptettek, mindenki tudta, honnan jöttem. Szerintem ez is példa.” Ugyanakkor néhányan arról számoltak be, hogy ebben a pozícióban gyakran izoláltnak érzik magukat. Nem illeszkednek teljesen sem a roma/cigány értelmiségi hálózatokba, sem a többségi elitbe. Fontos kiemelni: az elhatárolódás nem feltétlenül jelent közönnyt, hanem inkább az érvényesülés egyéni stratégiájának következménye.

...a sikeres karrier önmagában is hozzájárul a sztereotípiák lebontásához, hiszen láthatóvá teszi a roma/cigány származású nők kompetenciáját és társadalmi mobilitását.

A fenti típusok között lehetnek átfedések és átmenetek, mégis jól kirajzolódnak azok a mintázatok, amelyek mentén a diplomás roma/cigány nők értelmiségi önképe formálódik. Interjúalanyaink túlnyomó többsége büszkén vállalja értelmiségi státuszát és általában úgy látja, hogy megérte tanulni, még ha nehézségekkel is járt. Többen tudatosan vállalják a példamutatás szerepét, akár pályorientációs rendezvényeken, akár más közösségi helyzetekben. Ez a felelősségérzet gyakran azoknál is megfigyelhető, akik szakmailag nem kötődnek roma ügyekhez, de érzékelik, hogy közösségük reprezentánsaiként tekintenek rájuk.

5. Összegzés

Tanulmányom a diplomás roma/cigány nők sajátos helyzetét vizsgálta, különös tekintettel értelmiségi szerepekre, identitásukra és társadalmi pozícióikra. A bemutatott eredmények alapján levonhatjuk az alábbi főbb következtetéseket:

(1) A diplomás roma/cigány nők sajátos helyzetben vannak. Egyszerre tartoznak a többségi társadalom értelmiségi rétegéhez és a roma/cigány kisebbséghez. Ez a kettős kötődés eltérő normák és elvárások egyidejű jelenlétével jár, ami az életük számos területén – például a családi szerepek, a karrierépítés vagy a közösségi részvétel kapcsán – belső konfliktusokat eredményezhet. Ugyanakkor ez az összetett pozíció potenciális erőforrásként is értelmezhető. Hozzájárulhat a társadalmi érzékenység mélyüléséhez, a közösségek közötti közvetítő szerepek betöltéséhez, valamint az identitás egyéni szintű újra strukturálásához. Több interjúalany beszámolója szerint – bár gyakran megélik a „két világ közöttiség” tapasztalatát – hosszú távon képesek egy olyan sajátos identitásformát kialakítani, amelyben a különböző társadalmi elvárások egyéni módon integrálódnak.

(2) Az identitásstratégiák tekintetében dinamikus fejlődés figyelhető meg. Fiatalon többségük asszimilációra törekedett, igyekeztek beilleszkedni a többségbe, míg később felnőttként megerősödött bennük a roma/cigány identitás vállalása és pozitív megélése. Ezt a folyamatot támogathatják külső tényezők, mint a roma értelmiségi hálózatok, támogató programok, vagy akár a személyes vallási megélések. A pozitív identitásvállalás együtt jár a roma/cigány kultúrák tudatos ápolásával. A diplomás roma nők körében is megjelenik például egyfajta „kulturális fogyasztás,” melyben büszkén viselik és képviselik roma/cigány örökségüket, bár azt sokszor a középosztálybeli normákhoz igazítják (pl. minőségorientált, kifinomult formában).

(3) A nemi szerepek jelentős átrendeződése figyelhető meg. A diplomás roma/cigány nők később házasodnak és vállalnak gyermeket, mint a roma/cigány nők korábbi generációi vagy alacsonyabb végzettségű csoportjai. Szerepfelfogásuk demokratikusabb, igénylik a párjukkal való egyenrangúságot és szerepmegosztást. Ennek ellenére erősen dolgozik bennük a tradicionális értékek iránti tisztelet, így gyakran az emiatt fellépő kettős elvárásnak igyekeznek megfelelni. Egyszerre akarnak kiváló szakemberek és „jó családanők” lenni. Ez sokszor túlterheltséghez vezet és szükségessé teszi a munka–magánélet tudatos összehangolását.

(4) A párválasztás terén a legszembetűnőbb változás talán a vegyes házasságok magas aránya. A diplomás roma/cigány nők több mint fele nem roma partnerrel él. Ez részben strukturális okok (kevés hasonló végzettségű roma/cigány férfi) miatt alakult így, részben pedig tudatos választás eredménye. Bár a vegyesházasságok egyesek szerint az asszimiláció jelei, kutatásom inkább azt mutatja, hogy sok ilyen kapcsolatban a roma/cigány identitás nem vesz el, csak egy új közegbe integrálódik. Ugyanakkor a jelenség mind a nők, mind közösségeik számára új kihívásokat hoz (pl. a következő generáció identitása, közösségi elfogadás).

(5) A diplomás roma/cigány nők értelmiségi szerepvállalása több irányú mintázatot mutat, ugyanakkor többségük valamilyen formában kapcsolódik a roma/cigány közösségek integrációjának előmozdításához akár szakmai tevékenysége, akár reprezentatív jelenléte révén. A kibocsátó közösség és a többségi társadalom eltérő normái gyakran ütköznek egymással, ami mindennapi döntési helyzeteket és identitásbeli feszültségeket eredményez. A kettős elvárásrendszer tartós pszichés megterhelést jelenthet, amely növeli a kiégés kockázatát. A terhek mérséklése érdekében indokolt lenne a támogató intézményi háttér megerősítése, többek között a szakmai mentorálás, intervíziós alkalmak és női szakmai hálózatok fejlesztése.

A kutatás különböző szerepfelfogásokat tárt fel egészen a küldetéstudatostól a professzionális karrierorientáltig. A közös bennük, hogy mind hozzájárulnak a roma/cigány nők társadalmi láthatóságához és a róluk alkotott kép árnyalásához. A diplomás roma/cigány nők ma már jelen vannak a társadalom számos szegmensében (oktatás, egészségügy, közigazgatás, üzleti élet stb.) és bár súlyuk még csekély, hatásuk szimbolikus jelentősége nagy.

Reményeim szerint a kutatási eredmények hozzájárulnak a roma/cigány női értelmiség jobb megértéséhez, viszont emellett számos további kérdést is felvetnek. Érdemes lenne például hosszabb távon, longitudinálisan követni a diplomás roma/cigány nők pályafutását és családi életét, hogy lássuk, milyen mintázatok bontakoznak ki generációkon át. Ugyancsak fontos kutatási irány a roma/cigány nők körében a pszichoszociális jólét vizsgálata, mivel a többszörös terhelések mentális egészségügyi hatásairól keveset tudunk. Emellett a férfi párjuk (legyen az roma vagy nem roma) nézőpontját is hasznos volna bevonni, hiszen az ő támogatásuk vagy ellenállásuk kulcsfontosságú a nők szakmai előrehaladásában.

6. Bibliográfia

Biczó-Szabó 2020.

Biczó Gábor – Szabó Henriett: A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata: Humán Regiszter. Debrecen, TTP Play Kft, 2020.

Durst et al. 2016.

Durst Judit – Fejős Anna – Nyíró Zsanna: „Másoknak ez munka, nekem szívügyem”: Az etnicitás szerepe a diplomás roma nők munka–család konstrukcióinak alakulásában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2016/2. 198–225.

Durst – Bereményi 2021.

Durst Judit – Bereményi Ábel: “I Felt I Arrived Home”: The Minority Trajectory of Mobility for First-in-Family Hungarian Roma Graduates. In: Mendes M.M., Magano O., Toma S. (eds) *Social and Economic Vulnerability of Roma People*. Springer, Cham, 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-030-52588-0_14

Forray – Hegedűs 1998.

Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: Tradicionális családi nevelés és iskolai magatartás egy innovatív cigány közösségben. *Pedagógiai Szemle*, 2, 1998. 124–137.

Janky 2004.

Janky Béla: A roma nők demográfiai jellemzői és társadalmi szerepváltozásai. In: Horváth Á. – Landau Edit. (szerk.), *Az esélyek elvesztése – romák a 20. század végén*, Budapest, Új Mandátum, 2004.

Gulyás 2021.

Gulyás Klára: Magyarországi roma értelmiségiek szerepei a romák oktatási integrációjában és társadalmi felzárkózásában. *Doktori értekezés*, 2021. <https://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/92/>

Jávör 1989.

Jávör Kata: A család a szerepek és az identitás alakulása falun. In: Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter (szerk.): *Identitás kettős tükörben*. Budapest, 1989. 141–173.

Kemény 1976

Kemény István (szerk.): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976.

Kemény et. al. 2004.

Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

Kóczé 2005.

Kóczé Angéla: „Aki érti a világ hangját, annak muszáj szólania”: Roma nők a politikai érvényesülés útján. In: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége – A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*, Budapest, Új Mandátum, 2005. 101–119.

Kóczé 2010.

Kóczé Angéla: „Aki érti a világ hangját, annak muszáj szólania”: Roma nők a politikai érvényesülés útján. In: Feischmidt Margit (szerk.), *Etnicitás: különbségteremtő társadalom*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2010. 208–224.

Koncz 2005.

Koncz Katalin: Női karrierjellemzők: esélyek és korlátok a női életpályán. In: Palasik Mária- Sípos Balázs (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest, 57–78. 2005.

Molnár 2004.

Molnár Ágnes: Asszonyok és családalközpontúság. A mezőgazdasági kistermelés és a nemi szerepek a kiskanizsai „sáskák” esetében. *Századvég*, 2004/33. 163–192.

Neményi 2000.

Neményi Mária: Kis roma demográfia. In: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni: tanulmányok, dokumentumok*. Budapest, Magyarország: Új Mandátum Könyvkiadó, Aktív Társadalom Alapítvány, 2000. 277–282.

Neckerman et al. 1999.

Neckerman, Kathryn M. – Carter, Prudence – Lee, Jennifer: Segmented assimilation and minority cultures of mobility. *Ethnic and Racial Studies*, 1999/6. 945–965.

Nyíró – Durst 2018.

Nyíró, Zsanna – Durst, Judit: Soul work and giving back: Ethnic support groups and the hidden costs of social mobility. *Lessons from Hungarian Roma graduates*. *Intersections EEJSP*, 2018/1. 88–108.

Sz. Kármán 2012.

Szabóné Kármán Judit: A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota. Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2012.

Vajda 2005.

Vajda Júlia: Az etnicizálódó közgondolkodás és intézményi mechanizmusok hatása a romákra. Valóság, 2005/6. 50–66.

Zolnay 2018.

Zolnay János: A roma/cigány középosztály kialakulásának korlátai. Esély, 2018/4. 3–20.

„ELTŰNIK A NEVE [...] EZEN NÉPNEK AZ ÖRÖKÖS TARTOMÁNYOKBAN” A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS CIGÁNYPOLITIKÁJA ÉS ANNAK RENDELETI SZABÁLYOZÁSA MAGYARORSZÁGON, KÜLÖNÖS TEKINTET- TEL MÁRIA TERÉZIA PÁTENSEIRE

Kupiné Dr. Drócsa Izabella | Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság (TEF) Stratégiai
Elemző Osztályának vezetője

Absztrakt

A 18. században bekövetkező demográfiai változások hatására jelentős számú cigány népesség vándorolt be a Magyar Királyság területére. A roma populáció eltérő életmódjából fakadó társadalmi konfliktusokat a felvilágosult abszolútizmus időszakában először Mária Terézia igyekezett egységesen, rendeleti úton orvosolni, létrehozva ezzel egy cigány integrációs programot. Ezek a pátensek elsősorban a vándorló életmód felszámolására és a roma népesség letelepítésére, oktatás és munkahelyek biztosítására, a gyermekek többségi társadalomhoz történő felzárkóztatására, valamint az egyenlő bánásmód elvének az implementálására irányult. A jogszabályokat az edukacionalizmus jegyében fogadták el, vagyis az érintett kisebbség nevelése, fejlesztése és a többségi társadalomba való integrációja fontos szempont volt a jogalkotó számára. Bár az absztrakt szinten megjelenő célok humánusnak tekinthetők a Nyugat-Európában jelen lévő cigány integrációs intézkedésekhez képest, a magyarországi roma lakosság tiltakozása miatt a jogszabályokban lévő intézkedések egyre szigorúbbá és nehezebben végrehajthatókká váltak, ami miatt a felvilágosult abszolútizmus cigánypolitikájának megítélése kettőssé válik. A roma társadalom integrálása kapcsán II. József lényegében elődjének a politikáját folytatta, ami abban nyilvánult meg, hogy megerősítette és kiegészítette Mária Terézia rendeleteit. Általánosságban azonban az a következtetés vonható le a korszakkal kapcsolatban, hogy nem volt képes az úgynevezett „cigánykérdés” megnyugtató rendezésére.

Kulcsszavak: Felvilágosult abszolútizmus, Mária Terézia, Helytartótanács, integráció, letelepítés

Abstract

„The name of this people [...] will disappear in the eternal provinces”

The gypsy policy of the enlightened absolutism and its regulation by decree in Hungary, with special regard to the decrees of Maria Theresa

As a result of the demographic changes in the 18th century, a significant number of Roma people immigrated to the territory of the Kingdom of Hungary. During the period of enlightened absolutism, Maria Theresa first attempted to remedy the social conflicts arising from the different lifestyle of the Roma population through decrees, in a unified manner. This legislative method created a gypsy integration program. These decrees were primarily aimed at eliminating the nomadic lifestyle and settling the Roma population, providing education and jobs, integrating children into the major society, and implementing the principle of equal treatment. The legislations were accepted in the name of educationalism, which means that the education, development and integration of the minority concerned into the majority society were important considerations for the legislator. Although the goals that appear on an abstract level can be considered humane compared to the Roma integration measures present in Western Europe, due to the protests of the Roma population in Hungary, the measures in the legislation have become increasingly strict and difficult to implement, which makes the assessment of the Roma policy of enlightened absolutism ambivalent. Joseph II. essentially continued the policy of his predecessor, which was manifested in the fact that he confirmed and supplemented the decrees of Maria Theresa. However, the general conclusion that can be drawn about the era is that it was not able to satisfactorily resolve the so-called „Gypsy issue.”

Keywords: Enlightened absolutism, Maria Theresa, Lieutenancy Council, integration, resettlement

1. A cigányok jogállása és integrációs problémái a feudális Magyarországon

A roma népcsoport „Európa utolsó nomád populációjaként”²¹ először a 14. század közepén jelent meg a Balkán-félszigeten,²² majd a 15. században érte el a Magyar Királyság területét.²³ A korabeli magyar társadalom hallgatónlagosan elfogadta az országba való letelepedésüket,²⁴ és toleráns volt a roma közösségek eltérő életmódjával kapcsolatban.²⁵ Ez utóbbi ténytet igazolják a központi és helyi szinten kibocsátott menlevelek és privilégiumok, amelyek védelmet, bizonyos esetekben pedig autonómiát biztosítottak a cigány közösségek számára.²⁶ Így a 16–17. századra a roma kisebbség lényegében „külön történelemmel” rendelkezett a királyság területén belül, hiszen a fent említett jogi dokumentumok miatt fenntarthatták sajátos szokásaikat, életvitelükbe a hatóságok nem avatkoztak be.²⁷

A 18. században bekövetkezett politikai, közjogi és társadalmi változások azonban gyökeresen átalakították a cigány kisebbség jogállását és megítélését, felszámolva ezzel a romákat megillető szabadságok rendszerét.²⁸ Ebben az időszakban születik meg az úgynevezett „cigánykérdés” mint probléma,²⁹ amelynek okai a következőképpen foglalhatóak össze: a török kiűzését követő Habsburg hatalomátvétel után³⁰ elindult egy betelepülési hullám a korábbi török hódoltság területére.³¹ Ennek eredményeképpen az ország déli és délkeleti részére jelentős cigány, szerb és román lakosság települt le.³² A roma populáció betelepülésének ezen második hulláma azonban teljes mértékben eltért az első, 15. században lezajlott

21 Tóth 2014. 167. o.

22 Binder – Orsós 2022. 14. o.

23 Bizonyos feljegyzések szerint a vándorló cigány csoportok 1415-ben érték el először Erdélyt, majd 1416-ban a Magyar Királyságot. Tóth 2014. 167. o.; Póczik 2003. 2012. 4. o.

24 Mezey 1986. 12–13. o.

25 Vándorló életmódjukból fakadóan a cigányoknak folyamatosan alkalmazkodniuk kellett változó életkörülményeikhez, ezért anyagi háttérük fenntartása érdekében időről időre új foglalkozásokat sajátítottak el: tevékenységeik közül megemlíthető például a dunyhatollazás, a kosárfonás, a kereskedelem, a teknővájás, a különböző fémműves munkák, a zenélés és a pásztorkodás. A jobbagyi munkáktól azonban jellemzően távol tartották magukat. Fontos megemlíteni azonban, hogy a romák anyagi haszonszerzés reményében nem riadtak vissza az olyan vagyoni bűncselekményektől sem, mint a lopás, pénzhamisítás vagy az orgazdaság. Az életformájukkal kapcsolatban alkalmazott kifejezés a mendikáció, vagyis a faluzás, ami a 18. században egyfajta megélhetést biztosított a cigányok számára. Ez azt jelentette, hogy roma csoportok vándoroltak a települések között, és a lakosság számára felajánlották szolgáltatásaikat, szükség esetén dolgoztak, de az sem volt ritka, hogy koldultak. Dupcsik 2009. 43. o.; Nagy el. dok.; Tóth 2014. 167.

26 Megemlíthető többek között Luxemburgi Zsigmond szabadalomlevele, amely kiváltságot adott a cigányoknak az igazságszolgáltatás területén, Anjou Mária diósgyőri cigányvédő menlevele, valamint Hunyadi Mátyás privilégiumlevele a sebesszéki romák számára. Ez utóbbi dokumentum adómentességet, közmunka alóli felmentést biztosított Nagyszében városának erődítési munkálataiban való részvétel, valamint a város védelmének ellátása esetén. Ezt követően kiemelendő a II. Ulászló által biztosított *salvus conductus* és Szapolyai János feleségének, Izabellának két pántenslevele a fővadjai állásokkal kapcsolatban. A helyi szinten kibocsátott oltalomlevelek közül példaként hozható fel Homonnai Drugeth György kiváltságlevele az ungvári cigányok számára, Thurzó György nádor oklevele 1616-ból, valamint az Eszterházy család által kiadott oklevelek. Mezey 1986. 13. o.; Tóth 2014. 167. o.; Binder – Orsós 2022. 15. o. Tegyük hozzá, hogy a menlevelek és mentességek azzal függtek össze, hogy a vándorló életmód és a központi kormányzat gyengesége miatt nem volt, aki végrehajtsa pl. az adóbeszedést velük szemben, hiszen fogták magukat és tovább vándoroltak.

27 Mezey 1986. 13. o.; Nagy el. dok.

28 Mezey 1986. 13. o.; Tomka 1983. 45. o.; Ichihara 2014b. 131. o.

29 Mezey 1986. 19. o.

30 Heckenast 1983.; vö. Kahler 1986.

31 Tomka 1983. 46. o.; Bereznay 2018. 62. o.; Tóth 2006. 45. o.; Mezey 1986. 17. o.

32 Tomka 1983. uo.

népességmozgástól: míg a korábban bevándorolt csoportok jelentős része sikeresen asszimilálódott a magyarországi viszonyokhoz, addig az osztrák fennhatóság alatt megjelenő közösségek³³ igen elmaradtak voltak, a többségi társadalomba való beilleszkedéstől pedig teljesen elzárkóztak.³⁴ Ez utóbbi jelenség pedig az idő előrehaladtával egyre komolyabb kihívást jelentett a környezetükben élő emberek számára.³⁵

Mivel az ország felszabadított területein szükség volt a cigány munkaerőre, a helyi lakosság nyitott volt a bevándorló kisebbség irányába, ami a helyi jogalkotásban is kifejezésre jutott: Somogy vármegyében például a kovács mesterséget űző romák adómentesek voltak, Baranya vármegyében állandó lakóhely kialakítása céljából földeket adományoztak a számukra.³⁶ Bár bizonyos vármegyékben a pozitív diszkriminációt célzó intézkedések teret engedtek a roma közösségek érvényesülésének, az ország más területein éppen az ellenkező tendencia vált általánossá: elkezdődött a cigányok kiutasítása azokból a városokból, ahol szakértelmük miatt versenyhelyzetet teremtettek az azonos foglalkozást gyakorló mesteremberek között. Borsod vármegyében konfliktus tárgyává vált a romák lótartásának engedélyezése, Moson vármegyében pedig olyannyira elfajult a viszony a helyi cigány kisebbség és az ott élő lakosság között, hogy a már letelepedett és integrálódott romákat is kiutasították a vármegye területéről.³⁷ Ennek oka abban a társadalmi megítélésben keresendő, amely az asszimiláló cigány lakosságot teljes mértékben öszszemosta a 18. század elején megjelenő, vándorló életmódot folytató roma csoportokkal.³⁸ Az ehhez a kisebbséghez köthető általános negatív hozzáállás és az ennek nyomán kialakuló hátrányos megkülönböztetés következtében egyre több érintett nem találta helyét a társadalomban, és egyfajta alternatív életmód kialakításába kezdett, ami egyet jelentett a vándorló cigány csoportokhoz való csatlakozással. Ez a tendencia kihívás elé állította a korabeli magyar államot is, amely elsősorban rendeletek útján igyekezett a romák integrációját megvalósítani.³⁹

Ez a tendencia kihívás elé állította a korabeli magyar államot is, amely elsősorban rendeletek útján igyekezett a romák integrációját megvalósítani.

2. A felvilágosult abszolutizmus cigánypolitikájának előzményei

A Habsburg hatalomátvételt követően Magyarországon a rendi monarchiát felváltotta a nyílt centralizációra törekvő abszolutizmus, átalakítva ezzel a közigazgatási rendszert.⁴⁰ A korszak közjogi reformjai közül külön kiemelendő a Magyar Királyi Helytartótanács megalapítása, ami 1723-tól a magyar közigazgatás csúcshatóságának számított.⁴¹

A fenti közjogi átalakulással párhuzamosan a cigány kisebbségeket érintő jogi szabályozások először csak helyi szinten jelentek meg, amelyek általában megszorító intézkedéseket irányoztak elő az ott élő roma lakosság számára.⁴² Az osztrák határ közelében tartózkodó csoportok azonban egyre több erőszakos vagy elleni bűncselekményt követtek el, amelyhez az a tendencia is társult, hogy a

33 A 18. században betelepülő romákat „oláh cigányoknak” hívták.

34 Mezey 1986. 17. o.; Tomka 1983. 46. o.

35 Tóth 2014. 167. o.; Tomka 1983. uo.

36 A Bánát területén Mária Terézia 1761-ben és 1763-ban földterületeket adományozott a cigányoknak, akik azt később otthagyták és tovább vándoroltak. Mivel ez utóbbi uralkodói adománynak tekintendő, nem sorolható a helyi szinten meghozott intézkedések közé. Bereznay 2018. 62. o.; Tomka 1983. 46. o.

37 Bereznay 2018. uo.

38 Mezey 1986. 17. o.

39 Bereznay 2018. 62. o.

40 Ichihara 2014a. 35. o.; vö. Sashalmi 2003; Sashalmi 2019; Mezey 2011; Mezey – Gosztonyi 2020. 98–103. o.

41 Tóth 2006. 45. o.; Mezey – Gosztonyi 2020. 102. o.

42 Esztergom városa 1713-ban statútumban tiltotta meg a cigányok belépését, Veszprém vármegyében 1730-ban, míg Somogy vármegyében 1725-ben rendeleti úton tiltották meg számukra a vándorlást és a piaciátogatást. Ez a néhány rendelkezés csak példálózó jelleggel mutatja be a 18. század elején elfogadott helyi szintű, romák ellen irányuló intézkedéseket. Ichihara 2014b. 131. o.; Bereznay 2018. 62–63. o.

többségi társadalom tagjai számos esetben befogadták és rejtegették a tetteseket, megvalósítva ezzel a bűnpártolás deliktumát. A nyugat-magyarországi közbiztonság romló állapotára való tekintettel III. Károly⁴³ 1724-ben rendeleti úton tett kísérletet a romák társadalmi integrációjának elősegítésére. Az általa kibocsátott jogszabály arra kötelezte a földesurakat, hogy a becsületes és büntetlen előéletű romákat fogadják be a földbirtokaikra és gondoskodjanak a megfelelő életmód kialakításáról. Ezzel egy időben a törvényhatóságoknak össze kellett írniuk azon kisebbségi személyek adatait, akik nem voltak hajlandóak

43 Kalmár 2002.

alávetni magukat a helyi földesúr joghatóságának. A rendelet az érintettek számára megjelenési kötelezettséget írt elő. A szabályozás külön figyelmet fordított a 16 éven felüli gyermekekre, akiket a helyi hatóságoknak össze kellett gyűjteni, ki kellett hallgatni, majd intézkedni a szomszédos vármegyékbe történő letelepítésükről. A lakosság számára abszolút tilalomként fogalmazódott meg, hogy a romák számára fegyvereket adjanak, vagy bármilyen más formában támogassák őket. Az uralkodó az önkéntes jogkövető magatartás elmulasztása esetén szigorú büntetőjogi szankciókat helyezett kilátásba: a rendeletbe foglaltak nem teljesítése esetén a legsúlyosabb jogkövetkezmény az ellenálló személyek megölése volt. Általánosan alkalmazható büntetőjogi rendelkezésnek számított a cigányokat érintő halálbüntetés alsó határának 16 éves korban történő meghatározása, a női bűnelkövetők „R” betűvel való megjelölése.⁴⁴

III. Károly roma rendeletéről az az általános következtetés vonható le, hogy kísérletet tett a bűnözés és a vándorló, munkanélküli életmód felszámolására. Ennek eszköze a kóborló személyek letelepítése, amelynek sikertelensége esetén pedig a törvényhatóságok általi regisztrálása. A rendelet tágabb kontextusba helyezésével azonban az is megállapítható, hogy a jogszabály célja elsősorban nem a „cigánykérdés” átfogó rendezésére irányult, hanem a Habsburg örökös tartományok fokozott védelemben való részesítésére azáltal, hogy a roma kisebbséget a Magyar Királyság határain belül próbálta tartani.⁴⁵ Ez a rendelkezés a későbbiekben példát adott a felvilágosult abszolutista⁴⁶ uralkodók számára, amit mi sem bizonyít jobban, hogy Mária Terézia⁴⁷ 1758-ban megerősítette elődje 1724-es rendelkezését.⁴⁸

3. Mária Terézia roma programja

III. Károly 1724-es rendeletét követően egészen Mária Terézia hatalomra kerüléséig a Helytartótanács nem fogadott el országos illetőségű, a cigányok életmódját átfogó jelleggel szabályozó jogforrást. Ezért a korabeli roma státútumokban foglalt szabályok kizárólag egy-egy konkrét problémára reflektálva, helyi szinten összpontosultak.⁴⁹ Példaként emelhető ki Somogy vármegye, ahol 1725-ben jogszabályi úton felszámolták a cigányok vándorlását.⁵⁰ Hasonló módon járt el Borsod vármegye, ahol az 1738-as pestisjárvány⁵¹ miatt megtiltották a helyváltoztatást az erdélyi és bihari cigányoknak, a zsidóknak, az örményeknek, a rácoknak, valamint a koldulásból élő személyeknek. Elismert gyakorlatnak számított továbbá a királyi rendeletek szövegének teljes átvétele.⁵²

Az 1720-as évektől kezdve azonban jelentősen megnőtt a roma lakosság száma a szomszédos országokból történő betelepülés és a belső migráció miatt.⁵³ A Magyar Királyság területén lévő populációs arányok megváltozásával párhuzamosan pedig fokozatosan nőtt a cigányok ellen indított büntető-eljárások száma.⁵⁴ Ezért először a felvilágosult abszolutista államforma keretein belül Mária Terézia tett

44 Tóth 2006. 46. o.; Tóth 2005. 1. o.; Tóth 2015. 188–191. o.; Bereznay 2018. 62. o.

45 Tóth 2005. uo.; Tóth 2006. uo.

46 A felvilágosult abszolútizmus fő törekvése Európa elmaradottabb régióit felzárkóztatni a nyugati abszolútizmusok szintjére. A felzárkóztatásnak ezt a formáját a regnáló uralkodók állami irányítással, felülről próbálták meg véghez vinni. Így elmondható, hogy a felvilágosult abszolútizmus célja a következőképpen fogalmazható meg: „racionalizálni az intézményeket és hatalmi viszonyokat, civilizálni a társadalmakat, boldogabbá tenni az alattvalókat.” Kosáry 1976; Dupcsik 2009. 50. o.; Tóth 2015. 187. o. vö. Barta 1976.

47 Benda 1981.

48 Az 1758 áprilisában kiadott pátensben Mária Terézia engedélyezte, hogy a földesurak cigányokat fogadjanak be a birtokaikra, feltéve, ha azok büntetlen előéletűek és távolságot tartanak a „gonosztevőktől.” A helyi előjáróknak állandó lakhatást kellett biztosítaniuk a romák számára, meg kellett tiltaniuk a vándorlást, a le nem telepedett cigányokat pedig el kellett űzniük az illetékességi területükről. Tóth 2005. 1. o.

49 Ichihara 2014b. 131. o.; Tóth 2006. 46. o.

50 Bereznay 2018. 63. o.

51 Vekardi 2009.

52 Tóth 2006. 46–47. o. vö. Érdekesképpen megemlíthető, hogy a koldulás és helyváltoztatás közbiztonsági anomáliái miatt a késő középkorban megjelent az úgynevezett Csavargók könyve a szegényügyi igazgatásban. Rigó 2021.

53 A betelepülő cigányok jelentős része Lengyelországból, Erdélyből és német területekről érkezett a magyar állam területére. Ezzel párhuzamosan Délvidékről is elindult egy belső vándorlási folyamat. Tóth 2006. 47. o.

54 Uo. 48. o.

A pátensek célja a roma életmód teljes felszámolása, annak átalakítása, valamint a rendelkezések végrehajtásának szigorú ellenőrzése volt, annak érdekében, hogy a cigányok letelepedett és rendszeres adót fizető alattvalókká váljanak.

kísérletet átfogó cigány integrációs program megalkotására, amelyet az univerzalizmus, a humanizmus, az ökonomizmus és az edukacionalizmus elvei mentén igyekeztek megalapozni.⁵⁵ A pátensek célja a roma életmód teljes felszámolása, annak átalakítása, valamint a rendelkezések végrehajtásának szigorú ellenőrzése volt, annak érdekében, hogy a cigá-

nyok letelepedett és rendszeres adót fizető alattvalókká váljanak.⁵⁶ Ezeket a jogszabályokat az állam a Helytartótanács Cigányügyi Osztályának irányításával a törvényhatóságokon keresztül hajtotta végre.⁵⁷

Mária Terézia rendeleteinek bevezetőjében rendszeresen az a gondolatmenet olvasható ki, hogy a cigányság egy olyan tudatlan, civilizálatlan és erkölcstelen nép, akik nem kedvesek Isten színe előtt, viselkedésükből fakadóan pedig nem hoznak hasznot az állam számára. Mivel a felvilágosult abszolutizmus egyik ideológiai kiindulópontja az ember nevelésének a feladata volt, a pátensek különös figyelmet fordítottak a cigány gyermekek nevelésére és szocializációjára annak érdekében, hogy ne vegyék át szüleik kóborló életmódját. Ezzel együtt az uralkodó több alkalommal hangsúlyozta a tanulás, valamint a jobbágyi szolgáltatások fontosságát.⁵⁸

A vizsgált korszak első uralkodói rendeletét 1760 februárjában bocsátották ki, amelyben a Helytartótanács arra kötelezte a törvényhatóságokat, hogy akadályozzák meg a katonaszökevények cigányok általi befogadását,⁵⁹ majd ez év novemberében az állam előírányozta a vármegyék számára az állandó lakóhely és a megfelelő oktatás biztosítását annak érdekében, hogy a kóborló romák elsajátítsák a „keresztény polgári erkölcsöket és szabályokat.”⁶⁰

Mária Terézia cigány integrációs programjának az egyik legfontosabb pontja az 1761 decemberében kiadott helytartótanácsi utasítás volt, amelyben felhívta a vármegyéket arra, hogy az illetékességi területükön mérjék fel a roma lakosság számát, családi állapotukat, nemüket, életkorukat, foglalkozásukat, valamint vallási hovatartozásukat. A kért adatokat végül táblázatos formában kellett elküldeni a Helytartótanács számára 1762 februárjáig. A magyarországi cigányokra vonatkozó statisztika fényében a helyi közigazgatási egységek 1768 júliusáig kaptak határidőt a vándorló életmódot folytató cigányok letelepítésére és az állandó lakóhely kijelölésére. Ez utóbbi kizárólag abban az esetben volt megvalósítható, amennyiben az érintett roma csoportok alávetették magukat a helyi földesúr hatalmának, aminek eredményeképpen jobbágyi szolgáltatások fejében ingatlanhoz juthattak.⁶¹ Amennyiben a kötelezettek nem tettek eleget a jogszabályban foglalt kötelezettségeiknek, a falu bírója bírsággal sújtotta, a hatóságok őrizetbe vette és közérdekű munkára kötelezte őket. A cigányokat vezető vajda hatásköreit ugyancsak a falubíró autoritása alá rendelték, erodálva ezzel a roma kisebbség élén álló titulus jelentőségét. Így, összességében elmondható, hogy települési szinten a bíró nem csupán igazságszolgáltatási, hanem közigazgatási jellegű jogosítványokkal is rendelkezett a cigány kisebbségekkel szemben.⁶²

A pátens megtiltotta továbbá a cigány elnevezés használatát, helyette bevezette a „neocolonus” jelzőt, ami „új magyart” vagy „új lakost” jelentett. Ez utóbbi szabályt az asszimilációs törekvések

55 Tóth 2006. 48. o.; Póczik 2003. 2012. 5. o.; Dupcsik 2009. 51. o.

56 Tóth 2006. 48. o.; Ichihara 2014b. 35. o.; Ichihara, 2014a. 131. o.; Binder – Orsós 2022. 18. o.

57 Ichihara 2014a. 131. o.; Mezey 1986. 16. o.

58 Tóth 2005. 6. o.

59 A katonaszökevényeket a cigányok azért fogadták be, mert a dezertőrök a segítség fejében eladták nekik a felszereléseiket. Uo. 2. o

60 Uo. 2. o.
61 Érdemes megjegyezni, hogy a cigányok munkavállalását és letelepedését jelentősen megnehezítette a földterületek hiánya. A magyarországi földbirtokok eloszlása ugyanis nem volt arányos, ami azt jelentette, hogy szűk társadalmi csoport rendelkezett az ország területén lévő földbirtokokkal. Ebből fakadóan a föld biztosítása a romák számára komoly nehézségekbe ütközött. Binder – Orsós 2022. 18–19. o

62 Mezey 1986. 84. o.; Tóth 2005. 2. o.; Ichihara 2014a. 131–132. o.

mellett a hátrányos megkülönböztetés felszámolásának céljával fogalmazták meg.⁶³

Az 1761-es rendelkezés érintette az oktatás és a foglalkoztatás területét is, ugyanis kötelezővé tette a céhek számára a romák, különösen a gyerekek alkalmazását.⁶⁴ A letelepedés elősegítése végett a helyi földesuraknak földterületet kellett kijelölniük a pátens hatálya alá tartozó személyek számára, ahol építkezhetnek és földet művelhetnek. A roma lakosság azon részét, akik megtagadták az új életmódnak az átvételét, kötelezni kellett a vándorlás felszámolására. Ennek megvalósítása érdekében a korszakban legtöbbször alkalmazott állami módszer a lótarítás betiltása⁶⁵ és az útlevel kiadásának megtagadása volt, amit az abszolutista állam az 1761-es, valamint a későbbi pátenseiben többször megerősített.⁶⁶ Ezen kívül a törvényhatóságoknak nem csupán a magyar államon belüli, hanem az erdélyi cigányoknak a Magyarországra történő migrációját is meg kellett akadályozniuk.⁶⁷

Az öltözködés tekintetében 1763-ban megtiltották a szülők számára gyermekeik hiányos öltözetben való megjelenését, míg a nagykorúakat kötelezték a többségi társadalom ruházkodási szokásainak átvételére.⁶⁸

A különféle korlátozásokat és kötelezettségeket előíró pátensek mellett érdemes kiemelni a Helytartótanács 1762-es rendelkezését, amely felhívta a vármegyék figyelmét az egyenlő bánásmód elvének tiszteletben tartására és annak alkalmazására a helyi cigány lakossággal szemben, ami lehetővé tette a hadseregbe való toborzásukat is.⁶⁹

Az 1760-as évektől kezdve az uralkodói pátensek egyre szigorúbb keretek között igyekeztek tartani a magyarországi cigány lakosságot, mivel az érintettek az esetek többségében ellenállást tanúsítottak a rendeletek végrehajtása során. Ezért az évtized második felétől a roma integrációs politikában fokozatosan jelent meg a központi hatalomnak az a törekvése, hogy valamilyen módon megtörje a kisebbségi csoportnak az ellenállását.⁷⁰ Erre a jelenségre reflektálva fogalmazta meg Tomka Miklós szociológus⁷¹ azon véleményét, amely szerint a felvilágosult abszolutizmus ettől a ponttól vált „zsarnokivá” a magyarországi roma lakossággal szemben. Ezzel párhuzamosan kiemelendő az a körülmény is, hogy bár a vármegyéknek valóban voltak problémái a helyi cigányokkal, a rendeletek végrehajtása során mégsem voltak kellően együttműködőek a bécsi udvarral.⁷² Éppen ezért az uralkodó először 1766-ban megerősítette a ko-

63 Bereznay 2018. 62. o.; Tóth 2005. 3. o.; Tomka 1983. 47. o.

64 Tóth 2005. 2. o.; Mezey 1986. 88. o.

65 Az 1761-es pátens a lótarítást kizárólag a cigány származású lókereskedőkkel szemben engedélyezte, akik erre vonatkozó engedély birtokában folytathattak üzletszerű tevékenységet. Mezey 1986. 85. o.

66 Az 1761-es rendeletet követően ezt a szabályt 1767-ben, 1768 júniusában, 1769 áprilisában, végül 1773 novemberében és decemberében is megerősítették. Uo. 86. o.

67 Tóth 2005. 2. o.; Bereznay 2018. 63. o.

68 Mezey 1986. 85. o.; Tóth 2005. 2. o.; Bereznay 2018. 63. o.

69 Tóth 2005. 2. o.

70 Tomka 1983. 48. o.

71 Földvári – Rosta 2011.

72 Mezey 1986. 94. o. vö. A fenti állítással kapcsolatban érdemes megemlíteni Tóth Péter kritikáját, aki szerint ez a tézis nem jelenthető ki kétséget kizáróan, mivel egyrészt hiányosak a korszakkal kapcsolatos ismereteink, másrészt pedig a 18. században a modern értelemben vett „szociális gondoskodás” fogalma még kevésbé volt ismert az állami szférában. Tóth 2005. 6. o.

rábbi rendeletekbe foglalt szabályokat,⁷³ majd pedig 1767-ben már egységesített pátenszt bocsátott ki, amelyben tovább szigorította az addig hatályos rendelkezéseket.⁷⁴ Emellett arra utasították a törvényhatóságokat, hogy évente végezzenek nemzetiségi alapú összeírásokat a roma lakosság számának pontos megállapítása érdekében.⁷⁵ Ennek az időszaknak az utolsó pátense 1769-re tehető, amelynek keretén belül a Helytartótanács némiképpen revideálta álláspontját a lótartás és az útlevel kibocsátásának kérdésében. A rendelkezés ugyanis már nem tiltotta el teljes mértékben a roma lakosságot a haszonállat tartásától, csupán maximalizálták azok számát oly módon, hogy csak annyi lovat vehettek igénybe, amennyire a munkavégzésükhöz feltétlenül szükség volt. Hasonló enyhítés figyelhető meg az úti okmányok kiadásával kapcsolatban: a módosított szabály szerint ugyanis az önkéntes normakövető magatartást kialakító cigányok már kaphattak útlevelet, feltéve, ha igazolták utazásuk szükségszerűségét.⁷⁶

Az 1770-es évek pátensei elsősorban a cigányság személyi jogviszonyaira koncentráltak, érintve többek között a lakhatási, ruházkodási és oktatási területeket. Vagyis elmondható, hogy a továbbiakban bemutatott rendeletek célja mindenekelőtt a nevelés és a többségi társadalomhoz való kulturális felzárkóztatás volt. A romákat érintő intézkedések végrehajtásának ellenőrzése is szigorúbbá vált, ugyanis 1772-től a helyi hatóságoknak fél évente beszámolót kellett benyújtaniuk a Helytartótanács felé az érintett kisebbség állapotára vonatkozóan.⁷⁷ Az 1773-as rendelet⁷⁸ egyszerre több irányban tett kísérletet a hatálya alá tartozó személyek magatartásának megváltoztatására: a falubírók hatáskörébe utalta annak megelőzését, hogy a helyi cigányok döghúst fogyasszanak. Ez utóbbit egy hónapos szabadságvesztéssel és ételmegvonással szankcionálták. A pátens hatálybalépését követően a zenész és kovács mesterséget csak azok űzhették, akik megfelelő szerszámmal és ingatlannal rendelkeztek. A jogszabály utasításba adta a romáknál lévő lovak elkobzását és elárverezését oly módon, hogy a vételár kétharmada a tulajdonost, míg egyharmada a bejelentőt illette meg. Az új szabályozás betiltotta a cigány nyelv használatát, meghatározta továbbá, hogy a romák társadalmi pozíciójuk alapján kizárólag jobbágyok, házas zsellérek, valamint ház nélküli zsellérek lehetnek, akik kötelesek adót fizetni. A jogalkotó felhívta a figyelmet arra is, hogy a hatóságok tegyenek különbséget az asszimilálódott és a vándorcigány csoportok között.⁷⁹

A fenti rendelet legradikálisabb intézkedése – kiegészítve az 1774-es pátenssel – a roma gyermekeket⁸⁰ érintette: a kettő és tizenkettő év közötti korosztályban lévő gyerekeket elválasztották szüleiktől, és más vármegyében élő paraszti családokhoz közvetítették ki őket, akik – a kiskorú befogadásának ellentételezésekként – állami segélyre voltak jogosultak, amely személyenként naponta három krajcárnyi összeget tett ki. A tartásdíjra az érintett családok addig voltak jogosultak, ameddig a házukban élő gyermek el nem érte a munkaképes kort.⁸¹ Ennek megfelelően a tizenkét éves kort elért lányok cseleedsorba kerültek, a fiúk pedig béres munkát láttak el.⁸² Az 1773-as szabályozás szerint a fiúgyerekeket a céheknek be kellett fogadniuk annak érdekében, hogy mesterséget tanuljanak, de ez utóbbi rendelkezést a törvényhatóságok végül nem hajtották végre, feltehetően a mesteremberek tiltakozása miatt.

73 Az 1766-os pátens az állandó lakhatás biztosításával, a mezőgazdasági munkákban való részvétel lehetőségének megteremtésével, különböző szakmák elsajátításával, az útlevel kiadásának tilalmával, és a megfelelő okirat hiányában utazó személyeknek eredeti lakóhelyükre való visszatoloncolásával volt kapcsolatos. Tóth 2005. 3. o.

74 A fenti rendelet eltörölte a vajda titulust, és a helyi cigányságot közvetlenül a falubíró joghatósága alá vonta. A lótartás tilalma alól kivételt képeztek a későbbiekben a mezőgazdasági munkát és a kereskedelmi tevékenységet végző személyek. Tóth 2005. 3. o.; Bereznay 2018. 63. o.; Mezey 1986. 88. o.

75 Ichihara 2014b. 131–132. o.

76 Tóth 2005. 3. o.

77 Uo.; Ichihara 2014b. 132. o.

78 Az 1773-as rendelet kiterjedt szabályozási tárgyköre miatt jelentőségében hasonlít az 1761-es pátenshez.

79 Tóth 2005. 3. o.; Bereznay 2018. 63. o.

80 A cigány gyerekeket tíz éves korukig az anyjuk nevelte, ezt követően azonban elválasztották a fiúk és a lányok neveltetését. A lányok megtanulták a „női munkákat,” míg a fiúk a férfiak munkájában vettek részt., ami sok esetben ételért és pénzért való kéregetést is jelentett. Ezt a tendenciát akarták a felvilágosult abszolútizmusban felszámolni. Nagy el. dok.

81 Tóth 2005. 3. o.; Bereznay 2018. 63. o.; Nagy el. dok.; Tóth 2014. 169. o.; Ichihara 2014a. 36. o.

82 Nagy Pál kutatásai szerint a gyermekek elválasztására vonatkozó rendelkezést már 1767 novemberében is kibocsátottak. Nagy el. dok.

Ettől függetlenül elkezdett kialakulni a falvakban az a szokás, hogy a szüleiktől elválasztott fiú gyerekeket a céhes közösségek nevelték fel.⁸³ A pátens végrehajtását tovább nehezítette az a körülmény is, hogy nem álltak rendelkezésre megfelelő számú nevelőszülők, akikhez a gyerekeket biztonsággal elküldhették volna.⁸⁴

A gyermekek elvétele természetesen felháborította a cigány közösségeket, így nem meglepő, hogy a szülők azon voltak, hogy valamilyen módon visszakaphassák őket. Így kialakult az a tendencia, hogy a fiatalabb korban lévő gyerekeket a család „visszacsempészte” az otthonába, a nagyobbak viszont rendszeresen hazaszöktek. Ennek a helyzetnek a „rendezése” végett a törvényhatóságoknak reagálniuk kellett. Példaként említhető Sopron városa, ahol 1777-ben a szolgabíró⁸⁵ hatáskörébe utalták annak megakadályozását, hogy a kiskorúak önkényesen visszatérjenek a szülői házba.⁸⁶

A cigány gyerekek társadalmi jogállását tovább szigorította az 1774-es pátens, ami az eddig hatályban lévő szabályok további szigorítása mellett előírta az érintettek vallási hovatartozásuk szerinti szétválasztását.

A cigány gyerekek társadalmi jogállását tovább szigorította az 1774-es pátens, ami az eddig hatályban lévő szabályok további szigorítása mellett előírta az érintettek vallási hovatartozásuk szerinti szétválasztását. Az utóbbi szempont nevelési célzattal volt fontos a jogalkotó számára, ugyanis így teremtődött meg annak a lehetősége, hogy a befogadó család és a rendelet hatálya alá tartozó gyermek vallása azonos legyen. Amennyiben ez nem tudott megvalósulni, akkor a helyi plébánosnak külön figyelmet kellett fordítania a gyermek katolikus neveltetésére és a hittételek elsajátítására. Ennek a feladatnak a teljesítését a befogadó család nem akadályozhatta meg. Ugyanez a szabály vonatkozott az árván maradt roma gyerekekre is.⁸⁷

Mária Terézia 1775-ben elsősorban a kisebbség tagjainak házasságkötési szabályait foglalta össze. Az ez évi márciusi rendelet szerint a romák csak akkor hozhattak létre hivatalosan életközösséget, ha előzetesen igazolták a foglalkozásukat, és azt, hogy leendő családjukat képesek lesznek eltartani. Ezt a rendelkezést júliusban pontosították, amely szerint a szertartást megelőzően a pap csak olyan igazolást fogadhatott el, amit az illetékességgel rendelkező szolgabíró hitelesített. A házasságkötést megelőzően kötelező volt továbbá a katolikus egyházhoz való tartozás.⁸⁸ Májusban az uralkodó igyekezett szűk keretek között tartani a cigányok által preferált tevékenységet, a koldulást, mivel megtagadta az útlevél kibocsátását a csoportosan kolduló személyektől, majd pedig júliusban deklarálta, hogy ezt a magatartást – érdemi szankciók nélkül – csak az arra rászorulóknak gyakorolhatják.⁸⁹

A császárnő roma programjának utolsó eleme az 1779-ben kiadott Haditanács rendelete volt, amiben megtiltották a cigány származású katonák eltávozását, ezzel párhuzamosan pedig elrendelték a már szabadságon lévő tisztek visszahívását.⁹⁰

4. Összegzés: Mária Terézia cigány kisebbségi politikájának utóélete és megítélése

Mária Terézia roma programja alapvetően arra tett kísérletet, hogy univerzális jelleggel rendezze ennek a kisebbségnek a személyi és vagyoni jogi jogviszonyait oly módon, hogy képesek legyenek integrálódni a többségi társadalom tagjai közé. Pátenseinek jelentőségét mutatja az a körülmény, hogy

83 Uo. Rigó 2020.

84 Tomka 1983. 48. o.

85 Hollósi 2023.

86 Nagy el. dok.

87 A pátens a lőtartás szabályait is szigorította, melynek értelmében kizárólag a földdel rendelkező jobbágyok tarthattak használatot munkavégzés céljából, kereskedni azonban tilos volt vele. Emellett a rendelet a szolgabírák hatáskörébe utalta a helyi cigányok negyedévenkénti ellenőrzését. Tóth 2005. 3. o.

88 Megjegyzendő még, hogy a rendeletek szerint a menyasszony hozományát a falu közösségének kellett volna biztosítani. Uo. 5. o.

89 Tóth 2005. 5. o.; Bereznay 2018. 63. o.

90 Tóth 2005. uo.; Bereznay 2018. uo.

a felvilágosult abszolútizmus utolsó évtizedében II. József⁹¹ a hazai cigány kisebbség felzárkóztatásával kapcsolatban lényegében elődje politikáját folytatta.⁹² Ez utóbbi tendencia elsősorban Mária Terézia rendeleteinek megerősítését jelentette.⁹³

A korszak cigánypolitikájával kapcsolatban többféle történelmi vélemény említhető meg: pozitívumként értékelhető a 18. századi keretek között értelmezhető „humánus”,⁹⁴ és az a gondolat, hogy az államnak felelősséget kell viselnie a hátrányos helyzetű csoportokért. A pátensek szövegei alapján azonban megállapítható: az uralkodó és a bécsi udvar nem ismerték a magyar társadalmi viszonyokat, emiatt a rendeletekben foglalt szabályokat több alkalommal módosították.⁹⁵

A felvilágosult abszolútizmus pátensei abból a szempontból mindenképpen hatásosnak tekinthetők, hogy 1790 után érdemi szabályozás nélkül folytatódott a roma népesség letelepedése és életmódjuk konszolidálása. Ezzel párhuzamosan azonban továbbra is probléma volt az Erdély, Moldva és Havasalföld területéről való folyamatos bevándorlás, amelyből fakadóan a „cigánykérdés” nem került nyugvópontra a magyar társadalomban.⁹⁶

5. Bibliográfia

Barta 1976.

ifj. Barta János: A felvilágosult abszolútizmus. Egyetemes történelmi tanulmányok, 10. köt. 3–29.

Bató 2011.

Bató Szilvia: A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján. Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, 2011/1. 55–88.

Benda 1981.

Benda Kálmán: Mária Terézia királynő a magyar történetírásban. Történelmi Szemle, 1981/3. 485.

Bereznay 2018.

Bereznay András: A cigányság történetének atlasza. Budapest, Méry Ratio 2018.

Binder – Orsós 2022.

Binder Máttyás – Orsós Julianna: A magyarországi roma történelem egyes kérdései. Máltai tanulmányok, 2022/2. 13–28.

Dupcsik 2009.

Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Budapest, Osiris, 2009.

Földvári– Rosta 2011.

Földvári Mónika – Rosta Gergely: Tomka Miklós (1941–2010). Szociológiai Szemle, 2011/11. 126–129.

91 Rácz 1983; Hajdu 1980; Hajdu 1982.

92 Tóth 2006. 55. o.

93 A császár regnálása alatt két új rendelet kibocsátására került sor: az első 1781 júniusában adta ki, amely szerint a hadseregben szolgáló neocolonusokat csak abban az esetben lehet szabadságra küldeni, ha igazolni tudták a megélhetésüket. Ezt egészítette ki az 1783-as decemberi pátens, ami előírta, hogy a roma katonákat csak hat év folyamatos szolgálatot követően lehet elbocsátani azzal a feltétellel, hogy az érintett tisztességes életmódjáról az eljárói már korábban kétséget kizáróan megbizonyosodtak. Nagyobb figyelmet érdemel II. József 1783-as „ajánlászgyűjteménye”, amelynek előzménye az 1782-es Hont megyei embeverőper volt. A büntetőeljárás során brutális eszközökkel kínozták meg a perbe fogott romákat, akik a kényszer hatására magukra vállalták a kannibalizmus bűntettét. A büntetőjogi felelősség megállapítását követően a bíróság végül 41 személyt ítél halálra. Az események hírére II. József az eljárásban érintett többi gyanúsítottat másik vármegyébe telepítette át. Tóth 2006. 55. o.; Bereznay 2018. 63. o.; Hajdú 1996; Paár 2011.

94 Érdemes egy rövid áttekintést adni azzal kapcsolatban, hogy Európa más országaiban milyen intézkedéseket hoztak a cigányokkal szemben. Freiburgban egy 1498-as tartományi gyűlési határozat alapján elűldözték a cigányokat a tartomány területéről. Hasonló szabályokat hoztak az 1500-as években Lengyelországban, Angliában és Franciaországban is. Svédországban és Dániában a 16. század második felében megtagadták a cigányok keresztelését és temetését. Poroszországban egy 1887-es intézkedés szerint meg kellett kongatni a vészharangot azokban a településekben, ahol cigány tartózkodott, ezt követően a helyi lakosságnak el kellett fognia az illetőt. Nemzetközi összehasonlításban elmondható, hogy Spanyolországban bántak a legkegyetlenebbül a cigány lakossággal. Egy 1494-es rendelkezés szerint megcsonkították és ostorcsapással büntették azt a romát, aki nem rendelkezett állandó lakhellyel. A 18. században az is előfordult, hogy a származásuk miatt meggyilkolták őket.

95 Tóth 2025. 6. o.

96 Tóth 2006. 61. o.; Dupcsik 2009. 57. o.

Hajdu 1980.

Hajdu Lajos: II. József és a magyar közigazgatás. Állam és igazgatás, 1980/11. 1006–1016.

Hajdu 1982.

Hajdu Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Budapest, Akadémiai, 1982.

Hajdu 1996.

Hajdu Lajos: A honti emberevőper. Rubicon, 1996/6. 12–14.

Heckenast 1983.

Heckenast Gusztáv: A török kiűzése Magyarországról. História, 1983/4. 7–11.

Hollósi 2023.

Hollósi Gábor: A főispán, az alispán és a szolgabíró. A történelmi vármegye szervezete. Élet és tudomány, 2023/32. 998–1000.

Ichihara 2014a

Ichihara, Schimpei: A 18. századi cigányság történetének kutatása. Források és szakirodalom. In: TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010/0008 pályázat kiadványa. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2014.

Ichihara 2014b

Ichihara, Schimpei: A cigányság területi mobilitása a 18. században a Miskolci járás cigányösszeírásainak tükrében. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophia, 2014/1. 131–172.

Kahler 1986.

Kahler Frigyes: A török kiűzése és az 1687-es törvényhozás. Jogtudományi Közöny, 1986/8. 376–382.

Kalmár 2002.

Kalmár János: III. Károly és Magyarország. Vigilia 2002/1. 5–8.

Kosáry 1976.

Kosáry Domokos: Felvilágosult abszolutizmus – felvilágosult rendiség. Történelmi Szemle, 1976/4. 675–720.

Mezey 1986.

Mezey Barna: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. Budapest, Kossuth, 1986.

Mezey 2011.

Mezey Barna: Az abszolutizmus esélyei a 18. századi Magyarországon. In: Képes György (szerk.): Az abszolút monarchia. Jogtörténeti Értekezések. Budapest, Gondolat Kiadó, 169–197.

Mezey–Gosztonyi 2020.

Mezey Barna – Gosztonyi Gergely: Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.

Nagy el. dok.

Nagy Pál: A magyarországi cigányság története a 16–19. században. <https://geskeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Romologia/26Forray/26Forray-html/?mode=book&id=2> (2025. április 30.)

Paár 2011.

Paár Ádám: Cigány emberevők? Egy per tanulságai. Kisebbségkutatás, 2011/1–4. 537–549.

Póczik 2003. 2012.

Póczik Szilveszter: Cigány integrációs problémák. Budapest, Kölcsey Intézet, 2003. 2012.

Rácz 1983.

Rácz Lajos: II. József és a korabeli magyar közigazgatás. Jogtudományi Közöny, 1983/5. 338–345.

Rigó 2020.

Rigó Balázs: Guild Support in Hungary (1307–1872). In: Helwegge, Phillip (szerk.): Professional Guilds and the History of Insurance: A Comparative Analysis. Berlin, Duncker and Humblot, 2020. 240–271.

Rigó 2021.

Rigó Balázs: A Liber Vagatorum és a világi szegényügyi igazgatás kezdetei Strasbourgban (1509–1523) – Szatíra a koldulásról a reformáció előestéjén. In: Mezey Barna (szerk.): Jogtörténeti Értekezések 50. Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021. 293–301.

Sashalmi 2003.

Sashalmi Endre: Az abszolutizmus Közép-Európában. Klió, 2003/3. 81.

Sashalmi 2019.

Sashalmi Endre: Az abszolutizmus – mítosz és valóság. Egy történelmi terminus historiográfiája. In: Dévényi Anna – Forgó András – Gózszy Zoltán (szerk.): Az abszolutizmus kora. Fejezetek a kora újkori Európa történetéből. Pécs, Árkádia Kiskönyvtár Történelem, 11–33.

Tomka 1983.

Tomka Miklós: A cigányok története. In: Szegő László (szerk.): Cigányok – Honnét jöttek, merre tartanak? Budapest, Kozmosz Könyvek, 1983. 36–52.

Tóth 2014.

Tóth Csaba: A cigányok története és a magyarországi roma etnikumhoz köthető konfliktusok eredete. Hadtudományi Szemle, 2014/4. 165–173.

Tóth 2005.

Tóth Péter: Mária Terézia cigánypolitikája. In: Márfi Attila (szerk.): Cigánysors. A cigányok történelmi múltja és jelene I. Pécs, Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Emberháza Alapítvány, Erdős Kamill Cigánymúzeum, 2005. 39–44.

Tóth 2006.

Tóth Péter: A magyar cigányság története a feudalizmus korában. Budapest, Bölcsész Konzorcium, 2006.

Tóth 2015.

Tóth Péter: A magyarországi cigányság története a feudalizmusban. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): Alapirodalmak a hazai cigány/roma népekre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához. Pécs, PTE BTK NTI Romológiai és Nevelésszociológiai Tanszék 135–215.

Vekerdi 2009.

Vekerdi László: Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2009.

ANYÁK A MUNKA VILÁGÁBAN

A várandós és gyermeket nevelő nők helyzete a munkajogban, különös tekintettel az egészségügyi szolgálati jogviszonyra

Dr. Szentes Dalma | Óraadó, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Absztrakt

E tanulmány a várandós és (kis)gyermeket nevelő nők munkajogi helyzetét vizsgálja, különös hangsúlyt fektetve a Munka Törvénykönyvének védelmi rendelkezéseire, valamint az egészségügyi szolgálati jogviszonyra vonatkozó speciális szabályokra. A tanulmány bemutatja azokat a jogintézményeket – például a felmondási védelmet, a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatást, illetve a részmunkaidős foglalkoztatást –, amelyek célja a munka és a magánélet egyensúlyának elősegítése e speciális élethelyzetben. A jogalkotói szándék ellenére egyes kógens védelmi szabályok a gyakorlatban inkább hátráltatják, mintsem elősegítik a munkavállalók munkába való visszatérését: e tanulmány célja, hogy kritikai szemlélettel elemezze a jelenlegi szabályozást – feltárva annak esetleges hiányosságait is – ezzel is lehetőséget teremtve de lege ferenda jellegű javaslatok megfogalmazására.

Kulcsszavak: munkajog, egészségügyi szolgálati jogviszony, várandósság, család, gyermeknevelés

Abstract

Mothers in the world of work

The position of pregnant and parenting women in labor law, with special regard to the legal relationship in healthcare services

This study examines the legal status of pregnant women and mothers raising children in labour law, with particular emphasis on the protective provisions of the Labour Code and the special rules applicable to employment in the health care service. It presents the main legal instruments – such as protection against termination by notice, derogation from the employment contract, and part-time work – aimed at promoting a balance between work and private life in this specific life situation. Despite the legislator's protective intent, certain mandatory provisions in practice tend to hinder rather than facilitate employees' return to work. Against this background, the study offers a critical analysis of the current regulatory framework, identifying its potential shortcomings and thereby creating the basis for the formulation of de lege ferenda proposals.

Keywords: labour law, health service employment, pregnancy, family, child-rearing

1. Problémafelvetés

A nők karriertervezésére jelentős befolyást gyakorolnak a gyermekvállalással, családalapítással kapcsolatos elképzeléseik. Napjainkban ugyanis már nem csak a családdal, háztartással járó feladatok jelennek meg elvárásként a nőkkel szemben: egy anyának, feleségnek e kötelezettségek mellett a munkájában is helyt kell állnia, s törekednie kell az önálló egzisztencia kialakítására. Ugyan a gyermeket nevelő nők számos állami támogatásban részesülhetnek, e kedvezményeket általában olyan feltételekhez kötik, amelyekkel a korai, lehetőség szerint több gyermek vállalására ösztönzik a fiatal nőket.⁹⁷ A biztosított támogatásokkal kapcsolatban megjegyzendő ugyanakkor, hogy a nők munkába való visszaállását gyakorta hátrányosan befolyásolja az a tény, hogy kisgyermeket nevelnek, s ez jelentősen megnehezítheti a munkaerőpiaci helyzetüket.

A Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) külön cím alatt tartalmazza az egyes munkavállalói csoportokra vonatkozó különös rendelkezéseket. Ezek a munkavállalók olyan csoportképző jellemzőkkel, tulajdonságokkal bírnak, amelyek fokozott munkajogi védelmet igényelnek: e körbe tartoznak a várandós nők, illetve a gyermeket nevelő szülők.⁹⁸

Az Mt. védelmi rendelkezései mögött leginkább az a jogalkotói megfontolás húzódik, hogy az említett élethelyzetekben különösen megnő a munkavállalók igénye a munka és a magánélet közötti optimális egyensúly megteremtésére: ennek eszközrendszerét azzal teremti meg a kódex, hogy a hagyományos

munkaviszonytól eltérő, atipikus foglalkoztatási szabályokat állapít meg a várandósokra, illetve a gyermeket nevelőkre.

Kétségtelen, hogy a jogalkotót a jó szándék vezérli a munkavállalói csoportokat érintő, védelmi jellegű – általában kógens – szabályrendszer kialakítása során. Előfordulhat azonban, hogy e feltétlen alkalmazást igénylő rendelkezések nem segítik vagy védik a munkavállalót, hanem sokkal inkább megnehezítik az élethelyzetüket, jelentősen hátráltatva optimális munkavégzési lehetőségeiket.

Az Mt. védelmi rendelkezései mögött leginkább az a jogalkotói megfontolás húzódik, hogy az említett élethelyzetekben különösen megnő a munkavállalók igénye a munka és a magánélet közötti optimális egyensúly megteremtésére: ennek eszközrendszerét azzal teremti meg a kódex, hogy a hagyományos munkaviszonytól eltérő, atipikus foglalkoztatási szabályokat állapít meg a várandósokra, illetve a gyermeket nevelőkre.

97 E körben említhetőek a különböző életkezdési támogatások, amelyek a saját ingatlanhoz jutást segítik elő: ilyen a CSOK, azaz a Családi Otthontermelési Kedvezmény vagy a Babaváró hitel. 2025-től felvehető az ún. Munkáshitel is, amely szabadon felhasználható, kamatmentes hitelt biztosít a 25 év alatti, dolgozó fiatalok számára. Az említett állami támogatások visszafizetését kedvezményessé teszi az állam, ennek mértéke pedig a vállalt gyermekek számának függvényében alakul. Ld. 17/2016. (II. 10.) Korm. rendelet a használt lakás vásárlásához, bővítéséhez igényelhető családi otthontermelési kedvezményről, 44/2019. (III. 12.) Korm. rendelet a babaváró támogatásról, és 372/2024. (IX. 29.) Korm. rendelet a munkáshitel részletszabályairól. Közben folyamatosan vezetik be a gyermeket nevelő anyák élethosszig tartó jövedelemadó-mentességét is. A tárgykorban hozott legutóbbi jogszabályok közül ld. 2025. évi XIV. törvény a két gyermeket nevelő anyák kedvezményéről, és 2025. évi XIII. törvény a 30 év alatti anyák kedvezményéről.

98 Az Mt. bizonyos esetekben a munkavállalók kifejezést használja, tehát a védelmet nemcsak az anyákra, hanem a (kis)gyermeket nevelő apákra is kiterjeszti.

E tanulmány célja, hogy bemutassa az Mt. várandós, illetve gyermeket nevelő nőkre vonatkozó szabályait, figyelemmel a rendelkezések mögött meghúzódó szociális indokokra is. A jelenlegi szabályozás közel sem tökéletes vagy hiánytalan, így a tanulmány arra is kísérletet tesz, hogy e hiányosságokra rámutatva, de lege ferenda jellegű javaslatokat is megfogalmazzon.

Az Mt. rendelkezéseivel párhuzamosan az egészségügyi ágazati jogszabályokat is elemzi a tanulmány, tekintettel arra, hogy az egészségügyi szolgálati jogviszonyról szóló 2020. évi C. törvény (a továbbiakban: Eszjtv.) az Mt.-hez képest speciális szabályokat alkalmaz az egészségügyi dolgozókra.⁹⁹

2. A várandós nőkre, illetve a kisgyermekes szülőkre vonatkozó speciális munkajogi szabályok

2.1. A felmondási védelem – várandósságra vonatkozó tájékoztatási kötelezettség

Az Mt. 65. § (3) bekezdése felmondási védelem alá helyezi azokat a munkavállalókat, akik valamely tulajdonságuk vagy élethelyzetük alapján sérülékenyebb csoportokhoz tartoznak. A törvényhely értelmében – kiemelve a téma szempontjából releváns esetköröket – a munkáltató felmondással nem szüntetheti meg a

munkaviszonyt a várandósság, a szülési szabadság, valamint a nő jogszabály szerinti, az emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésének, de legfeljebb ennek megkezdésétől számított hat hónap tartama alatt.

A felmondás a várandósság, illetve az emberi reprodukciós eljárásban való részvétel esetén különösen problémás, hiszen ezekről a munkáltatónak nem feltétlenül lehet tudomása a felmondás közlését megelőzően. A jogalkotó – előrelátó módon – az Mt. 65. § (5) bekezdésben úgy rendelkezik, hogy a munkavállaló a felmondási tilalom esetköreire akkor hivatkozhat, ha arról a munkáltatót tájékoztatta. Az eredeti normaszöveg tartalmazott egy többletfeltételt is: a munkavállalónak még a felmondás közlését megelőzően kellett tájékoztatnia a munkáltatót. A 17/2014. (V.30.) AB határozat azonban megállapította, a felmondás közlését megelőzően” szövegrész alaptörvény-ellenességét, s megsemmisítette azt.¹⁰⁰ Az alkotmánybírói döntés indokolása szerint a fenti kitétel túlzott beavatkozást jelent a munkavállalók magánéletébe, hiszen „a tájékoztatást a munkaviszony megszüntetése munkáltatói szándékának bármilyen formájú megnyilvánulásától teszi függővé”. A felmondást tovább bonyolíthatja, ha a jognyilatkozat közlésekor még a munkavállalónak sincs tudomása a terhességéről. A normaszöveg alaptörvény-ellenessége voltaképpen itt érhető tetten igazán, hiszen a jogalkotó ezzel lehetetlen feltételt szabott a felmondási védelem érvényesítéséhez, s ésszerűtlen okból tett különbséget a várandós nők között.¹⁰¹

Ahogy azt a Legfelsőbb Bíróság egyik ítéletében is megállapította, a felmondás közlésekor fennálló terhesség a munkavállaló és a munkáltató tudomása nélkül is felmondási tilalmat valósít meg.¹⁰² A várandósság ugyanis objektív jellegű körülményként értékelhető, így az arra alapított felmondás jogellenesnek tekintendő.

Az Mt. 65. § (3) bekezdése felmondási védelem alá helyezi azokat a munkavállalókat, akik valamely tulajdonságuk vagy élethelyzetük alapján sérülékenyebb csoportokhoz tartoznak.

99 E helyütt érdemes szót ejteni az Eszjtv., illetve az ágazati jogszabályok, és az Mt. közötti szoros kapcsolatról. Az Eszjtv. 1. § (9) bekezdése értelmében az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személy, továbbá a (6) és (8) bekezdés szerinti foglalkoztatott jogviszonyára, valamint a munkáltatóra a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényt az e törvényben meghatározott eltérésekkel kell alkalmazni. Az Mt. tehát az Eszjtv. háttérjogszabályaként funkcionál: a törvény hatálya alá tartozó munkavállalókra és munkáltatókra akkor alkalmazandó az Mt., ha az Eszjtv. nem tartalmaz speciális rendelkezéseket.

100 17/2014. (V. 30.) AB határozat a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 65. § (5) bekezdése „a felmondás közlését megelőzően” szövegrésze alaptörvény-ellenességének megállapításáról és megsemmisítéséről. <https://nizsteszt.njt.hu/jogszabaly/2014-17-30-75> (2024.10.10.)

101 Az AB határozat részletes elemzéséhez ld. Rab Henriett – Zaccaria Márton Leó: Az Alkotmánybíróság 17/2014. (V. 30.) számú határozatának megítélése a munkajog aktuális tendenciáit meghatározó munkaerő-piaci szempontokra figyelemmel. = Miskolci Jogi Szemle 2015/1. sz. 52-69 o. és Kajtár Edit – Zeller Judit: A várandósságra vonatkozó tájékoztatási kötelezettségről az Alkotmánybíróság nyomán. = Közjogi Szemle 2014/4. sz. 20-26. o.

102 EBH2005. 1242. Legf. Bír. Mfv. I. 10.216/2004. sz.

A hatályos normaszöveg szerint ugyanakkor továbbra is kötelessége a munkavállalónak, hogy a munkáltató tudomására hozza a felmondási védelem alapjául szolgáló tényeket, amennyiben valamely esetkörre hivatkozni kíván: erre azonban a felmondás közlését követően is lehetősége van. Az Mt. 65. § (5) bekezdése szerint a felmondás közlését követő munkavállalói tájékoztatástól számított tizenöt napon belül a munkáltató a felmondást írásban visszavonhatja. E törvényi kitétel lehetőséget biztosít a munkáltatónak arra, hogy a várandósságról való tudomásszerzést követően korrigálja a kialakult helyzetet azzal, hogy a felmondás visszavonását követően a munkaviszony helyreállítására vonatkozó elszámolási szabályokat rendeli alkalmazni.

Megjegyzendő, hogy amennyiben a munkaköri feladatok ellátása fokozott fizikai terheléssel jár, úgy különösen fontos, hogy a munkavállaló a terheességéről való tudomásszerzést követően haladéktalanul tájékoztassa a munkáltatót. Az egészségügyi tevékenység tipikusan ilyennek tekinthető, ezért a betegellátásban dolgozó munkavállalók tekintetében fokozottan ajánlott, hogy várandósságuk tényéről mielőbb tájékoztassák a munkáltatót a kockázati tényezők minimalizálása érdekében.

Adódik a kérdés, hogy próbaidő alatti azonnali hatályú felmondás esetén hivatkozhat-e a felmondási védelemre a várandós munkavállaló. Fontos, hogy az egyszerű felmondás nem azonos a próbaidő alatti azonnali hatályú felmondással, amelyre bármelyik félnek – indokolás nélkül – lehetősége van.¹⁰³ Utóbbi az azonnali hatályú felmondás speciális esetének tekinthető, amelyre nem alkalmazhatók a felmondás szabályai, vagyis a felmondási tilalmak sem érvényesülnek: a próbaidő alatti felmondás esetén a várandós munkavállaló tehát nem hivatkozhat a törvényi többletvédelemre. Ennek legfőbb oka, hogy a próbaidő intézménye alapvetően szűrőrendszerként működik, amelynek célja a tartós jogviszony létesítésének elősegítése: ha a munkavállalóról a próbaidő alatt kiderül, hogy bármely okból nem alkalmas a munkaviszony hosszútávú fenntartására, úgy a munkaviszony indokolás nélkül, azonnali hatállyal megszüntethető.

A felmondási védelem összességében pozitív jogalkotói intézkedésnek tekinthető, hiszen egyfajta biztonságot nyújt a munkavállalók számára, amely már a gyermekvállalás tervezésekor is fontos szempont.¹⁰⁴

A felmondási védelem összességében pozitív jogalkotói intézkedésnek tekinthető, hiszen egyfajta biztonságot nyújt a munkavállalók számára, amely már a gyermekvállalás tervezésekor is fontos szempont.

2.2. A várandós nők és kisgyermeket nevelő szülők munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatása, különös tekintettel a kirendelésre¹⁰⁵

A munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatásról az Mt. 53. §-a rendelkezik, amely szerint a munkáltató jogosult a munkavállalót átmenetileg a munkaszerződéstől eltérő munkakörben, munkahelyen vagy más munkáltatónál foglalkoztatni. E jogkörben ölt a leghangsúlyosabban testet a munkáltató utasítási joga, hiszen így a munkaszerződés módosítása nélkül is lehetséges – pusztán átmeneti jelleggel – a munkavállaló más munkakörben, más munkahelyen, illetve más munkáltatónál való foglalkoztatása.¹⁰⁶ Mindkét fél oldalán felmerülhetnek ugyanis olyan tényezők, élethelyzetek, amelyek időlegesen akadályozzák a munkaszerződés szerinti foglalkoztatást: a jogszabályi rendelkezés célja, hogy a munkaviszony minél rugalmasabban alkalmazkodjon a megváltozott körülményekhez, anélkül, hogy a szerződés módosítására kerülne sor.

Mivel a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás a munkáltató utasítási jogának egyik markáns formája, így fontos, hogy a törvény bizonyos keretek közé szorítsa annak gyakorlását. Az Mt. 53. § (2) bekezdése értelmében a foglalkoztatás tartama a naptári évenként összesen a negyvennégy beosztás szerinti munkanapot vagy háromszázötvenkét órát nem haladhatja meg. E törvényi korlát megakadályozza, hogy a munkáltató visszaélészerűen, a szerződés módosítása iránti szándékát mintegy leplezve éljen ezzel a jogával.

A jogszabály a védett munkavállalói csoportok munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatása során földrajzi korlátok közé is szorítja a munkáltatót. Az 53. § (3) bekezdése szerint a munkavállaló hozzájárulása nélkül nem kötelezhető más helységben végzendő munkára várandóssága megállapításától gyer-

¹⁰³ Mt. 79. § (1)

¹⁰⁴ Kajtár 2014. 93. o.

¹⁰⁵ Az Mt. a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás egyik eseteként szabályozza a más munkahelyen történő foglalkoztatást, míg az Eszjtv. erre – a régi Mt.-hez hasonlóan – a kirendelés terminust használja.

¹⁰⁶ Bankó – Békési – Berke – Kiss – Szőke 2024. el. dok.

meke hároméves koráig, illetve gyermeke tizenhat éves koráig, ha gyermekét egyedül neveli: e munkavállalói csoportok tehát csak akkor kötelesek a munkaszerződéstől eltérő helységben való munkavégzésre, ha ehhez előzetesen hozzájárulnak. A korlátozás nem tekinthető abszolútnak, mivel az érintett munkavállalók ugyanúgy kötelesek a munkáltató utasítása esetén eltérő munkakörben, illetve más munkáltatónál munkát végezni azzal, hogy amennyiben ez más helységben való munkavégzéssel is járna, úgy ahhoz a munkavállaló hozzájárulása is szükséges.¹⁰⁷ Az előzetes hozzájárulás mint feltétel szintén a munkaviszony rugalmasabbá tételét segíti elő: amennyiben a munkavállaló személyes körülményei lehetővé teszik, hogy más helységben is ellássa a munkáját, úgy beleegyezésével lehetséges a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás. A három év alatti kisgyermeket nevelő szülők közül azonban csak az anyák jogosultak a hozzájárulás megtagadására, az apák pusztán abban az esetben, ha a gyermeküket egyedül nevelik.¹⁰⁸ A gyermek 16 éves koráig mindkét nem képviselői megtagadhatják a más helységben való foglalkoztatást, amennyiben egyedülálló szülőnek minősülnek. E munkajogi előírások a hagyományos családmódból indulnak ki – amely az utóbbi évtizedben igencsak megváltozott – s épp ezért nem minden élethelyzetre jelentenek hatékony megoldást. Ugyan e tanulmány fókuszában a női munkavállalók állnak, meg kell jegyezni, hogy az apák tekintetében igencsak hátrányos a jelenlegi szabályozás, s ez közvetve – de akár közvetlenül is – hátrányos hatást gyakorolhat az anyák munkába való visszatérésére is.

További fontos szabály, hogy a munkáltatónak tájékoztatnia kell a munkavállalót a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás várható időtartamáról. Az Mt. 53. § (2) bekezdése nem határoz meg konkrét határidőt a munkáltatói tájékoztatás megtételére. Célszerű ugyanakkor, ha a munkáltató még a feltételek megváltozása előtt, megfelelő időben értesíti a munkavállalót, hiszen – különösen a munkavégzés helyének módosulása esetén – az új foglalkoztatási feltételekre fel kell készülnie, azokhoz alkalmazkodnia kell. A megfelelő idő esetenként eltérő lehet, de a más helységben való munkavégzés esetén az a helyes munkáltatói eljárás, ha erről legalább három-öt munkanappal megelőzően értesíti a munkavállalót. Az értesítés időpontjának megválasztásakor is szem előtt tartandó a jóhiszeműség és tisztesség elve, valamint a munkavállaló jogos érdekének védelme.

Némileg eltérően alakul a tanulmány fókuszában álló munkavállalói csoportok esetében a munkavégzés helyének módosulása, amennyiben azok egészségügyi szolgálati jogviszonyban állnak.¹⁰⁹ A kirendelés¹¹⁰ alapvető szabályait az Eszjtv. 11. §-a határozza meg, amely szerint „az egészségügyi szolgáltató fenntartója döntése alapján – az érintett egészségügyi szolgáltató vezetője véleményének kikérését követően – egészségügyi közfeladat ellátása érdekében az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személy határozott időre kirendelhető egy másik – ugyanazon fenntartóhoz tartozó – egészségügyi szolgáltatóhoz”. A munkavállaló tehát ellátási érdekből kötelezhető arra, hogy időlegesen más klinikán, kórházban vagy rendelőintézetben végezze munkáját.¹¹¹ A kirendelés leggyakoribb oka a humán erőforrás-hiány: amennyiben az adott egészségügyi szolgáltatónál nincs elegendő számú orvos vagy szakdolgozó, az jelentősen veszélyezteti a zavartalan betegellátást. Hangsúlyozandó, hogy a kirendeléssel sem változik meg a munkavállaló munkahelye, hiszen a munkaszerződésében nem történik módosítás.¹¹²

Az Eszjtv.-ben szereplő időbeli korlátozás az Mt.-hez hasonlóan alakul azzal, hogy a kirendelés legfeljebb 12 hónapra szólhat, s időtartama nem haladhatja meg – e 12 hónapos időszak alatt összesen

¹⁰⁷ Bankó – Békési – Berke – Kiss – Szőke 2024. el. dok.

¹⁰⁸ Göndör 2015. 183. o.

¹⁰⁹ Horváth – Kártyás 2021. 15. o.

¹¹⁰ Az Eszjtv. hatályba lépését komoly viták övezték, a legnagyobb visszhangot pedig kétségtelenül a kirendelés intézménye váltotta ki: az új szabályozás több egészségügyi dolgozót is visszatartott attól, hogy vállalja a jogállásváltozást. Az Eszjtv.-t megelőzően kizárólag egészségügyi válsághelyzet esetén volt lehetőség a munkavállalók kirendelésére, a hatályos szabályozás azonban már nem tartalmaz ilyen kitétel. Az érdekvédelmi szervezetek szerint az új szabályozás ezzel túlzott beavatkozást jelent az egészségügyi dolgozók életébe. Ld. A Magyar Orvosi Kamara (MOK) hivatalos véleménye az egészségügyi szolgálati jogviszony törvényről <https://mok.hu/hirek/mokhitek/a-mok-hivatalos-velemenye-az-egeszsegugyi-szolgalati-jogviszony-torvenyrol> (Utolsó leírás dátuma: 2026. január 10.)

¹¹¹ Ferencz – Sebestyén – Szabó 2021. 18. o.

¹¹² Barzó 2022. 59. o.

– a 44 beosztás szerinti munkanapot vagy 352 órát.¹¹³ Ugyanarra a feladatra azonban egy alkalommal, legfeljebb egy évvel meghosszabbítható a munkavállaló kirendelése. A hosszabbításnak komoly gyakorlati jelentősége van az egészségügyben, hiszen a tartós távollétek – mint a szülési szabadság vagy oktatóorvosok esetében a külföldi tanulmányút – jellemzően egy évnél hosszabb időre szóló humánerőforrás-hiányt eredményezhetnek.

A tájékoztatási kötelezettség kapcsán az Mt.-nél konkrétabb szabályt tartalmaz az Eszjtv. 11. § (5) bekezdése, amely szerint „az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személyt legalább tíz munkanappal korábban írásban kell tájékoztatni az egészségügyi szolgáltatók közötti kirendelés elrendeléséről, valamint annak várható időtartamáról.” A munkavállalóra nézve mindenképpen előnyösebb ez a jogszabályi megoldás, mivel egyrészt a kirendelésről való tájékoztatást írásban kell közölni, másrészt legalább 10 munkanappal a kirendelést megelőzően kell a tájékoztatásnak megtörténnie. Továbbra is kérdés azonban, hogy ez a tíz munkanap elegendő-e arra, hogy a munkavállaló felkészüljön a megváltozott körülményekhez: jó megoldás általános értelemben nem határozható meg, de a munkáltatótól elvárható, hogy a munkavállaló életét érintő változás mértékével arányos időben tegyen eleget tájékoztatási kötelezettségének.¹¹⁴

A munkavállaló érdekeit védő szabály, hogy a kirendelés az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személyre nézve – különösen a korára, egészségi állapotára vagy egyéb körülményeire tekintettel – aránytalan sérelemmel nem járhat, valamint a szolgálati munkaszerződésben szereplő illetmény a kirendelés időtartama alatt csak a munkavállaló javára módosítható, annak csökkentése tehát nem lehetséges.¹¹⁵

Az egészségügyi szolgálati jogviszonyról szóló 2020. évi C. törvény végrehajtásáról szóló 528/2020. (XI. 28.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Vhr. vagy végrehajtási rendelet) tartalmazza a kirendelés részletszabályait. A Vhr. 8. § (4) bekezdése tételesen felsorolja, hogy a munkáltatói tájékoztatásnak pontosan mire kell kiterjednie: a munkáltató köteles tájékoztatni a munkavállalót a kirendelés időtartamáról, a munkavégzés helyéről, kirendelés idejére járó illetményről, illetve kirendeléshez kapcsolódó szállási és utazási kérdésekről.

A végrehajtási rendelet 8. § (2) bekezdése szerint – csak a tanulmány témája szempontjából érdekes eseteket érintve – nem rendelhető ki az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló munkavállaló egyrészt a várandóssága megállapításától gyermek hároméves koráig, másrészt, ha a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. szerint nagycsaládos, harmadrészt gyermeke tizenhat éves koráig, ha gyermekét egyedül neveli. Nagycsaládosnak az a munkavállaló minősül, aki háztartásában legalább három gyermeket nevel. Fontos, hogy e minőség megállapításához nem szükséges, hogy mindhárom gyermek a szülő „sajátja” legyen: a mozaikcsaládok szülőtagjai főszabályként tehát nem rendelhetők ki, amennyiben egészségügyi szolgálati jogviszonyban állnak. A 8. § (3) bekezdése azzal árnyalja a szabályt, hogy amennyiben a 16 évnél fiatalabb gyermek mindkét szülője egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személy, úgy csak az egyik szülő rendelhető ki.

Hangsúlyozandó, hogy – az előbbi eset kivételével – a fenti védett munkavállalói kör egyáltalán nem rendelhető ki, tehát még hozzájárulásukkal vagy kifejezett kérésükre sem lehetséges a kirendelésük. Értékelendő a jogalkotói szándék, hiszen a kirendelés jellemzően olyan többletkötelezettségekkel jár, amely a családosok, illetve a kisgyermeket nevelőkre nézve igen hátrányos lehet.

¹¹³ Eszjtv. 11. § (2) bekezdés

¹¹⁴ Puskás 2021. 73. o.

¹¹⁵ Eszjtv. 11. § (3) A kirendelés időtartamára az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személy az egészségügyi szolgálati munkaszerződésben foglalt illetményre jogosult a kirendelés helye szerinti szervtől, a kirendelés időtartama alatt az illetmény csak az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személy javára módosítható. (4) Az egészségügyi szolgáltatók közötti kirendelés az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személyre nézve – különösen a korára, egészségi állapotára vagy egyéb körülményeire tekintettel – aránytalan sérelemmel nem járhat. Az egészségügyi szolgáltatók közötti kirendelés abban az esetben rendelhető el, ha a feladat ellátása megfelel az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személy iskolai végzettségének, szakképzettségének vagy szakképesítésének.

Van azonban egy olyan tényező, amely más megvilágításba helyezi az egészségügyi dolgozók kirendelését. Az országos kórház-főigazgató 1/2024. (IV. 4.) OKFŐ utasításának 1. melléklete rendelkezik az állami fenntartású egészségügyi szolgáltatónál egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személy illetményén felüli díjazásáról és vezetői juttatásairól. Az utasítás 22. pontja szerint az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló munkavállalót kirendelés esetén – illetményén felül – a kirendelés időtartamára díj illeti meg, amelynek mértéke az illetmény 10%-a, azaz a kirendelés alatt illetményének 110%-ára jogosult a munkavállaló.¹¹⁶ A kirendelés tehát anyagi szempontból is érinti a munkavállalót. Amennyiben azonban a munkavállaló a Vhr. 8. § (2) bekezdésében szereplő valamely munkavállalói csoporthoz tartozik, úgy automatikusan elesik a magasabb díjazással járó munkavégzéstől. Figyelemmel a kirendelés anyagi oldalára, érdemesebb lenne az Mt.-hez hasonlóan a munkavállalók hozzájárulásától függővé tenni a kirendelést, ugyanis az nem minden esetben jelent olyan szintű nehézséget a gyermeket nevelő munkavállaló számára, amely az abszolút tilalmat indokolná.

A végrehajtási rendelet 8. § (5) bekezdése értelmében a munkavállaló – a tájékoztatást követő három munkanapon belül – köteles jelezni, ha a kirendelés a 8. § (2) vagy (3) bekezdésébe ütközik, vagy számára aránytalan sérelemmel járna. A rendelkezésből az olvasható ki, hogy a munkáltató nem köteles

A munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás, illetve a kirendelés szabályait összegezve elmondható, hogy a várandós nők, illetve a gyermeket nevelők nagyfokú védelemben részesülnek.

automatikusan figyelembe venni a kirendelést kizáró okokat: amennyiben egy nagycsaládos vagy kisgyermeket nevelő munkavállalót kíván kirendelni, úgy az érintett munkavállaló kötelezettsége, hogy jelezze a kizáró okot. Az aránytalan sérelem, mint hivatkozási alap pedig szintén igen absztrakt kategória, s egyéenként eltérő értelmezésre ad lehetőséget.

A munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás, illetve a kirendelés szabályait összegezve elmondható, hogy a várandós nők, illetve a gyermeket nevelők nagyfokú védelemben részesülnek. A munkaviszony keretein belül azonban nagyobb mozgásterrel rendelkeznek a tekintetben, hogy hozzájárulnak-e az eltérő foglalkoztatási feltételekhez, s ezt a megoldást – különösen az illetményen felüli díjazásra tekintettel – érdemes lenne az egészségügyi ágazati jogszabályokba is átültetni.

2.3. Munkaszerződés módosítása – új munkakör felajánlása és a részmunkaidős foglalkoztatás

2.3.1. Új munkakör felajánlása

A várandós, vagy gyermeket nevelő anyák esetében gyakran előfordul, hogy egészségi állapotukra, illetve élethelyzetükre tekintettel az eredeti feltételek melletti foglalkoztatásuk akadályokba ütközik: e problémák áthidalása érdekében az Mt. lehetővé teszi számukra a munkaszerződés módosítását. A várandós munkavállaló 24 hét szülési szabadságra jogosult, amelyből két hetet köteles igénybe venni.¹¹⁷ Az Mt. 127. § (3) bekezdése szerint ezt a szabadságot – eltérő megállapodás hiányában – úgy kell kiadni számára, hogy abból legfeljebb négy hétnek a szülés várható időpontja elé kell esnie. A hatályos szabályozás tehát lehetővé teszi a várandós nők számára, hogy akár a terhesség hetedik-nyolcadik hónapjáig is zavartalanul ellássák a munkájukat. Ennek megfelelően mind a munkavállaló, mind a munkáltató szempontjából fontos, hogy a munkaviszony a lehető legtovább fenntartható legyen.

Előfordulhat azonban, hogy a várandós nő egészségi állapotában olyan változás következik be, amely miatt már nem tudja ellátni a munkaköri feladatait. Erre kínál megoldást az Mt. 60. § (1) bekezdése, amely szerint egészségi állapotának megfelelő, új munkakört kell felajánlani a munkavállaló számára,

¹¹⁶ Barzó 2022. 59. o.

¹¹⁷ Mt. 127. § (1)

amennyiben a munkakörében történő foglalkoztatás feltételei nem módosíthatók, s a munkaköri alkalmasságra vonatkozó orvosi vélemény alapján várandóssága megállapításától gyermeke egy éves koráig a jelenlegi munkakörében nem foglalkoztatható. Új munkakör felajánlására akkor köteles a munkáltató, ha a foglalkoztatás feltételei az 51. § (3) bekezdése alapján nem módosíthatók.

A munkaköri alkalmasság orvosszakmai kérdés: ha a foglalkozás-egészségügyi vizsgálat eredményeként megállapítják, hogy az eredeti munkakörrel járó munkafeltételek egészségi kockázatot jelentenek a várandós nőre és magzatára, akkor a munkáltató új munkakört köteles felajánlani a munkavállalónak. Az Mt. 60. § (2) bekezdése szerint „a munkavállaló a felajánlott munkakörnek megfelelő alapbérre jogosult, amely a munkaszerződés szerinti alapbérénel kevesebb nem lehet.” Az eredeti munkaszerződés szerinti alapbér tehát nem csökkenthető, a más munkakörbe való áthelyezés azonban járhat bérkieséssel a munkavállaló számára (például a különböző bérpótlékoktól való eleséssel).¹¹⁸ A szabályozás inkább félmegoldás-jellegűnek tekinthető, hiszen a keresetvisszaeséstől való félelem miatt elképzelhető, hogy a munkavállaló nem fogja kérelmezni, illetve elfogadni az új munkakör felajánlását.¹¹⁹

Amennyiben nem lehetséges az egészségi állapotának megfelelő módon foglalkoztatni a várandós munkavállalót, úgy őt – az Mt. 60. § (1) bekezdése szerint – a munkavégzés alól fel kell menteni. A (2) bekezdés úgy rendelkezik, hogy a felmentés idejére a munkavállalót alapbér illeti meg, kivéve, ha a felajánlott új munkakört alapos ok nélkül nem fogadja el. Az alapos ok értelmezéséhez sem a törvény, sem a törvényjavaslathoz fűzött indoklás nem nyújt kapaszkodót: a kommentár szerint a munkavállaló akkor tagadhatja meg alapos okkal a felajánlott munkakör elfogadását, ha nem rendelkezik megfelelő képesítéssel annak ellátásához, vagy az egészségi állapotára tekintettel számára aránytalan sérelemmel járna.¹²⁰ Amennyiben a munkavállaló nem fogadja el a felajánlott munkakört, úgy a munkáltató nemcsak jogosult, hanem köteles is lesz felmenteni a munkavégzés alól, hiszen csak olyan munkakörben foglalkoztatható, amely az egészségi állapotának megfelelő.

Az új munkakör felajánlására is irányadó az Mt. 58. §-a, amely szerint a felek a munkaszerződést csak közös megegyezéssel módosíthatják: nem jogosult tehát arra a munkáltató, hogy a várandós munkavállaló számára egyoldalúan új munkakört jelöljön ki, bár – az 1992. évi Mt.-vel ellentétben¹²¹ – a törvény nem köti azt a munkavállaló hozzájárulásához. Hangsúlyozandó, hogy a feleket továbbra is terheli az együttműködési és tájékoztatási kötelezettség, vagyis az új munkakör felajánlása kapcsán elvárható, hogy mind a munkáltató, mind a munkavállaló eleget tegyen e kötelezettségének, s kölcsönösen törekedjenek az optimális megoldás megtalálására.

A fenti szabályok irányadóak az egészségügyi szolgálati jogviszonyban foglalkoztatott munkavállalókra is. Az egészségügyi tevékenység különösen olyan természetű, amely jellemzően fokozott igénybevétellel jár a munkavállaló számára. A kismamák foglalkoztatása a szakdolgozó-hiányra tekintettel nem mindig oldható meg új munkakör felajánlásával, de kellő rugalmassággal – és bizonyos óvintézkedések megtételével – a várandós egészségügyi dolgozók is minél tovább dolgozhatnak munkahelyükön.

2.3.2. Részmunkaidőben való foglalkoztatás

A gyermeket nevelő munkavállalók számára a részmunkaidőben való foglalkoztatás az egyik leghatékonyabb módja a magánélet és a munka közötti egyensúly megtartásának. A távmunkavégzésre való áttérés szintén egy jó lehetőség lehet, részmunkaidővel kombinálva a csecsemős anyák munkába

¹¹⁸ Kártyás – Répáczki – Takács 2013. 36. o.

¹¹⁹ Kártyás – Répáczki – Takács 2013. 37. o.

¹²⁰ Bankó – Békési – Berke – Kiss – Szőke 2024. el. dok.

¹²¹ 1992. évi XXII. törvény a munka törvénykönyvéről 85. § (1) A nőt terhessége megállapításától gyermeke egyéves koráig – munkaköri alkalmasságára vonatkozó orvosi véleménybemutatója alapján – az állapotának egészségügyi szempontból megfelelő munkakörbe kell ideiglenesen áthelyezni, vagy meglévő munkakörében a munkafeltételeket kell megfelelően módosítani. Az új munkakör kijelöléséhez a munkavállaló hozzájárulása szükséges.

történő visszatérését nagymértékben elősegítheti. Ha azonban a gyermek idősebb vagy felügyelete a munkavégzés alatt megoldott, akkor a részmunkaidős foglalkoztatás hatékonyabb lehet, mint a távmunkavégzés. A csökkentett óraszámú munkavégzés ugyanis lehetővé teszi az anya számára, hogy elegendő időt tudjon gyermekével tölteni úgy, hogy közben visszatérhet a munkahelyére is.

Az Mt. 61. § (3) bekezdése szerint a munkáltató a munkavállaló ajánlatára a gyermek négyéves koráig köteles a munkaszerződést az általános teljes napi munkaidő felének megfelelő tartamú részmunkaidőre módosítani. Amennyiben a munkavállaló három vagy több gyermeket nevel, úgy a gyermek hatéves koráig van lehetősége a részmunkaidős foglalkoztatásra ajánlatot tenni. Hangsúlyozandó, hogy a részmunkaidőben való foglalkoztatás nem kötelezettsége a munkáltatónak: a munkaidő csökkentésére csak a munkavállaló ajánlatára kerülhet sor. Előfordulhat, hogy a munkavállaló helyzete megkívánja, hogy mihamarabb teljes munkaidőben újra munkába álljon, vagyis indokolt az a jogalkotói döntés, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás csak a munkavállaló kezdeményezésére lehetséges. Ha a munkavállaló ilyen ajánlatot tesz, a munkáltatónak nincs mérlegelési lehetősége: köteles részmunkaidőre módosítani a munkaszerződést, ha a gyermek még nincs hároméves. Fontos, hogy a részmunkaidő a teljes napi munkaidő felére, vagyis négyórás foglalkoztatásra szól: az ettől eltérő óraszámú munkavégzésre irányuló kezdeményezésnek a munkáltató nem köteles eleget tenni.¹²² Munkáltatói szempontból ugyanakkor nem túl optimális a fél státuszban való foglalkoztatás, viszont megfelelő intézkedések megtételével (pl. a státusz másik felének betöltésével) megoldható a munkaszervezés is. Göndör Éva azonban hozzáteszi, hogy a rendelkezés munkaerőpiaci hatásai – a részmunkaidőben foglalkoztatott (jellemzően női) munkavállalók hátrányos megkülönböztetése folytán – inkább kétségesnek tekinthetők.¹²³

2023. január 1. napján lépett hatályba az Mt. 61. §-ának (4) bekezdése, amely szintén a gyermeket nevelő munkavállalók helyzetét igyekszik segíteni: a törvényhely szerint a munkavállaló gyermeke nyolcéves koráig vagy a gondozást végző munkavállaló – a munkaviszony első hat hónapját kivéve – kérheti a munkavégzési helyének módosítását, a munkarendjének módosítását, távmunkavégzésben való foglalkoztatását, illetve részmunkaidőben való foglalkoztatását. Ebben az esetben a munkavállaló a gyermek nyolcéves koráig kérelmezheti, hogy a munkáltató a fentiek szerint módosítsa a munkaszerződését. A kérelmezés lehetősége mindkét szülő számára adott, illetve ezzel a gyermek gondozását ellátó munkavállaló¹²⁴ is élhet. Az (5) bekezdés szerint, a munkavállaló köteles a kérelmét írásban indokolni, s a kérelemben meg kell jelölnie azt az időpontot, amelytől a változást kéri. A 61. § (3) bekezdésében foglaltaktól eltérően, a munkáltató nem köteles automatikusan eleget tenni a kérelemben foglaltaknak: mérlegelési jogkörén belül dönthet az ajánlat elfogadásáról.¹²⁵ A döntéséről 15 napon belül írásban kell nyilatkoznia: amennyiben elutasítja a kérést, úgy meg kell indokolnia a nyilatkozatot, amelyből – a 64. § (2) bekezdése szerint – az elutasítás indokának világosan ki kell tűnnie. A kérelem jogellenes elutasítása vagy a nyilatkozat elmulasztása esetén a bíróság a munkáltató hozzájáruló nyilatkozatát pótolja: az Mt. 287. § (1a) bekezdése értelmében a munkavállalónak a jognyilatkozat közlésétől, vagy a közlésre nyitva álló határidő lejártától számított 30 napon belül kell előterjesztenie a keresetlevelet az illetékes törvényszéknél.

A fenti rendelkezések mögötti jogalkotói megfontolásokat az Európai Parlament és a Tanács 2019/1158 irányelve helyezi kontextusba: az irányelv szerint annak ösztönzése érdekében, hogy a munkavállaló szülők és gondozók a munkaerő-állományban maradjanak, lehetővé kell tenni számukra, hogy munkarendjüket személyes igényeikhez és preferenciáikhoz igazítsák. Ennek érdekében és az igényeikre összpontosítva a munkavállalók jogosultak arra, hogy rugalmas munkafeltételeket kérjenek annak érdekében, hogy gondozás nyújtása céljából átszervezzék munkarendjüket, többek között – ha lehetséges

¹²² Kártyás – Répáczki – Takács 2013. 45. o.

¹²³ Göndör 2015. 187. o.

¹²⁴ A gondozást végző munkavállaló fogalmát ld. Mt. 294. § (1) bekezdés n) pont: „gondozást végző munkavállaló: az a munkavállaló, aki a kezelőorvos által igazolt na) súlyos egészségi okból, és nb) jelentős gondozásra vagy támogatásra szoruló hozzátartozójának, vagy a munkavállalóval közös háztartásban élő személynek személyes gondozást vagy támogatást nyújt.”

¹²⁵ Bankó – Békési – Berke – Kiss – Szőke 2024. el. dok.

– távmunka, rugalmas munkabeosztás vagy a munkaórák számának csökkentése útján, ugyanakkor a munkáltató számára is biztosítani kell azt a jogkört, hogy a munkavállaló rugalmas munkafeltételeket tartalmazó kérelmet elfogadja vagy elutasítsa.¹²⁶

A jogszabályi rendelkezések – helyesen – a munkavállalók érdekeit helyezik előtérbe, hiszen az alkupozíciókat tekintve ők tekinthetők gyengébbnek, s ez hatványozottan igaz akkor, ha gyermeket nevelnek. Kölcsönös együttműködéssel azonban úgy tehetők rugalmassá a foglalkoztatás feltételei, hogy azok mindkét fél számára előnyösek legyenek.

2.4. A rendkívüli munkaidő – a készenlét és az éjszakai munka összefüggései¹²⁷

2.4.1. A rendkívüli munkaidőről általában

Az érintett munkavállalói csoportok rendkívüli munkaidejével kapcsolatos szabályok elemzése előtt szükséges rögzíteni a rendkívüli munkaidő fogalmát. Az Mt. 107. §-a szerint rendkívüli munkaidőnek a munkaidő-beosztástól eltérő, a munkaidőkereten felüli, az elszámolási időszak alkalmazása esetén az ennek alapjául szolgáló heti munkaidőt meghaladó munkaidő, továbbá az ügyelet tartama minősül. A négy altípus közös ismertetője, hogy mind rendes munkaidőn felüli időben történő munkavégzést jelentenek, s azt a munkáltatónak külön el kell rendelnie. A rendkívüli munkaidőre vonatkozó szabályok többsége a munkavállaló érdekeit védő rendelkezéseket tartalmaz, például az írásba foglalás lehetőségével,¹²⁸ illetve a tartalmi és időbeli korlátokkal.

A legfontosabb időbeli korlát, hogy az Mt. 109. §-a értelmében naptári évenként legfeljebb 250 óra rendkívüli munkaidő rendelhető el, amelyhez – a munkavállaló és a munkáltató írásbeli megállapodása alapján – további 150 óra munkavégzés kapcsolódhat (önként vállalt többletmunka). A felek megállapodásával tehát mindösszesen évi 400 óra rendkívüli munkaidő írható elő a munkavállaló számára.

A 109. § (3) bekezdése tartalmazza az arányosítási szabályokat a határozott időre szóló, év közben kezdődött vagy részmunkaidős foglalkoztatás eseteire.

Garanciális jellegű szabály, hogy az önként vállalt többletmunkára irányuló megállapodást a munkavállaló a naptári év végéig mondhatja fel.¹²⁹ A tartalmi kereteket illetően az Mt.

108. §-a szolgál iránymutatásul: a (2) bekezdés

szerint nem korlátozott a munkaidő elrendelése, baleset, elemi csapás, súlyos kár, az egészséget vagy a környezetet fenyegető közvetlen és súlyos veszély megelőzése, elhárítása érdekében, vagyis ezekben az esetekben bármikor elrendelhető a rendkívüli munkaidő. Alapesetben munkaszüneti napon rendkívüli munkaidő nem rendelhető el, ám ez alól kivételt jelent, ha rendes munkaidőben egyébként munkaszüneti napon is foglalkoztatható a munkavállaló, vagy ha a (2) bekezdésben felsorolt esetek valamelyike áll elő.¹³⁰

A fenti rendelkezések fényében értelmezhetők a várandós, illetve gyermeket nevelő munkavállalókra vonatkozó speciális szabályok, amelyeket a 113. § határoz meg. E különös rendelkezések célja, hogy védje a munkavállalók magán- és egyben családi életét, illetve – különösen a terhesség alatt – minimalizál-

126 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1158 irányelve (2019. június 20.) a szülők és a gondozók vonatkozásában a munka és a magánélet közötti egyensúlyról és a 2010/18/EU tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről (34) pont.

127 Az Mt. 113-114. §-a egy cím alatt tartalmazza az egyes munkavállalói csoportokra vonatkozó különös rendelkezéseket. A tanulmány szempontjából a 113. § lényeges, hiszen ebben szerepelnek a várandós, illetve gyermeket nevelő munkavállalókra vonatkozó speciális munkaidő-beosztási szabályok.

128 Mt. 108. § (1) A rendkívüli munkaidőt a munkavállaló kérése esetén írásban kell elrendelni.

129 Bankó – Békési – Berke – Kiss – Szőke 2024. el. dok.

130 Mt. 108. (3)

ja a munkavégzéssel járó egészségügyi kockázatokat. A 113. § (1) bekezdése értelmében nem rendelhető el rendkívüli munkaidő a várandós, illetve a gyermekét egyedül nevelő munkavállaló számára a gyermek hároméves koráig. E szabály a női munkavállalókra, illetve az egyedülálló szülőkre vonatkozó generális tilalmat jelent, vagyis a várandós nő, továbbá a kisgyermekes egyedülálló szülő akkor sem végezhet munkát rendkívüli munkaidőben, ha egyébként ezt az élethelyzete lehetővé tenné. Ez a rendelkezés több szempontból is elavult, a munkavállaló érdekeit mellőző szabálynak tekinthető. A kisgyermeküket közösen nevelő szülők közül ugyanis csak az anyát helyezi védelem alá, amely egyfelől hátrányos az olyan családokra nézve, ahol az apa is kiveszi a részét a háztartással, gyermekekkel járó feladatokból, másfelől elveszi az általában magasabb díjazással járó munkavégzés lehetőségét azoktól az édesanyáktól, akik jellemzően anyagi okokból kényszerülnek gyermekük hároméves korát megelőzően munkába állni.¹³¹ A kontraproduktív szabályozást érdemesebb lenne felváltani egy, a munkavállaló beleegyezésétől függő rendelkezéssel, például a következők szerint: rendkívüli munkaidő a munkavállaló számára várandóssága megállapításától gyermeke hároméves koráig, vagy a gyermekét egyedül nevelő munkavállaló számára gyermeke hároméves koráig csak hozzájárulásával rendelhető el. A törvényhely kiegészíthető lehetne további garanciális szabályokkal, így a hozzájáruló nyilatkozat írásbeli formához kötésével is. A javasolt megfogalmazás azonos az Mt. 113. § (2) bekezdésében foglaltakkal, amely szerint rendkívüli munkaidő a gyermekét egyedül nevelő munkavállaló számára gyermeke hároméves korától négyéves koráig – a 108. § (2) bekezdésében foglaltakat kivéve – csak hozzájárulásával rendelhető el. Az egyedülálló munkavállaló tehát további egy évig (gyermeke három- és négyéves kora között) jogosult arra, hogy megtagadja a rendkívüli munkaidőben történő munkavégzést. Ez a rendelkezés már jóval nagyobb mozgásteret biztosít a munkavállaló számára, pedig a gyermek még ebben az esetben is éppen csak óvodás: ennek fényében tehát végképp nem érthető, hogy miért ne lehetne a három év alatti gyermeket nevelők esetében is a beleegyezésüktől függővé tenni a rendkívüli munkaidő elrendelését, ahelyett, hogy a törvény generálisan tiltja a munkavégzésüket. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a 113. § (2) bekezdés alkalmazásakor a munkavállaló nem mentesül a 108. § (2) bekezdésében felsorolt események megelőzése, illetve elhárítása miatt elrendelt rendkívüli munkavégzés alól.

Az Eszjtv. hatálya alá tartozó munkavállalók rendkívüli munkaidejéről a Vhr. 16. §-a rendelkezik: rendkívüli munkaidőben történő munkavégzést – az érintett kérésére – írásban kell elrendelni, kivéve a készenlét ideje alatti munkavégzést. Teljes napi munkaidő esetén naptári évenként 250 óra rendkívüli munkaidő rendelhető el. Az idézett rendelkezés megegyezik az Mt.-ben foglaltakkal azzal, hogy a készenlét alatti munkavégzést a munkavállaló kérésére sem kell írásban elrendelni. Fontos különbség azonban, hogy az egészségügyi tevékenység végzésének egyes kérdéseiről szóló 2003. évi LXXXIV. törvény (a továbbiakban: Eütev.) 12/D. § (1) bekezdése értelmében az egészségügyi ügyeletben történő munkavégzés – az Mt. 107. § d) pontjában foglaltaktól eltérően – nem minősül rendkívüli munkavégzésnek. A rendkívüli munkaidő és az ügyelet viszonya kapcsán az Eütev. felállít egy időbeli korlátot is, amely szerint az egészségügyi dolgozó számára – a heti 40 órás rendes munkaidőn felül – naptári évenként legfeljebb 416 óra egészségügyi ügyelet rendelhető el (kötelező ügyelet) azzal, hogy a rendkívüli munkavégzés és az elrendelt egészségügyi ügyelet együttes időtartama nem haladhatja meg naptári évenként a 416 órát.¹³² A 416 órába tehát a rendkívüli munkavégzés is beleszámítandó, az önkéntes munkavégzés terhére ellátott ügyelet viszont nem. További eltérés az Mt. szabályaihoz képest, hogy ha a készenlét alatti munkavégzés elrendelésére önként vállalt többletmunka terhére kerül sor, a készenlét alatti munkavégzés nem minősül rendkívüli munkának.¹³³

A várandós, illetve gyermeküket (egyedül) nevelő egészségügyi dolgozókra is irányadóak az Mt. 113. §-ában foglalt speciális rendelkezések, vagyis számukra sem rendelhető el rendkívüli munkavégzés a gyermek hároméves koráig. A lényeges különbséget az Eütev. imént hivatkozott 12/D. § (1) bekezdése

131 Kártyás – Répáczki – Takács 2013. 37-38. o.

132 Eütev. 12/D. § (3)

133 Eütev. 12/E. § (4)

jelent, amely kiveti az egészségügyi ügyeletet a rendkívüli munkavégzés kategóriájából, vagyis a munkavállalók a fenti élethelyzetekben is beoszthatók munkavégzésre az ügyeleti ellátás biztosítása érdekében. Fontos, hogy az Mt.-ben szereplő ügyelet és az egészségügyi ügyelet nem azonos fogalmak: az egészségügyi ügyelet az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 93. § (1) bekezdése szerinti¹³⁴ ügyeleti ellátást biztosító tevékenységet jelent, amely az Eütev. 4. § d) pontja értelmében tényleges egészségügyi tevékenységként vagy az egészségügyi szolgáltató által meghatározott helyen és időben történő, tényleges egészségügyi tevékenység végzése nélküli rendelkezésre állásként valósulhat meg.¹³⁵ A rendkívüli munkaidőben való munkavégzés egyéb formáira az Mt.-ben írtak irányadóak.

2.4.2. A készenlét és az éjszakai munka

Az Mt. 110. § (4) bekezdése definiálja az ügyelet és a készenlét fogalmát, egyben meg is teszi a distinkciót a két rendelkezésre állási forma között. Ügyeletről beszélünk, amennyiben a munkáltató határozza meg a rendelkezésre állás helyét. Ha a tartózkodás helyét egyébként a munkavállaló határozza meg – azzal, hogy munkáltatói utasítás esetén haladéktalanul köteles rendelkezésre állni – készenlétről van szó. Mindkét jogintézmény passzív magatartást, a folyamatos rendelkezésre állást kívánja meg. A közöttük lévő legfőbb különbség abban ragadható meg, hogy az ügyelet jóval kötöttebb a munkavállaló számára, hiszen – jellemzően – a munkahelyén, a munkáltató felügyelete alatt kell teljesítenie a rendelkezésre állási kötelezettségét, míg a készenlét alatt akár otthonában is tartózkodhat. Utóbbi – e jellemzőjéből kifolyólag – inkább tekinthető családbarát megoldásnak, azonban munkáltatói utasítás esetén a munkavállalónak haladéktalanul rendelkezésre kell állni, vagyis a készenlét teljes időtartama alatt munkavégzésre képes állapotban kell lennie. Mindkét rendelkezésre állási formára irányadók az Mt. 108. § (1) bekezdése, amely szerint a munkavállaló kérésére a munkáltató köteles az ügyeletet és a készenlétet írásban elrendelni. Szintén a munkavállalót védő szabály, hogy a rendelkezésre állás tartamát legalább egy héttel korábban, egy hónappal előre közölni kell, s ettől a munkáltató csak akkor térhet el, ha gazdálkodásában vagy működésében előre nem látható körülmény merült fel.¹³⁶ A készenlét időbeli korlátját az Mt. 112. §-a teremti meg, amely szerint a készenlét havi tartama a 168 órát nem haladhatja meg, illetve a munkavállaló számára készenlét a heti pihenőnap (heti pihenőidő) tartamára havonta legfeljebb négy alkalommal rendelhető el.

Az ügyelet és a készenlét minősítése is eltérő, hiszen az Mt. 107. §-a szerint az ügyelet rendkívüli munkaidőnek minősül, míg a készenlét nem. A „készenlétezés” tehát a várandós, illetve hároméves gyermeket (egyedül) nevelő szülő számára elrendelhető, hiszen a 113. § a rendkívüli munkaidő elrendelését tiltja meg e munkavállalói csoportok számára. Amennyiben azonban a készenlétező munkavállalót behívják, úgy a munkavégzése már rendkívüli munkaidőben történik. A készenlét mindaddig esik a rendkívüli munkaidő kategóriáján kívül, amíg az adott munkavállaló pusztán a rendelkezésre állási kötelezettséget, mint passzív magatartást teljesíti. Elviekben tehát nem kizárt, hogy terhesség alatt vagy kisgyermekes szülőként a munkavállaló „készenlétezzon,” de felmerül a kérdés, hogy munkaszervezési szempontból van-e ennek értelme, hiszen a munkavállaló nem lesz behívható, mivel az már rendkívüli munkaidőnek minősülne, s az számára nem rendelhető el. A három és négy év közötti gyermeket egyedül nevelő szülő pedig akkor tud eleget tenni a behívásnak, ha a rendkívüli munkaidő elrendeléséhez hozzájárult (kivéve természetesen a vis maior jellegű körülmények esetét).

Az egészségügyben – az ügyelettel együtt – a készenlétnek is kiemelt jelentősége van, hiszen az állam számára kötelezően előírt feladat a folyamatos egészségügyi ellátás fenntartása, amelynek

134 Eütv. 93. § (1) Az ügyeleti rendszer a napi munkarenden kívül bekövetkező sürgősségi esetekben a 88–92. §-ok szerinti egészségügyi ellátás folyamatos igénybevételének lehetőségét biztosítja.

135 Ferencz – Sebestyén – Szabó 2021. 32. o.

136 Mt. 110. § (6)

zökkenőmentes biztosításáról minden körülmények között gondoskodnia kell.¹³⁷ Ebből kifolyólag az ágazati jogszabályok az Mt.-től némileg eltérő rendelkezéseket tartalmaznak. Az Eütev. 12/C. § (2) bekezdése szerint a munkáltató az alkalmazott egészségügyi dolgozót egészségügyi ügyeletre és készenlétre együttesen összesen havonta legfeljebb tizennégy alkalommal oszthatja be. Munkaidőkeret alkalmazása esetén e korlátozást a munkaidőkeret átlagában kell figyelembe venni. Az egészségügyi dolgozók munkaidő-beosztásának elkészítésekor tehát kiemelt figyelmet kell fordítani arra, hogy ügyeletre és készenlétre együttesen legfeljebb 14 alkalommal osztható be egy hónapban a munkavállaló. Készenlétre a munkavállaló az egészségügyi szolgáltató napi munkarendjén kívüli időszakban vagy megszakítás nélkül működő egészségügyi szolgáltató esetében – a napi munkarend szerinti munkaidő befejezésétől a következő napi munkarend szerinti munkaidő kezdetéig osztható be.¹³⁸ A törvény a készenlét mértékét külön is maximalizálja: a 12/E. § (2) bekezdése szerint készenlét havonta legfeljebb 10 alkalommal rendelhető el azzal, hogy a 12/C. § (2) bekezdésében foglalt korlátozásra is tekintettel kell lenni.

A védett munkavállalói csoportok számára tehát az egészségügyi szolgálati jogviszony keretében is elrendelhető a készenlét. A készenlét alatti munkavégzés természetéről az Eütev. 12./E. § (4) bekezdése úgy rendelkezik, hogy az a behívás időpontjától a munkavégzés befejezéséig munkaidőnek minősül. Amennyiben a készenlétre önként vállalt többletmunka terhére kerül sor, a készenlét alatti munkavégzés nem minősül rendkívüli munkaidőnek: az Mt. által védett munkavállalók tehát a tényleges munkavégzésre is kötelesek akkor, ha a készenlétre önként vállalt többletmunka terhére kerül sor. Egyéb esetben a várandós, illetve kisgyermekes szülőkre az Mt. hatálya alá tartozó munkavállalóknál írtak az irányadóak.

Itt érdemes megjegyezni, hogy az egészségügyben a készenlét gyakorta úgy valósul meg, hogy az ügyeletet a rezidens orvosok látják el, a szakorvosok pedig ezalatt – az egészségügyi szolgáltató telephelyén kívül, jellemzően otthonról –, „készenléteznek.” A rezidensek szakorvosi felügyelet nélkül – önállóan – nem végezhetnek orvosi tevékenységet, a felügyelet azonban a távolból, készenléttel is megvalósulhat. A rezidensek ügyeleti tevékenységének szabályait a 47/2004. (V. 11.) ESzCsM rendelet határozza meg. A rendelet 10. § (1) bekezdése szerint a rezidensi ügyeleti tevékenység – a szakorvos személyes jelenlétén kívül – telefonos elérhetőség melletti felügyelettel, illetve behívásos rendszer keretében megvalósított felügyelettel valósulhat meg.¹³⁹ Előbbi a szakorvos folyamatos telefonos rendelkezésre állását és telefonos konzultáció lehetőségének biztosítását jelenti, utóbbi pedig szükség esetén személyes megjelenéssel egészül ki.¹⁴⁰

Adódik a kérdés, hogy a telefonos konzultáció munkavégzésnek minősül-e? Sem a jogirodalomban, sem a gyakorlatban nem látunk erre egyértelmű választ: a munkavállalók részéről joggal merül fel az igény, hogy a telefonos egyeztetés időtartama elszámolható legyen munkaidőként, de ennek ellenőrizhetősége – nem is igazán konzultáció időtartama, inkább annak tartalma – a munkáltató számára kétséges lehet. Amennyiben ugyanis a behívással egyenértékű, készenlét alatti munkavégzésként ismerjük el a telefonos egyeztetést, függetlenül annak hosszától, a várandós, illetve kisgyermeküket (egyedül) nevelő szakorvosok „készenlétezésének” létjogosultsága – és ekként hatékonysága is – igencsak megkérdőjelezhető, hiszen a szabályozás szerint a védett munkavállalók behívása már rendkívüli munkaidőnek tekinthető, amely esetükben nem rendelhető el (a három és négy év közötti gyermeket egyedül nevelők számára pedig csak írásbeli hozzájárulásukkal).

137 Jakab – Pap 2023. 73. o.

138 Eütev. 12/E. § (1) bekezdés

139 47/2004. (V. 11.) ESzCsM rendelet az egészségügyi ellátás folyamatos működtetésének egyes szervezési kérdéseiről 10. § (1) A szakorvos jelölt felügyeletének típusai az ügyeleti ellátás keretében: a) személyes jelenlét mellett végzett felügyelet: a felügyeleti tevékenység az adott szakterületnek megfelelő szakvizsgálóval rendelkező szakorvos személyes jelenlétével biztosított; b) telefonos elérhetőség melletti felügyelet: a felügyeleti tevékenység az adott szakterületnek megfelelő szakvizsgálóval rendelkező szakorvos folyamatos telefonos rendelkezésre állásával, telefonos konzultáció lehetőségének biztosításával valósul meg;

140 Az Mt. nem határoz meg konkrétumot arra vonatkozóan, hogy behívás esetén milyen időtartamon belül kell beérnie a munkavállalónak. A 47/2004. (V. 11.) ESzCsM rendelet azonban pontosan előírja, hogy a szakorvosnak a behívástól számított 40 percen belül meg kell jelennie személyesen. Ebből is látszik, hogy a készenlétező szakorvosnak a készenlét helyszínének megválasztásakor arra is figyelemmel kell lennie, hogy a meghatározott – viszonylag rövid – időn belül be tudjon érni az egészségügyi szolgáltató telephelyére.

Látható, hogy a tanulmány fókuszcsoportját képező munkavállalói kör „készenlétezése,” illetve készenlét alatti munkavégzése – az Mt. és az Eszjtv. hatálya alá tartozó munkavállalóknál egyaránt – igen bonyolult és változatosan alakul. Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk a rájuk vonatkozó szabályokról, érdemes áttekinteni az éjszakai munkára vonatkozó szabályokat is.¹⁴¹

Az Mt. 113. § (5) bekezdése értelmében éjszakai munkára nem osztható be a várandós, illetve legfeljebb hároméves gyermekét nevelő nő, továbbá a három év alatti gyermekét egyedül nevelő munkavállaló. A (6) bekezdés szerint csak írásbeli hozzájárulásával osztható be éjszakai munkavégzésre a három és tíz év közötti gyermekét nevelő nő, illetve az ugyanennyi idős gyermekét egyedül nevelő munkavállaló. A szabályozás elsősorban tehát az anyákat védi, a férfi munkavállaló csak abban az esetben mentesülnek az éjszakai munkavégzés alól, ha gyermeküket egyedül nevelik. Mindez ugyan alátámasztható családvédelmi indokokkal, mégis támogathatóbb megoldás, ha az (5) bekezdésben foglalt esetekben is a munkavállaló írásbeli hozzájárulásától teszik függővé az éjszakai munkára való beosztást. Elképzelhető ugyanis, hogy a kisgyermekes szülő családi körülményei lehetővé teszik, hogy az éjszakát gyermekétől külön, munkavégzéssel töltse, például házastársa vagy a nagyszülők segítségével.¹⁴²

Összegezve a fenti rendelkezéseket, a védett munkavállalói csoportok készenléte, illetve a készenlét alatti munkavégzése a következők szerint alakul. A várandós, illetve három év alatti gyermeket nevelő nő beosztható készenlétre, de csak nappal, az éjszakai munkavégzés ugyanis esetükben tilalmazott. Ugyanez a szabály vonatkozik a háromévesnél fiatalabb gyermeket nevelő egyedülálló szülőre is. Gyermekét egyedül nevelő munkavállaló a gyermeke hároméves korától négyéves koráig beosztható készenlétre azzal, hogy az éjszakai órákra csak írásbeli beleegyezésével osztható be. A három és tíz év közötti gyermekét nevelő nő, vagy ilyen gyermekét egyedül nevelő munkavállalóra ugyancsak utóbbi szabály érvényes.

Tovább bonyolítja az egyébként sem egyszerű helyzetet, hogy behívás, vagyis készenlét alatti munkavégzés esetén már rendkívüli munkaidőben történő munkavégzésről beszélünk, amelyre már – a munkavégzés idejétől függetlenül – a 113. § (1) és (2) bekezdését kell alkalmazni: a rendelkezés szerint a várandós nő, illetve három év alatti gyermeket (egyedül) nevelő szülő számára nem rendelhető el rendkívüli munkaidő, gyermeke három és négyéves kora között az egyedülálló szülő számára pedig az csak a beleegyezésével rendelhető el.

Az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló, védett munkavállalói kör éjszakai munkavégzése még inkább problémásnak tekinthető, hiszen az egészségügyi szolgáltatók többsége megszakítás nélkül működik, vagyis a munkavállalók jellemzően műszakban vagy ügyeletben dolgoznak, amelynek az éjszakai munka is része. Az ágazati jogszabályok nem tartalmaznak külön rendelkezéseket a várandós, illetve kisgyermekes (egyedülálló) szülők éjszakai munkavégzésére, így rájuk is az Mt.-nél írtak irányadóak. A készenlét alatti munkavégzés minősítésének problémája az egészségügyben is megjelenik, hiszen a törvényi rendelkezések szerint az egészségügyi dolgozók behívása csak akkor lenne lehetséges, ha önként vállalt többletmunka terhére készenléteznek. Amennyiben a telefonos konzultációt készenlét alatti munkavégzésnek tekintjük, akkor lényegében értelmét veszti a készenlét e formája, hiszen a védett munkavállalói csoporthoz tartozó szakorvos számára nem

141 Mt. 89. §-a szerint az éjszakai munkavégzés

142 Kártyás – Répáczi – Takács 2013. 37. o.

rendelhető el rendkívüli munkaidő, márpedig a készenlét alatti munkavégzés főszabály szerint rendkívüli munkaidőnek minősül. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a – jellemzően otthonról nyújtott – telefonos segítség valójában nem azonos a tényleges behívással, s az is valószínűsíthető, hogy a készenlét e formája a várandós, vagy kisgyermeket nevelő munkavállaló számára sem okoz komolyabb nehézséget.

Nem utolsó sorban azt is meg kell jegyezni, hogy mind az Mt., mind az Eütev. bérpótlékkal ellentételezi az éjszakai munkavégzést. E teljesítmény alapú juttatástól indokolatlanul fosztja meg a törvény azt a szülőt, aki vállalná az éjszakai munkavégzést, ám erre a jogszabályi korlátozások alapján nincs lehetősége. Az éjszakai munkavégzés törvényi tilalma az egészségügyi dolgozók körében is napirenden lévő probléma: a különböző betegellátó egységek munkavállalói eltérő mértékű terhelésnek vannak kitéve, s sokszor az éjszakai órákban való munkavégzés kevésbé megterhelő számukra, mint a nappali időszakban. A jogszabályi rendelkezések azonban nem engednek teret az egyéni, méltányossági szempontú mérlegelésnek. A várandós egészségügyi dolgozó tehát kifejezett kérésére sem osztható be éjszakai munkára, hiába támasztható alá, hogy az adott osztályon az éjszaka kisebb terhelés éri, mint nappal.

A várandósok éjszakai munkavégzésére vonatkozó generális tilalom legfőbb indokát a különböző egészségügyi kockázatok jelentik: a munkáltatónak nyilvánvalóan nincs kapacitása arra, hogy minden állapotos munkavállaló esetében egyedileg vizsgálja, hogy aktuális egészségi állapotuk lehetővé teszi-e az éjszakai munkát. A tilalom ésszerűsége azonban a kisgyermekes szülők esetében már igencsak megkérdőjelezhető, így e körben is javasolható megoldás a munkavállaló hozzájárulásától függővé tenni az éjszakai munkára való beosztást.

Összességében megállapítható, hogy a rendkívüli munkaidőre, illetve a készenlétre és éjszakai munkára vonatkozó szabályozás közel sem kielégítő, ugyanis nem minden munkavállaló élethelyzetére jelent megoldást. Ugyan a tanulmány elsősorban arra a de lege ferenda javaslatra helyezte a hangsúlyt, hogy bizonyos esetekben érdemes inkább a munkavállaló hozzájárulásától függővé tenni, hogy kíván-e így munkát végezni, a jogirodalomban olyan álláspontok is megjelentek, amelyek inkább a generális tilalom kiterjesztését szorgalmazzák. A fentiekben már történt utalás arra, hogy a három- és négy év közötti gyermeket nevelő szülőkre is érdemes lehet kiterjeszteni a generális tilalmat: Garancsy Gabriella egyik tanulmányában ez a szempont hangsúlyosabban is megjelenik az éjszakai műszakba való beosztás kapcsán.¹⁴³

3. Összegző gondolatok

Az Mt. 113. §-ában nevesített, védett munkavállalói csoportok foglalkoztatása fokozott együttműködésre sarkallja a munkáltatót és a munkavállalót, hiszen – különösen a várandós nők esetében – a munkaviszony folyamatos fenntartása érdekében kölcsönös engedményeket kell tenni. A törvényi rendelkezésekből is kitűnik ugyanakkor, hogy inkább a munkáltatóval szemben elvárt az, hogy a munkavállaló megváltozott életkörülményeihez alkalmazkodjon, s bizonyos intézkedésekkel, illetve módosításokkal biztosítsa a munkavállaló zavartalan foglalkoztatását.

Ahogy azt Göndör Éva is megjegyzi, a munka és a magánélet közötti egyensúly akkor teremthető meg, ha a munkavállaló számára biztosított a választás joga, ehhez azonban az szükséges, hogy a munkáltató – a jogszabályok alapján – alternatívákat kínáljon számára.¹⁴⁴ Kellő rugalmassággal ugyanis mind a várandós, mind a kisgyermekes anyák számára elérhető cél, hogy munkájukban és családi életükben egyszerre teljesedhessenek ki. Az tekinthető jó szabályozásnak, amely elősegíti, s nem gátolja ebben a női munkavállalókat: ha a rendszer megfelelően működik, akkor a nőknek nem kell választania a karrierépítés és a családalapítás között.

A tanulmányban felvetett problémák azonban inkább azt igazolják, hogy a várandós, illetve kisgyermekes munkavállalókra vonatkozó munkajogi szabályozás – beleértve a munkavégzéssel kapcsolatos egészségügyi ágazati jogszabályokat is – még nem kellően kimunkált. A jogintézmények vizsgálata során

¹⁴³ Garancsy 1972. 415. o.

¹⁴⁴ Göndör 2015. 293. o.

DIGITÁLIS ESÉLYTEREMTÉS A GYAKORLATBAN

Kvalitatív tapasztalatok egy esélypolitikai program megvalósításáról

Ackermann Tamás | A Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság Program-végrehajtási és Módszertani Főosztályának vezetője

Absztrakt

A digitális technológiák mindennapi életben betöltött szerepének erősödésével párhuzamosan a digitális egyenlőtlenségek kérdése egyre hangsúlyosabb társadalmi és esélypolitikai problémává vált. A digitális megosztottság nem kizárólag az eszközökhöz vagy az internethez való hozzáférés hiányában ragadható meg, hanem szorosan összefügg a digitális kompetenciák szintjével, a társadalmi kapcsolatokkal, valamint az intézményi és egyéni bizalom kérdésével is. A tanulmány az SM10-MIN-PC2 azonosítószámú Digitális Esélyteremtési Program elnevezésű projekt empirikus tapasztalataira építve vizsgálja, hogy a digitális kompetenciafejlesztés milyen módon járulhat hozzá a társadalmi részvétel bővítéséhez a hátrányos helyzetű csoportok, köztük a romák körében. Az elemzés kvalitatív módszertanra támaszkodik, fókuszcsoportos és szakértői interjúk feldolgozásán keresztül tárja fel a program megvalósítása során kirajzolódó tapasztalatokat, dilemmákat és korlátokat. Az eredmények rámutatnak arra, hogy a digitális esélyteremtés nem pusztán technikai vagy képzési kérdés, hanem komplex társadalmi folyamat, amelyben a kulturális és társadalmi erőforrások, valamint a támogató intézményi környezet meghatározó szerepet játszanak.

Kulcsszavak: digitális egyenlőtlenségek, digitális esélyteremtés, kvalitatív kutatás; romák, társadalmi részvétel

Abstract

Digital opportunity creation in practice

With the growing integration of digital technologies into everyday life, digital inequalities have become a central social and policy-related challenge. These inequalities cannot be reduced solely to differences in access to devices or internet connectivity; they are closely linked to digital skills, social networks, and levels of institutional and individual trust. As a result, digital inequality increasingly appears as a complex social issue rather than a purely technological one. This paper examines the practical dimensions of digital opportunity creation through the empirical analysis of a digital inclusion programme implemented in Hungary. Focusing on disadvantaged groups, including Roma communities, the study explores how digital competence development can contribute to broader social participation. The analysis is based on qualitative research methods, drawing on focus group discussions and expert interviews conducted during the programme's implementation. The findings highlight that digital opportunity creation is not merely a matter of training or infrastructure development. Instead, it is deeply embedded in social relations, cultural resources, and supportive institutional frameworks. Digital skills become socially meaningful only when they are connected to everyday needs, trusted environments, and accessible support structures.

Keywords: digital inequalities, digital opportunity creation, qualitative research, Roma communities, social participation

1. Bevezetés – a digitális esélyteremtés kérdésfelvetése

A digitális technológiák mindennapi életbe való beágyazódása az elmúlt évtizedekben alapvetően alakította át az információhoz való hozzáférés, az ügyintézés, a tanulás és a munka világát.¹⁴⁵ A digitalizáció ugyanakkor nem egységesen és nem egyformán érinti a társadalom különböző csoportjait: miközben egyesek számára új lehetőségeket teremt, mások esetében tovább mélyítheti a meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket.¹⁴⁶ A digitális egyenlőtlenségek kérdése ezért mára nem pusztán technológiai, hanem kifejezetten társadalmi és esélypolitikai problémává vált. A digitális megosztottság klasszikus értelmezése (amely elsősorban az eszközökhöz és az internetkapcsolathoz való hozzáférésre koncentrált) napjainkra jelentősen kibővült.¹⁴⁷ Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a digitális technológiák társadalmi hatásait nem kizárólag az infrastruktúra megléte határozza meg, hanem az is, hogy az egyének és csoportok milyen módon képesek azokat használni, értelmezni és a mindennapi életükbe beépíteni.¹⁴⁸ A digitális kompetenciák hiánya, az alacsony önbizalom, az intézményi bizalom sérülése vagy a támogató környezet hiánya mind olyan tényezők, amelyek akadályozhatják az információs társadalomban való aktív részvételt.¹⁴⁹

A digitális kompetenciák hiánya, az alacsony önbizalom, az intézményi bizalom sérülése vagy a támogató környezet hiánya mind olyan tényezők, amelyek akadályozhatják az információs társadalomban való aktív részvételt. Különösen élesen jelennek meg ezek a problémák a társadalmilag hátrányos helyzetű és sérülékeny csoportok körében.

Különösen élesen jelennek meg ezek a problémák a társadalmilag hátrányos helyzetű és sérülékeny csoportok körében.¹⁵⁰ Az alacsony iskolai végzettség, a kedvezőtlen munkaerőpiaci pozíció, a területi hátrányok, valamint a romák sajátos társadalmi helyzete együttesen olyan strukturális korlátokat hoznak létre, amelyek a digitális térben is újratermelődnek.¹⁵¹ Ebben az értelemben a digitális egyenlőtlenségek nem elszigetelt jelenségek, hanem szorosan összefonódnak a társadalmi egyenlőtlenségek tágabb rendszerével. Az el-

múlt években mind nemzetközi, mind hazai szinten egyre nagyobb hangsúlyt kapott az a felismerés, hogy a digitális egyenlőtlenségek kezelése nem hagyható kizárólag piaci vagy egyéni felelősségre épülő megoldásokra.¹⁵² Ezzel párhuzamosan az esélypolitika egyik fontos beavatkozási területévé vált a digitális kompetenciák fejlesztése és a digitális szolgáltatásokhoz való hozzáférés támogatása. Az állami és nemzetközi finanszírozású programok ebben a megközelítésben nem pusztán képzési vagy infrastruktúra-fejlesztési projektekként jelennek meg, hanem olyan komplex társadalmi beavatkozásokként, amelyek célja a társadalmi részvétel feltételeinek javítása.

¹⁴⁵ Warschauer 2004. 11. o.; Norris 2001. 4. o.

¹⁴⁶ DiMaggio - Hargittai 2001. 8. o.

¹⁴⁷ Van Dijk 2020. 5. o.

¹⁴⁸ Dusek 2020. 468. o.

¹⁴⁹ Castells 2002. 254-267. o.

¹⁵⁰ Angelusz et al. 2006. 315. o.

¹⁵¹ Galán 2021. 9-11. o.

¹⁵² Fehérvári 2017. 164-166. o.

Jelen tanulmány ebbe a szakpolitikai és társadalmi kontextusba illeszkedik. A vizsgálat középpontjában a Svájci Alap által finanszírozott Digitális Esélyteremtési Program áll, amelynek megvalósításában meghatározó szerepet játszik a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság. A program célja a digitális szakadékok csökkentése, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra és a romákra, elsősorban a digitális kompetenciák fejlesztésén és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés támogatásán keresztül. A tanulmány célja annak feltárása, hogy a digitális esélyteremtés miként jelenik meg a gyakorlatban, és milyen tapasztalatok, dilemmák és korlátok rajzolódnak ki egy kvalitatív megközelítésű vizsgálat során. Az empirikus elemzés arra keresi a választ, hogy a digitális kompetenciafejlesztés milyen módon járulhat hozzá a társadalmi részvétel bővítéséhez, és milyen feltételek mellett képes valódi esélypolitikai hatást kifejteni. A tanulmány először röviden áttekinti a digitális egyenlőtlenségek és az esélypolitika elméleti összefüggéseit, majd bemutatja a vizsgált program társadalmi és intézményi kontextusát. Ezt követően kerül sor a kvalitatív kutatás módszertani keretének ismertetésére és az empirikus tapasztalatok elemzésére.

2. Szakirodalmi áttekintés – digitális egyenlőtlenségek és esélypolitika

A digitális egyenlőtlenségek kérdése a társadalomtudományi gondolkodásban fokozatosan vált önálló, komplex elemzési területté.¹⁵³ A korai megközelítések elsősorban az informatikai infrastruktúrához és az internethez való hozzáférés különbségeire koncentráltak, és a digitális megosztottságot technológiai hiányként értelmezték.¹⁵⁴ Ezen felfogás szerint a hozzáférés biztosítása szükségszerűen maga után vonja a digitális technológiák társadalmi hasznosulását. A későbbi empirikus és elméleti munkák azonban egyre világosabban jelezték, hogy ez az összefüggés nem automatikus, és a digitális technológiák használata mélyen beágyazódik a társadalmi struktúrákba.¹⁵⁵ A digitális egyenlőtlenségek többdimenziós értelmezéséhez fontos elméleti kiindulópontot nyújt Pierre Bourdieu tőkeelmélete.¹⁵⁶ Bourdieu szerint a társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődését nem pusztán gazdasági különbségek határozzák meg, hanem a kulturális és társadalmi tőke egyenlőtlen eloszlása is.¹⁵⁷ A kulturális tőke (amely magában foglalja az iskolai végzettséget, a tudásformákhoz való hozzáférést és a kompetenciákat) meghatározza, hogy az egyének miként képesek eligazodni az intézményrendszerben és kihasználni a rendelkezésre álló erőforrásokat.¹⁵⁸ A digitális

A digitális egyenlőtlenségek empirikus kutatásában jelentős fordulatot hozott az a szemléletváltás, amely a „digitális szakadék” egyszerű dichotómiáját felváltva a használat és a kompetenciák különbségeire helyezte a hangsúlyt.

kompetenciák ebben az értelmezési keretben a kulturális tőke sajátos, modern formájaként jelennek meg, amelyek hiánya nemcsak technológiai lemaradást, hanem társadalmi kizáródást, leszakadást is eredményezhet.¹⁵⁹ A digitális egyenlőtlenségek empirikus kutatásában jelentős fordulatot hozott az a szemléletváltás, amely a „digitális szakadék” egyszerű dichotómiáját felváltva a használat és a

kompetenciák különbségeire helyezte a hangsúlyt. Ebben a folyamatban meghatározó szerepet játszottak Hargittai Eszter munkái, amelyek rámutattak arra, hogy az internethasználat társadalmi hozadéka nagymértékben függ a felhasználók digitális készségeitől.¹⁶⁰ Hargittai kutatásai szerint a digitális kompetenciák nem egyenletesen oszlanak el a társadalomban, valamint szorosan összefüggnek az iskolai végzettséggel,

153 DiMaggio - Hargittai 2001. 2. o.

154 Warschauer 2004. 12. o.

155 DiMaggio - Hargittai 2001. 5. o.

156 Bourdieu 1986. 241-258. o.

157 Hajdu - Megyesi 2017. 166. o.

158 Barnucz - Fónai 2020. 13. o.

159 Huszti 2021. 163. o.

160 DiMaggio - Hargittai 2001. 11. o.

a társadalmi státusszal és az egyéni tanulási tapasztalatokkal.¹⁶¹ A digitális technológiák használata így nem pusztán az eszközök birtoklásának kérdése, hanem a használat minősége és célja mentén válik differenciálttá. Hasonló következtetésekre jutott Paul DiMaggio is a digitális egyenlőtlenségeket vizsgáló munkáiban. DiMaggio értelmezésében a digitális technológiák nem csökkentik automatikusan a társadalmi különbségeket, hanem sok esetben újratermelik, sőt felerősítik azokat.¹⁶² Az eltérő használati mintázatok eltérő társadalmi hasznosulással járnak: míg egyes csoportok számára a digitális eszközök a tanulás, a munkavállalás és az intézményekhez való kapcsolódás eszközei, addig mások számára elsősorban szórakozási és kommunikációs funkciókra korlátozódnak.¹⁶³ A digitális egyenlőtlenségek így a társadalmi szerkezetbe ágyazott jelenségként értelmezhetők.

A nemzetközi szakirodalom megállapításai szorosan összekapcsolódnak a magyar társadalomkutatás eredményeivel. A hazai digitális egyenlőtlenségek vizsgálata már a kétezres évek elejétől kezdve hangsúlyozta, hogy az információs társadalomhoz való kapcsolódás nem függetleníthető a társadalmi státusztól és a kulturális erőforrásoktól.¹⁶⁴ Angelusz Róbert és Tardos Róbert korai munkái rámutattak arra, hogy az információs esélyegyenlőtlenségek szorosan kapcsolódnak az iskolázottsághoz, a lakóhelyi különbségekhez és a társadalmi kapcsolathálókhöz. Ezek az összefüggések a digitális technológiák terjedésével nem tűntek el, hanem új formákban jelentek meg. A hazai kutatások közül különösen relevánsak azok a 2000-es évek végén született tanulmányok, amelyek a fiatal generációk internethasználati mintázatait és a digitális kultúra társadalmi beágyazottságát vizsgálták.¹⁶⁵ Ezek a munkák is arra mutatnak, hogy a digitális eszközök elterjedése önmagában nem jelenti a digitális kompetenciák egyenletes fejlődését. A digitális tudás megszerzése és alkalmazása erősen függ a családi háttértől, az iskolai tapasztalatoktól és a támogató társas környezet-től. A digitális egyenlőtlenségek így generációs és társadalmi dimenziók mentén egyszerre értelmezhetők. A magyar szakirodalomban megjelentek olyan vizsgálatok, amelyek a hátrányos helyzetű és roma csoportok digitális helyzetének egyes aspektusait elemzik. Ezek a kutatások következetesen arra mutattak rá, hogy a digitális technológiákhoz való hozzáférés és használat nem választható el a társadalmi kirekesztettség tágabb folyamataitól. Az alacsony iskolai végzettség, a területi hátrányok és a munkaerőpiaci bizonytalanság olyan strukturális tényezők, amelyek a digitális térben is újratermelődnek. A digitális kompetenciák hiánya ebben az összefüggésben nem egyéni hiányosságként, hanem társadalmi következményként értelmezhető.

A nemzetközi és hazai szakirodalom közös tanulsága, hogy a digitális egyenlőtlenségek kezelése nem szűkíthető le technológiai fejlesztésekre vagy egyszeri képzési programokra. A digitális kompetenciák fejlesztése akkor válhat esélypolitikai jelentőségű beavatkozássá, ha figyelembe veszi a kulturális és társadalmi tőke eltérő eloszlását, valamint azokat a habitushoz kötődő attitűdöket, amelyek meghatározzák az egyének viszonyát az intézményekhez és a digitális szolgáltatásokhoz.¹⁶⁶ A digitális esélyteremtés ebben az értelemben nem önálló cél, hanem a társadalmi részvétel feltételeinek bővítését szolgáló eszköz.

3. A svájci finanszírozású digitális esélyteremtési program társadalmi és intézményi kontextusa

A digitális esélyteremtés gyakorlati megvalósítása az elmúlt években egyre inkább olyan komplex programokhoz kötődik, amelyek egyszerre reagálnak az infrastruktúra hiányosságaira, a digitális

161 DiMaggio - Hargittai 2001. 14. o.

162 DiMaggio - Hargittai 2001. 5. o.

163 DiMaggio - Hargittai 2001. 12-13. o.

164 Angelusz et al. 2006. 310. o.

165 Galán 2015. 68. o.

166 Galán 2015. 72. o.

Hargittai kutatásai szerint a digitális kompetenciák nem egyenletesen oszlanak el a társadalomban, valamint szorosan összefüggnek az iskolai végzettséggel, a társadalmi státusszal és az egyéni tanulási tapasztalatokkal.

kompetenciák alacsony szintjére és az intézményi közvetítés gyengeségeire. Ebbe a nemzetközi és hazai szakpolitikai környezetbe illeszkedik a Svájci–Magyar Együttműködési Program II. időszakában megvalósuló, digitális esélyteremtést célzó program, amelynek központi eleme a hátrányos helyzetű célcsoportok digitális kompetenciáinak fejlesztése. Jelen tanulmány fókuszában álló SM10-MIN-PC2 programkomponens kifejezetten a képzések biztosítására koncentrál a kedvezményezett szervezetek és a hátrányos helyzetű személyek, köztük a romák számára. A program megvalósítása 2024. július 1. és 2027.

A program célcsoportját a társadalmilag hátrányos helyzetű személyek alkotják, különös tekintettel az alacsony iskolai végzettségű, kedvezőtlen munkaerőpiaci pozícióban lévő és sérülékeny társadalmi helyzetű csoportokra, köztük a romákra.

december 31. között zajlik, jelentős, több, mint nyolcszázmillió forintos támogatási kerettel.¹⁶⁷ Intézményi szempontból a program több szereplő együttműködésére épül. A program operátori feladatait a Belügyminisztérium látja el, a közreműködő szervezet szerepét a Széchenyi Programiroda Nonprofit Kft. tölti be, míg a programkomponens megvalósítója a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság.¹⁶⁸ A képzések az ország egész

területén, több, mint 90 Digitális Ponton valósulnak meg. Ez az intézményi felépítés lehetővé teszi, hogy a digitális esélyteremtés egyszerre jelenjen meg szakpolitikai prioritásként, fejlesztéspolitikai eszközként és gyakorlati megvalósításként.

A program célcsoportját a társadalmilag hátrányos helyzetű személyek alkotják, különös tekintettel az alacsony iskolai végzettségű, kedvezőtlen munkaerőpiaci pozícióban lévő és sérülékeny társadalmi helyzetű csoportokra, köztük a romákra. A célmeghatározás már önmagában is jelzi, hogy a digi-

¹⁶⁷ <https://dep.tarsadalmifelzarkozas.hu/>

¹⁶⁸ <https://bmprojektek.kormany.hu/sm10-min-digitalis-terek>

tális esélyteremtés ebben az esetben nem univerzális digitális fejlesztésként jelenik meg, hanem célzott esélypolitikai beavatkozásként, amely figyelembe veszi a társadalmi hátrányok halmozódását. A program szakpolitikai logikája kettős: egyrészt törekszik a digitális szolgáltatásokhoz és terekhez való hozzáférés javítására a Digitális Pontokon keresztül, másrészt hangsúlyt helyez a digitális kompetenciák fejlesztésére, különösen azoknál a csoportoknál, amelyek számára az információs társadalomhoz való kapcsolódás eddig korlátozott volt. A képzési struktúra ennek megfelelően nem általános informatikai ismeretek átadására épül, hanem a mindennapi életben releváns digitális készségek fejlesztését célozza.¹⁶⁹ A megvalósuló képzések

A megvalósuló képzések tematikája kifejezetten a társadalmi részvételhez szükséges digitális kompetenciákra koncentrálnak.

tematikája kifejezetten a társadalmi részvételhez szükséges digitális kompetenciákra koncentrálnak. Ide tartozik a digitális állampolgárságra való felkészítés, az elektronikus közigazgatási és egészségügyi szolgáltatások (például az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér) használata, a virtuális munkaerőpiaci szolgáltatások igénybevétele, valamint az online köznevelési és szakképzési rendszerekhez való kapcsolódás. Emellett a digitális írástudás és az ICDL-alapú kompetenciák fejlesztése is a program részét képezi, ami jelzi a strukturált és egymásra épülő tanulási folyamat fontosságát. A program tervezett léptéke (több, mint tízezer fő bevonása és tanúsítványhoz segítése) önmagában is arra utal, hogy a digitális esélyteremtés ebben az esetben nem kísérleti jellegű beavatkozásként, hanem rendszerszintű esélypolitikai intézkedésként jelenik meg. Ugyanakkor a program valódi társadalmi hatása nem kizárólag a bevont résztvevők számában vagy az elért indikátorokban mérhető. Legalább ilyen fontos kérdés, hogy a képzések miként illeszkednek a résztvevők mindennapi életéhez, milyen módon járulnak hozzá az intézményekhez való kapcsolódás erősödéséhez, valamint, hogy képesek-e hosszabb távon is fenntartható digitális kompetenciákat kialakítani. Jelen tanulmány ebből a megfontolásból a programot nem önmagában, hanem annak társadalmi és intézményi beágyazottságában vizsgálja. A Digitális Esélyteremtési Program olyan empirikus terepet kínál, amelyben megfigyelhetővé válik, miként találkozik az esélypolitikai szándék a helyi társadalmi tapasztalatokkal, és milyen kihívásokkal szembesül a digitális kompetenciafejlesztés a hátrányos helyzetű és roma célcsoportok körében.

4. A kvalitatív kutatás módszertani kerete

A tanulmány empirikus alapját egy kvalitatív kutatás képezi, amely a digitális esélyteremtés társadalmi működésének feltárását tűzte ki célul a hátrányos helyzetű és sérülékeny csoportok körében. A kutatás nem a programhatások kvantitatív mérésére irányult, hanem arra, hogy mélyebb megértést nyújtson a digitális kompetenciákhoz, a digitális szolgáltatások használatához és az intézményekhez való viszonyhoz kapcsolódó tapasztalatokról. A kvalitatív megközelítés lehetővé tette, hogy a digitális esélyteremtés ne pusztán beavatkozásként, hanem a mindennapi életbe ágyazott társadalmi folyamatként jelenjen meg. A kutatás két, egymást kiegészítő módszertani elemre épült: fókuszcsoportos interjúkra és szakértői, illetve megvalósítói interjúkra. A módszertani kombináció célja az volt, hogy egyszerre váljanak láthatóvá a programban érintett személyek szubjektív tapasztalatai, valamint az Digitális Pontokon történő megvalósítás során felhalmozódó szakmai reflexiók. Ez a megközelítés összhangban áll azzal az elméleti kerettel, amely a digitális egyenlőtlenségeket nem egyéni hiányosságokként, hanem társadalmi és intézményi összefüggésekben értelmezi. A fókuszcsoportos interjúk kisteleplési környezetben zajlottak, és elsősorban hátrányos helyzetű roma fiatal felnőttek bevonásával valósultak meg. A résztvevők életkora, családi helyzete és társadalmi pozíciója lehetővé tette, hogy a digitális eszközhasználat és a digitális szolgáltatásokhoz való hozzáférés kérdései a mindennapi gyakorlat szintjén kerüljenek megvitatásra. A fókuszcsoportos forma előnye abban állt, hogy a résztvevők egymás tapasztalataira

¹⁶⁹ <https://tef.gov.hu/sm10-min-pc2/>

reagálva fogalmazták meg saját élményeiket, ami hozzájárult a közös értelmezési keretek és visszatérő mintázatok feltárásához. A szakértői és megvalósítói interjúk a Digitális Esélyteremtési Program helyi, Digitális Pontokon dolgozó szakembereivel készültek. Ezek az interjúk elsősorban arra fókuszáltak, hogy miként értelmezik a szakemberek a digitális kompetenciafejlesztés céljait, milyen kihívásokkal szembesülnek a megvalósítás során, és hogyan látják a résztvevők motivációit, nehézségeit és előrehaladását. A szakértői nézőpontok lehetőséget teremtettek arra, hogy a résztvevői tapasztalatok intézményi kontextusba ágyazva kerüljenek értelmezésre. Az adatfelvétel során alkalmazott kérdéssíriányok a digitális eszközökhöz való hozzáférésre, az internethasználat mindennapi formáira, a digitális ügyintézéshez és szolgáltatásokhoz való viszonyra, valamint a tanulási és segítségkérési stratégiákra terjedtek ki. Kiemelt figyelmet kapott az intézményekhez fűződő bizalom kérdése, valamint az, hogy a digitális kompetenciák fejlesztése milyen társadalmi feltételek mellett válhat a részvétel erősítésének eszközévé. A kérdésvezetés félig strukturált jellegű volt, ami biztosította az összehasonlíthatóságot, ugyanakkor teret engedett a résztvevők saját narratíváinak kibontakozásához. Az elemzés során a kutatás nem egyedi esetek bemutatására, hanem visszatérő tapasztalattípusok azonosítására törekedett. A fókuszcsoportos és szakértői interjúk anyagai tematikus feldolgozás keretében kerültek elemzésre, amelynek során külön figyelmet kapott a digitális eszközhasználat jellege, a digitális szolgáltatásokhoz való kapcsolódás módja, valamint az intézményi és személyes támogatás szerepe. Az elemzési szempontok kialakításában meghatározó szerepet játszottak a digitális egyenlőtlenségekre és az esélypolitikára vonatkozó elméleti megfontolások. A kutatás módszertani kerete lehetővé tette, hogy a digitális esélyteremtés ne kizárólag a képzési tartalmak vagy a formális kompetenciák szintjén kerüljön vizsgálatra. A kvalitatív megközelítés révén feltárhatóvá váltak azok a társadalmi tapasztalatok, attitűdök és intézményi viszonyok, amelyek meghatározzák, hogy a digitális kompetenciafejlesztés milyen mértékben képes hozzájárulni a hátrányos helyzetű és roma célcsoportok társadalmi részvételének erősítéséhez. Ezekre a módszertani alapokra építve a következő fejezet az empirikus tapasztalatok részletes bemutatására és értelmezésére vállalkozik.

5. A kvalitatív kutatás eredményei – a digitális esélyteremtés mindennapi tapasztalatai

A kvalitatív kutatás eredményei azt mutatják, hogy a digitális esélyteremtés a vizsgált hátrányos helyzetű és roma célcsoportok körében nem elsősorban a digitális technológiák hiányának problémájaként jelenik meg, hanem sokkal inkább azok korlátozott és egyoldalú használatán keresztül válik értelmezhetővé. A digitális eszközökhöz való hozzáférés a fókuszcsoportos interjúkban részt vevők körében jellemzően biztosított volt, ugyanakkor a használat módja, célja és társadalmi beágyazottsága jelentős különbségeket mutatott. A digitális egyenlőtlenségek ebben az értelemben nem bináris módon, hanem fokozatokban és minőségi eltérések mentén rajzolódtak ki.

5.1. Digitális eszközhasználat és a használat beszűkülése

A fókuszcsoportos beszélgetések egyik legmarkánsabb tapasztalata, hogy a digitális eszközhasználat szinte teljes mértékben az okostelefonra korlátozódik. A résztvevők döntő többsége rendelkezik okostelefonnal és mobilinternet-hozzáféréssel, míg az asztali számítógép vagy laptop használata ritka, esetleges vagy teljesen hiányzik a mindennapi gyakorlatból. Ez a jelenség nem pusztán eszközbeli különbséget jelent, hanem meghatározza a digitális tevékenységek körét és mélységét is. Az okostelefon-használat elsősorban kommunikációs és szórakoztató funkciókra irányul. A közösségi média felületek, a videómegosztó oldalak és az online tartalomfogyasztás a digitális jelenlét legjellemzőbb formái. Ezzel szemben a komplexebb digitális tevékenységek (például dokumentumkezelés, online tanulási környezetek használata vagy önálló ügyintézés) már bizonytalanságot váltanak ki, és ritkábban jelennek meg a mindennapi gyakorlatban. A digitális tér így funkcionálisan beszűkül, ami korlátozza a digitális technológiák társadalmi hasznosulását.

5.2. Digitális szolgáltatások és az önálló ügyintézés korlátai

A kutatás eredményei szerint a digitális közigazgatási és közszolgáltatások használata ambivalens módon jelenik meg a résztvevők tapasztalataiban. Bár a digitális ügyintézés lehetőségei ismertek, ezek önálló alkalmazása sok esetben elmarad. A résztvevők beszámolóí alapján az online ügyintézésről való tartózkodás mögött nem kizárólag a technikai ismeretek hiánya áll, hanem a hibázástól való félelem és az intézményekkel szembeni bizonytalanság is. Az online felületek sokak számára átláthatatlanok, nehezen értelmezhetők, és egy esetleges hiba következményei aránytalanul súlyosnak tűnnek. Ennek következtében a digitális ügyintézés gyakran csak közvetítő segítségével (családtag, ismerős vagy intézményi segítő bevonásával) válik megvalósíthatóvá. A digitális szolgáltatások használata így nem az önállóság élményét, hanem sok esetben a kiszolgáltatottság érzetét erősíti.

5.3. Tanulási stratégiák és a segítségkérés társadalmi beágyazottsága

A kvalitatív kutatás egyik legfontosabb eredménye, hogy a digitális kompetenciák elsajátítása a vizsgált célcsoportok esetében ritkán jelenik meg önálló tanulási folyamatként. A digitális tudás megszerzése és alkalmazása jellemzően társas közegben történik, ahol a segítségkérés természetes és folyamatos gyakorlat. A résztvevők beszámolóí szerint a családtagok, ismerősök és helyi segítők kulcsszerepet játszanak abban, hogy egy-egy digitális feladat megoldhatóvá váljon. Ez a tapasztalat arra utal, hogy a digitális kompetenciák gyakorlati hasznosulása szorosan összefügg a társadalmi kapcsolathálóval. A digitális esélyteremtés ebben az értelemben nem kizárólag

A digitális esélyteremtés ebben az értelemben nem kizárólag egyéni képességfejlesztés, hanem a társas erőforrások mozgósításának kérdése is.

egyéni képességfejlesztés, hanem a társas erőforrások mozgósításának kérdése is. A segítségkérés nem kivételes helyzet, hanem a digitális eszközhasználat strukturális eleme a hátrányos helyzetű és roma célcsoportok körében.

5.4. Intézményi jelenlét és a sikerélmény szerepe

A szakértői és megvalósítói interjúk alapján a digitális kompetenciafejlesztés hatékonysága szorosan összefügg az intézményi jelenlét, azaz a Digitális Pontokon elérhető szolgáltatás minőségével. A kutatás tapasztalatai szerint a formális képzések akkor válnak eredményessé, ha személyes támogatással, gyakorlati példákkal és folyamatos visszajelzéssel párosulnak. A résztvevők számára különösen fontos a sikerélmény, amely megerősíti az önbizalmat és csökkenti a digitális feladatokkal szembeni szorongást. A személyes jelenlét ebben az összefüggésben nem a résztvevők önállóságának korlátozását jelenti, hanem annak előfeltételeként jelenik meg. A digitális esélyteremtés akkor képes tartós hatást kifejteni, ha a Digitális Pontok nem csupán képzésszervezőként, hanem támogató és kísérő szerepben vannak jelen a tanulási folyamat során.

5.5. A roma célcsoportok tapasztalatainak sajátosságai

A kutatás eredményei alapján a roma résztvevők digitális tapasztalatai nem különülnek el élesen a többi hátrányos helyzetű résztvevőtől, ugyanakkor bizonyos metszetekben sajátos mintázatok rajzolódnak ki. Ezek elsősorban az intézményekkel szembeni bizalmatlanságban, a korábbi negatív tapasztalatok hatásában és a segítségkérés gyakoriságában érhetők tetten. A digitális térben megjelenő bizonytalanság gyakran összekapcsolódik a tágabb társadalmi kirekesztettség élményével. A roma célcsoportok esetében a digitális esélyteremtés különösen érzékeny terület, mivel a technológiai kompetenciák fejlesztése csak akkor lehet eredményes, ha az intézményi beavatkozások figyelembe veszik a társadalmi tapasztalatok

összetettséget. A kvalitatív eredmények azt sugallják, hogy a digitális esélyteremtés nem választható el a bizalomépítés és a hosszabb távú intézményi jelenlét minőségétől, ami jelen esetben elsődlegesen a Digitális Pontokon dolgozó helyi digitális segítők tevékenységében ragadható meg.

5.6. Az empirikus eredmények értelmezése az elméleti keret fényében

A kvalitatív kutatás eredményei szorosan illeszkednek a digitális egyenlőtlenségekre vonatkozó nemzetközi és hazai szakirodalom megállapításaihoz. A digitális eszközhasználat beszűkülése, az önálló ügyintézés korlátai és a társas támogatás kiemelt szerepe egyaránt megerősítik azt a megközelítést, amely a

digitális kompetenciákat a kulturális és társadalmi tőke sajátos formáiként értelmezi. A digitális esélyteremtés empirikus tapasztalatai így nem elszigetelt jelenségek, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek tágabb rendszerébe ágyazott folyamatokként értelmezhetők.

6. Következtetések

A tanulmány elemzése alapján a digitális esélyteremtés nem értelmezhető pusztán technológiai fejlesztésként vagy képzésszervezési kérdésként. A szakirodalmi áttekintés és a kvalitatív kutatás eredményei egyaránt azt támasztják alá, hogy a digitális egyenlőtlenségek szorosan összekapcsolódnak a társadalmi egyenlőtlenségek tágabb struktúráival, és csak ezek figyelembevételével kezelhetők érdemben.

A digitális kompetenciák hiánya nem elszigetelt egyéni deficitként jelenik meg, hanem kulturális, társadalmi és intézményi tényezők által meghatározott jelenségként. A kvalitatív kutatás empirikus tapasztalatai megerősítik azt az elméleti megközelítést, amely szerint a digitális technológiák használatának társadalmi hozadéka nem a hozzáférés pusztá meglétén múlik, hanem a használat minőségén és hasznosulásán. A vizsgált hátrányos helyzetű és roma célcsoportok körében a digitális eszközhasználat jellemzően beszűkül az okostelefon-alapú kommunikációra és tartalomfogyasztásra, miközben az intézményekhez való digitális kapcsolódás bizonytalansággal és bizalmatlansággal párosul. Ezek a tapasztalatok összhangban állnak a digitális egyenlőtlenségek többdimenziós értelmezésével, amely a készségek, attitűdök és társas erőforrások szerepét hangsúlyozza. A kutatás egyik központi következtetése,

hogy a digitális esélyteremtés nem individualizálható. A digitális kompetenciák elsajátítása és alkalmazása a vizsgált célcsoportok esetében jellemzően társas és intézményi közegben történik, ahol a segítségkérés, a közvetítés és a személyes támogatás nem kivételes, hanem strukturális jellegű elemek. Az esélypolitikai beavatkozások akkor lehetnek eredményesek,

ha ezt a társas beágyazottságot nem problémaként, hanem kiindulópontként kezelik. Az empirikus eredmények arra is rámutatnak, hogy az intézményi jelenlét minősége meghatározó a digitális esélyteremtés szempontjából. A személyes támogatással kísért, gyakorlatorientált képzések és a sikerélmény biztosítása hozzájárulhatnak a digitális bizonytalanság csökkenéséhez és az önbizalom erősödéséhez.

A személyes támogatással kísért, gyakorlatorientált képzések és a sikerélmény biztosítása hozzájárulhatnak a digitális bizonytalanság csökkenéséhez és az önbizalom erősödéséhez.

7. Bibliográfia

Angelusz – Fábián – Tardos 2006.

Angelusz Róbert – Fábián Zoltán – Tardos Róbert: Digitális egyenlőtlenségek és az infokommunikációs eszközhasználat válfajai. Társadalmi Szociológiai Társaság. 2006.

Barnucz – Fónai 2020.

Barnucz Nóra – Fónai Mihály: Az IKT-eszközök használata az idegennyelv-oktatásban hátrányos helyzetű tanulók iskoláiban. Informatikai Társadalom. 2020/1. 7–28. o.

Bourdieu 1986.

Bourdieu, Pierre: The Forms of Capital. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. 1986. 241–258. o.

Budai 2022.

Budai Balázs Benjámin: A digitális kompetencia növekvő szerepe. Magyar Közigazgatás. 2022/2. 30–59. o.

Castells 2002.

Castells, Manuel: Az Internet-galaxis. Network Twenty One Hungary Kiadó. 2002.

Dusek 2020.

Dusek Tamás: Az okos város mutatószámok tartalmi problémái. Okos lét, innováció és digitalizáció – irányok, trendek és következmények. 2020. 467–474. o.

DiMaggio – Hargittai 2001.

DiMaggio, Paul – Hargittai Eszter: From The 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use As Penetration Increases. 2001.

Fehérvári 2017.

Fehérvári Anikó: Digitális egyenlőtlenségek Magyarországon. Educatio, 2017/2.

Galán 2015.

Galán Anita: Digitális egyenlőtlenségek a 15-17 éves fiatalok körében. Metszetek folyóirat. 2015/4. 65–76. o.

Galán 2021.

Galán Anita: A digitális egyenlőtlenségek alakulása a tantermen kívüli, digitális munkarend idején a hátrányos helyzetű, kistelephelyen élő fiatalok körében. Y.Z. folyóirat. 2021/1. 4–12. o.

Hajdu – Megyesi 2017.

Hajdu Gábor – Megyesi Gergely Boldizsár: Társadalmi tőke, társadalmi struktúra és társadalmi integráció. Társadalmi integráció. MTA TK Szociológiai Intézet; Belvedere Meridionale. 2017. 155–182. o.

Husztai 2021.

Husztai Elek: A digitális oktatás próbatétele halmozottan hátrányos helyzetű tanulók körében. Acta Medicinæ et Sociologica. 2021/12. 160-189. o.

Norris 2001.

Norris, Pippa: Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide. Cambridge University Press. 2001.

Van Dijk 2020.

Van Dijk, Jan: Closing the digital divide: The role of digital technologies on social development, well-being of all and the approach of the COVID-19 pandemic. ITU Webinar Series on Digital Inclusion. 2020.

Warschauer 2004.

Warschauer, Mark: Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide. MIT Press. 2004.

KÖNYVAJÁNLÓ – ARANYPÁNTOK - MAGYAR ROMÁK ÉS HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Dr. habil. Thékes István | főiskolai tanár, Gál Ferenc Egyetem Egészség- és Szociális Tudományi Kar

Absztrakt

Jelen recenzióban bemutatom az Aranypántok – Magyar romák és hátrányos helyzetűek a Kárpát-medencében című kötet összes tanulmányát. A tanulmánykötet átfogó empirikus kutatásra épülve vizsgálja a magyar ajkú roma és hátrányos helyzetű közösségek társadalmi helyzetét Magyarországon, Erdélyben és Felvidéken. A több mint 4500 fős, három országban felvett nagymintás adatgyűjtéssel 12 tanulmányban vizsgálják a kutatók az összefüggéseket. A szerzők egyaránt támaszkodnak kvantitatív és kvalitatív módszerekre, lehetővé téve a strukturális hátrányok komplex feltárását. A kötet tanulmányai a szociális pozíciók, az oktatási esélyek, a munkaerőpiaci integráció, a társadalmi kapcsolatháló, az identitásformák, a fogyasztási minták és a jövőképek dimenzióiban elemzik a magyar ajkú romák felzárkózásának lehetőségeit. Az eredmények szerint a vizsgált régiókban az alacsony iskolázottság, a funkcionális analfabetizmus, a digitális lemaradás, a gyenge munkaerőpiaci pozíciók és az egészségi kockázatok egymást erősítve konzerválják a szegénységet. A kutatások rávilágítanak arra, hogy a családi és közösségi kötelek egyszerre jelentenek erőforrást és mobilitási korlátot. A kötet fontos hozzájárulást nyújt a Kárpát-medencei roma közösségek helyzetének interdiszciplináris megértéséhez, és egyben gyakorlati iránymutatást ad a felzárkóztatási politika számára.

Kulcsszavak: Kárpát-medence, magyar ajkú romák, nagymintás adatgyűjtés, oktatási és munkaerőpiaci lehetőségek, identitásformálás,

Abstract

Aranypántok – Hungarian Roma and Disadvantaged Populations in the Carpathian Basin

In this review, I present all the studies included in the volume Aranypántok – Hungarian Roma and Disadvantaged Populations in the Carpathian Basin. The edited volume, based on comprehensive empirical research, examines the social situation of Hungarian-speaking Roma and disadvantaged communities in Hungary, Transylvania, and the Highlands. Drawing on a large sample of more than 4,500 respondents across three countries, the twelve studies explore the underlying social patterns and relationships. The authors rely on both quantitative and qualitative methods, enabling a complex analysis of structural disadvantages. The studies in the volume analyze the opportunities for the social advancement of Hungarian-speaking Roma in the dimensions of social positions, educational opportunities, labor market integration, social networks, identity formation, consumption patterns, and future prospects. The findings indicate that, in the regions examined, low educational attainment, functional illiteracy, digital disadvantages, weak labor market positions, and health risks mutually reinforce each other and perpetuate poverty. The research highlights that family and community ties function simultaneously as resources and as constraints on mobility. The volume offers an important contribution to the interdisciplinary understanding of the situation of Roma communities in the Carpathian Basin and provides practical guidance for social inclusion policies.

Keywords: Carpathian Basin, Hungarian-speaking Roma, large sample, educational and labor market integration, identity

1. Bevezetés

Az Aranypántok kötet olyan átfogó kutatás eredményeit mutatja be, amely egyszerre épít kvantitatív és kvalitatív adatgyűjtésre, és három jelentős Kárpát-medencei régió – Magyarország, Erdély és Felvidék – roma és hátrányos helyzetű magyar lakosságának társadalmi helyzetét vizsgálja. A kötet legnagyobb értéke, hogy nem elszigetelt statisztikai mutatókat ismertet, hanem rendszerszintű összefüggésekben elemzi az oktatási, munkaerőpiaci, egészségügyi, társadalmi és kulturális dimenziókat. A különböző fejezetekből kirajzolódó kép egyfajta társadalmi környezetrajz: betekintést nyújt a mindennapi életbe, a háztartási körülményekbe, a közösségi kapcsolatokba, a megélhetési stratégiákba és az előrelépési lehetőségekbe. Jelen könyvajánló célja a kötet valamennyi tanulmányának áttekintése. Az empirikus vizsgálatok több ponton tematikusan érintkeznek, ezért a tanulmányok elemzése nem azonos terjedelemben történik: egyes írásokat részletesebben, másokat rövidebben mutatok be, mindig az adott közlemény sajátos hozzájárulására fókuszálva. A kötet elkészítése – a szerkesztők leírása alapján – A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok felzárkózásának elősegítése és az ezzel kapcsolatos magyarországi szakmai tudás gyarapítása a Kárpát-medence szomszédos országaival együttműködésben végrehajtott módszertani fejlesztések és tapasztalatcsere által című projektben zajlott. Az európai uniós forrású projektben a Magyar Máltai Szeretetszolgálat volt a konzorciumvezető és az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő a konzorciumi partner. A projekt keretében végzett kutatás a Kutatópont Kft. munkája. A fejezetek mind ugyanarra a 2021-es nagymintás kutatásra épülnek, amely három országban (Magyarország, Románia, Szlovákia) vizsgálta a magyar ajkú, hátrányos helyzetű, főként roma lakosságot. Ez biztosítja, hogy az adatok összehasonlíthatók és egymásra épülők legyenek. Magyarországon és Erdélyben egyaránt 2000 főt, Felvidéken pedig 500 főt vontak be a kérdőíves kutatásba. Az egyes tanulmányok elemzésénél két kérdést igyekszem megválaszolni: 1) Mely társadalmi dimenziók állnak az adatfeldolgozás fókuszában? és 2) Mi a különlegessége, újdonsága az adott tanulmánynak?

A kötet egyik kiindulópontja, hogy a roma közösségeket érintő hátrányok többszörösen összetett, egymást erősítő mechanizmusokból fakadnak. Ezt az összetettséget jól mutatják az oktatáshoz való hozzáférés régiós különbségei: míg Magyarországon a megkérdezettek átlagosan 10,4 évet jártak iskolába, Felvidéken 10,6 év volt ez az érték, Erdélyben csupán 7,5 év. A lemorzsolódás aránya Erdélyben különösen magas: a válaszadók 31%-a nem fejezte be az általános iskolát, további 15% pedig egyáltalán nem járt iskolába. A kvalitatív interjúk érzékletesen mutatják, hogy az iskola „elhagyása” nem egyetlen döntés eredménye, hanem anyagi kényszerek, rossz iskolai tapasztalatok, családi szerepelvárások, korai munkavállalás és a tanulással kapcsolatos negatív élmények együttes hatása. Magyarországon kedvezőbbek ugyan az arányok, de az érettségit vagy diplomát szerzők száma a többségi társadalomhoz képest itt is alacsony. A kötet a Kárpát-medencei magyar ajkú romák és hátrányos helyzetű csoportok társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetét vizsgálja, különös tekintettel az identitásra, társadalmi kötődésekre, percepciókra és jövőbeli perspektívákra.

Összességében a könyv arról nyújt átfogó képet, hogy a három régióban élő roma és hátrányos helyzetű magyar közösségek élethelyzetét milyen komplex tényezők formálják. A szerzők kutatásai alapján kijelenthető, hogy az oktatásban jelentkező hátrányok, az esetleges munkaerőpiaci sikertelenség, a digitális hátrány és az egészségügyi problémák egymást erősítve és kiegészítve szülik a tartós hátrányokat. A kvan-

titatív és kvalitatív adatgyűjtések eredményei arra is rávilágítanak, hogy a családi kötelek szorossága, a közösségi normák, az informális hálózatok sokszor pótolni tudják a hiányzó intézményi kapacitásokat. Ez a kettősség – a strukturális hátrányok és a közösségi erőforrások egymásmellettségének bemutatása – adja a kötet igazi mélységét.

A szerzők kutatásai alapján kijelenthető, hogy az oktatásban jelentkező hátrányok, az esetleges munkaerőpiaci sikertelenség, a digitális hátrány és az egészségügyi problémák egymást erősítve és kiegészítve szülik a tartós hátrányokat.

A könyv négy tematikus egységre tagolódik, amelyeket egy módszertani zárófejezet egészít ki.

1. Metszetek (11–98. o.)

Ez a rész adja a társadalmi helyzet átfogó elemzését, különösen a gazdasági, szociális és oktatási dimenziókat vizsgálva.

- Antal István – Trásy Lilla: A Kárpát-medencei magyar ajkú romák és hátrányos helyzetűek szociális és anyagi pozíciója
- Godó Katalin – Godó Irén: A romák oktatásának helyzete Magyarországon, Szlovákiában és Romániában
- Kiss-Kozma Georgina: Munkaerőpiaci (hátrányos) helyzet?

2. Kötődések (101–188. o.)

Ez a kötet rész a közösségi és identitásbeli kérdésekkel foglalkozik, bemutatva a szociális kötődéseket és kulturális identitásformákat.

- Bali János: Hátrányos helyzetűek kötődései és közösségi mintázatai
- Illyés Szabolcs: Határon túli, magyarlakta területeken élő romák nemzeti, etnikai identitása
- Kiss Dénes: Felekezeti kötődés és vallásosság a Kárpát-medencei magyar romák körében

3. Észlelések (191–270. o.)

- Illyés Szabolcs – Illyés Dávid: Fogyasztási trendek a külhoni, magyarul beszélő romák körében
- Székely Levente: A boldogság természete a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokban
- Veres Valér: Etnikai ellentétek, konfliktusok és előítéletesség romák és nem romák között

4. Helyzet- és jövőképek (273–360. o.)

Ez az egység a jelenlegi helyzet és a jövőbeli kilátások kombinációját tárgyalja, országonkénti és régiókénti perspektívában.

- Faragó Judit – Borbély Mátyás – Péti Márton: A magyarországi szegregátumokban élő roma népesség helyzet- és jövőképe
- Sullivan Ferenc: Kettős kisebbségben: magyar ajkú romák Szlovákiában
- Rusu Szidónia – Szabó Júlia: Helyzet- és jövőkép az erdélyi hátrányos helyzetű, roma népesség körében

5. Módszertan (363–370. o.)

- Székely Levente: Módszertani jegyzet a magyar romák és hátrányos helyzetűek vizsgálatához

2. A kötet tanulmányainak összefoglalója

Az 1. fejezetben, amelyet Antal István és Trásy Lilla jegyez „A Kárpát-medencei magyar ajkú romák és hátrányos helyzetűek szociális és anyagi pozíciója” címmel, a szerzők átfogó, empirikus alapokon nyugvó elemzést adnak a magyarországi, erdélyi és felvidéki magyar ajkú roma közösségek életkörülményeiről és társadalmi pozíciójáról. A fejezet különös jelentősége abban áll, hogy a 2000-es évek eleje óta nem készült olyan komplex összehasonlító vizsgálat, amely ilyen részletességgel ragadná meg ezeknek a populációknak a többdimenziós szegénységélményét. Antal és Trásy nem csupán statisztikai adatokat közölnek, hanem azok értelmezését is felvállalják: a szegénységet, mint társadalmi struktúrát, életminőséget és szubjektív jólétet egyszerre vizsgálják.

A szerzők részletesen feltárják a szubjektív szegénység dimenzióit: az interjúk tanúsága szerint a roma válaszadók jelentős része folyamatos anyagi bizonytalanságban él, miközben a túlélési stratégiák sokféleségét alakítják ki. A megélhetés alapját számos háztartásban a transzferjövödelmek – gyermekek után járó támogatások, szociális segélyek – jelentik, amelyekből legfeljebb a létminimum szintje biztosítható. Emellett gyakori az alkalmi munka, a közfoglalkoztatás, sőt egyes régiókban az informális vagy szürke gazdaságból származó jövedelem is (guberálás, hulladékgyűjtés, szezonális napszám). A szerzők nem hallgatják el, hogy egyes mélyszegénységben élő csoportoknál illegális vagy erkölcsileg vitatható tevékenységek – például lopás vagy uzsora – is részei a túlélési repertoárnak, bár ezek előfordulását a nem roma interjúalanyok ritkábban említették.

Különösen árnyalt az a kép, amelyet Antal és Trásy a képzettség és a munkaerőpiaci helyzet összefüggéseiről állít fel. Mindhárom országban mélyen átlag alatti az iskolai végzettség szintje. Azt is hozzá kell tenni ehhez, hogy az általános iskolát ma már a többség befejezi. Külön kiemelendő része a tanulmánynak a komplex alkalmazkodási formák bemutatása. Ezek a megküzdési stratégiák nem csupán gazdasági szükséghelyzetből erednek, hanem gyakran kulturális mintázatokként is beazonosíthatóak. A szerzők kiemelik, hogy „az alacsony iskolai végzettség nagyban befolyásolja a közösségek szociális és anyagi lehetőségeit, hiszen, ha munkát is találnak, akkor az jellemzően rosszul fizetett és/vagy fizikailag megterhelő.”

A 2. fejezetben, amelynek Godó Katalin és Godó Irén a szerzői „A romák oktatásának helyzete Magyarországon, Szlovákiában és Romániában” címmel, a szerzőpáros átfogó összehasonlító elemzést kínál a három ország roma tanulóinak oktatási részvételéről és a rendszerben tapasztalható egyenlőtlenségekről. Továbbá tárgyalják azokat a társadalmi és intézményi mechanizmusokat, amelyek újrat teremtik a hátrányokat.

A kutatók fókusz csoportos kutatás adataira is támaszkodhattak, amely során 98 főt kérdeztek meg. Ennek az volt a célja, hogy az egyes társadalmi-gazdasági gondok feltárásán keresztül a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését elősegíthessék. Az iskolai teljesítmény számos okát figyelték meg. Kijelentik a szerzők, hogy a mikroközösségek szerepe is számottevő lehet sok más tényező mellett. Megállapítják a szerzők továbbá, hogy az egyéni motiváltság nagyon eltérő tud lenni és számos esetben a tanulás kiszorul a prioritások közül, mert az elsődleges cél a szakmához való jutás lesz.

Godó és Godó mellett érvelnek, hogy a roma tanulók oktatási esélyeinek javítása csak komplex, többszintű és integrált beavatkozásokkal lehetséges. Az oktatás nem működhet elszigetelten a szociális és gazdasági környezettől; a korai fejlesztés, a családsegítés, a pedagógustámogatás, a közösségi mentorálás és az alternatív tanulási terek összekapcsolása nélkül nincs tartós felzárkózás.

A 3. fejezetben, amelyet Kiss-Kozma Georgina írt „Munkaerőpiaci (hátrányos) helyzet”? címmel, a szerző átfogó képet nyújt a Kárpát-medencei roma és hátrányos helyzetű közösségeinek munkaerőpiaci pozíciójáról, illetve annak strukturális, kulturális és területi meghatározottságáról. A tanulmány kiindulópontja, hogy a foglalkoztatottság nem csupán gazdasági tényezők függvénye, hanem mélyen beágyazott társadalmi folyamatok eredője. Ezek az eredők szorosan kötődnek az iskolázottsághoz, a lakhatási körülményekhez, a mentális erőforrásokhoz és a többségi társadalom diszkriminatív mechanizmusaihoz.

Kiss-Kozma elemzése így nem pusztán a foglalkoztatottsági mutatók ismertetésére szorítkozik, hanem a roma közösségek munkaerőpiaci kirekesztettségének komplex ok-okozati hálózatát is megpróbálja kibontani. A szerző mind a szociális státusz, a lakhatási körülmények, az iskolázottság és az egészségügyi állapot szerepét is megvizsgálja, de nem mulasztja el a sajátos életmód- és szokásvilág hatásait is kiemelni.

A szerző nem csak a munkavállalói oldalról elemzi az adatokat részletesen, a munkáltatói oldalt is vizsgálja. Különösen fontos adatokat kapunk a roma származású munkaerő felvételekor figyelembe vett tulajdonságok preferencia-sorrendjéről. Magyarországon a munkáltatók a lehetséges változók közül 50% arányban a képzettséget tekintik a legfontosabb faktornak. Ez a Felvidéken még magasabb is, 62%. Emellett a megjelenés, a jó modor és a szellemi állapot voltak azok a változók, amiket a munkáltatók megjelöltek.

A fejezet összegzése szerint a roma közösségek munkaerőpiaci helyzetét több, egymást erősítő tényező is meghatározza: az alacsony iskolai végzettség, a funkcionális analfabetizmus, a digitális lemaradás, az anyagi instabilitás, a rossz egészségi állapot és a munkáltatói diszkrimináció összessége olyan strukturális hátrányt képez, amelyet kizárólag komplex, hosszú távú felzárkóztatási programok képesek enyhíteni. Kiss-Kozma tanulmánya e fejezetben érzékenyen és pontosan ragadja meg azt a sokrétű társadalmi valóságot, amely a roma közösségek munkaerőpiaci integrációjának egyik legnagyobb akadály. A Kötődések c. szekció első, valamint a könyv 4. fejezetében, amelynek Bali János a szerzője „Hátrányos helyzetűek kötődései és közösségi mintázatai” címmel, a társadalmi kapcsolathálókat szerkezetének részletes elemzése kerül előtérbe. A szerző a bevezetőben rámutat, hogy az adatgyűjtés lehetőséget kínál olyan változók kapcsolatának összefüggés-vizsgálatára, mint a társadalmi kapcsolatok, a család és a rokonság. A cikkben kifejti, hogy a roma közösségek jellemzően zártak és családcentrikusak. Az a tény, hogy több generáció él együtt, erős kohéziót biztosít, de ahogy ezt más szerzők is hangsúlyozzák a kötetben, sokszor ez válik a társadalmi integráció gátjává. A fejezet kitér arra is, hogy az intézményi bizalom rendkívül alacsony, különösen az állami szolgáltatások, a rendőrség, az oktatási intézmények és a hatóságok esetében. Ezzel szemben a személyes kapcsolatokba vetett bizalom magas. A fejezet nagy érdeme, hogy a közösségi részvétel – vallási élet, civil aktivitás, önkéntesség – szerepét is hangsúlyozza, s ezáltal a társadalmi integráció alternatív tereit azonosítja. A fejezet külön érdekessége, hogy a házasságkötési szokásokat illetően a Trieszt-Szentpétervár-tengely mentén található „nyugati” és „keleti” házassági modellel vizsgálódik és kijelenti, hogy a roma közösségek megtartották a keleti modellt, vagyis viszonylag fiatalon házasodnak. A szerző településjelentésekre (például Mikola és Galambfalva, Erdély) alapozva elmélyül a rokonságok, a településen belüli kapcsolatok elemzésében és két beazonosítható modellt állapít meg: 1) rétegzett a cigányság, vagyis a tehetősebb romák továbbra is egy szegregátumban élnek a társaikkal, 2) a település különböző részein eltérő szociokulturális háttérrel rendelkező romák laknak. A cikkben további adatokat kap az olvasó táblázatokban és oszlopdigramokon feltüntetve a következő dimenziókban: szexuális kisebbségek elfogadása, a településen beazonosítható ellentétek, a háztartás távolsága a szolgáltatásoktól, ismerősök száma a Facebookon.

Az 5. fejezetben, Illyés Szabolcs: „Határon túli romák nemzeti, etnikai identitása” című tanulmányában, a szerző az identitás alakulásának összetett, többszintű folyamataira irányítja a figyelmet. Illyés az adatgyűjtés eredményeinek segítségével bemutatja, hogyan formálódik a magyar ajkú romák identitása a többes hovatarozás metszéspontjában. A megkérdezettek jelentős része egyszerre tartja magát magyarnak és romának, miközben különböző intenzitással kapcsolódik a többségi nemzetállamhoz is. A „kettős kisebbségi lét” fogalmát a szerző érzékletesen bontja ki: az érintettek egyszerre élnek meg etnikai és nemzeti kisebbségi státuszt, ami folyamatos identitásbeli kérdéseket vet fel. A nyelvhasználat vizsgálata különösen fontos eleme a fejezetnek. A megkérdezettek jelentős hányada tartja a magyart az anyanyelvének: Magyarországon 91%, Erdélyben 90% és a Felvidéken is ez a mutató 84%, ami a szerző szerint „egyértelmű azonosulást jelent a magyar öntudat vonatkozásában.”

A tanulmánykötet 6. fejezetében, Kiss Dénes: „Felekezeti kötődés és vallásosság a Kárpát-medencei magyar romák körében” című írásában a vallás társadalomformáló szerepe kerül előtérbe. Kiss feltárja, hogy a roma közösségek körében a vallásosság nem csupán spirituális élmény, hanem strukturális erőforrás: normák, közösségi értékek, támogatási hálók és identitásminták forrása. Az empirikus eredmények szerint a pünkösdű és neoprotestáns felekezetek különösen nagy jelentőséggel bírnak a romák körében, részben azért, mert befogadóak és személyes közösségi környezetet teremtenek. A vallási közösségek gyakran pótolják a szociális ellátórendszer hiányosságait: krízishelyzetekben segítséget, lelki támogatást, sőt bizonyos helyeken informális mediációs funkciót is ellátnak. A fejezet végkövetkeztetése szerint a vallási közösségek jelentős „rejtett potenciált” hordoznak a felzárkóztatásban, ám ezt az erőforrást csak akkor lehet fenntartható módon mozgósítani, ha az egyházi és állami programok kölcsönösen erősítik egymást.

Kiss feltárja, hogy a roma közösségek körében a vallásosság nem csupán spirituális élmény, hanem strukturális erőforrás: normák, közösségi értékek, támogatási hálók és identitásminták forrása.

Az Észlelések c. szakasz első fejezetének középpontjában, amelyet Illyés Szabolcs és Illyés Dávid szerzett „Fogyasztási trendek a külhoni, magyarul beszélő romák körében” címmel, a kutatásba bevont közösségek fogyasztási mintáztatának összehasonlító vizsgálata állt. Ez a tanulmány a kötet 7. fejezete. A kiindulópont annak felismerése, hogy a fogyasztói döntések a társadalmi egyenlőtlenségeket érzékenyen tükrözik: a szegénység, a területi hátrányok és az erőforrásokhoz való korlátozott hozzáférés együttesen határozzák meg a háztartások anyagi stratégiáit és napi életvilágát. A nagymintán végzett adatfelvétel lehetővé tette a régiók, településtípusok és háztartási csoportok közti eltérések részletes feltárását. Ugyanakkor a kutatók felhívják a figyelmet, hogy egy új trend figyelhető meg 2010-es években, mégpedig a romák középosztályosodása. Ez utóbbi egy közép-európai jelenség, amely különösen Magyarországon figyelhető meg. Összességében az mondható el erről a tanulmányról, hogy a kutatás lehetővé teszi a szegénység, a depriváció és a fogyasztás kapcsolatainak mélyebb megértését.

A 8. fejezet, amelyet az egyik szerkesztő Székely Levente jegyez „A boldogság természete a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokban” címmel, a boldogság komplex társadalmi meghatározottságát vizsgálja. A szerző meghatározza a boldogság szótári fogalmát és Fromannra hivatkozva megállapítja, hogy a hedonikus boldogság helyett az eudaimonikus boldogságnak van létjogosultsága, ami egy tartós boldog létezést jelent. Az elméleti áttekintésben a szerző rámutat a World Happiness Report Happy adataira épülő Happy Planet Indexre (HPI) és bemutatja az index alapján elkészített lista éllovas országait. Megtudhatjuk, hogy Magyarország a 137 vizsgált országból az 51. helyet foglalja el. A szerző vizsgálatában kvantitatív kérdőíves adatgyűjtést végzett, amelynek eredményeképpen a HPI-szel azonos értéket kapott Magyarország tekintetében. Fontos része a tanulmánynak a szubjektív anyagi helyzet és az elégedettség keresztkapcsolatára vonatkozó varianciaanalízis, amely azt mutatja, hogy a két változó közt szignifikáns összefüggés figyelhető meg mindhárom régió esetében. Továbbá a tanulmány azt a kérdést feszegeti, hogy vajon az anyagi feltételek vagy a kapcsolatok minősége magyarázza a boldogság mértékét? A kutatás főbb megállapításai a következők: varianciaanalízis alapján a lakáshelyzet és a tágabb emberi kapcsolatok a legstabilabb modell, vagyis azok a legboldogabbak, akiknek kielégítő a lakhatási körülménye és kapcsolati tőkével is rendelkezik.

A könyv 9. fejezetében, Veres Valér „Etnikai ellentétek, konfliktusok és előítéletesség romák és nem romák között” című tanulmányában, a szerző a romák és nem romák közötti érintkezési zónák konfliktusait elemzi. A kutatása célja az volt, hogy megvizsgálja a magyar ajkú hátrányos helyzetű emberek társadalmi helyzetét több olyan perspektívából is, mint a hátrányos helyzetű háztartások, munkaerőpiaci pozíció, társadalmi és etnikai kapcsolatok stb. A kérdőíves adatfelvételt követően a leíró statisztikai elemzés és a regresszióanalízis alapján azt a megállapítást teszi a szerző, hogy Magyarországon 22-szer

akkora esély van arra, hogy egy romát diszkriminálnak, mint egy nem romát. A kvantitatív mellett kvalitatív adatfelvétel is zajlott. A közösségformáló interjúk és a fókuszcsoporthoz alapján három viszonyulástípust különböztet meg a szerző: 1) a romák és nem romák között jó viszony áll fenn, 2) bár a feszültség érzékelése jelen van, ezt visszafogottan fogalmazza meg az adatközlő, 3) a viszonyulás előítéletes és a válaszadók többnyire nem romák. A tanulmányból megtudható, hogy az etnikai feszültségek leggyakrabban azokban a helyzetekben azonosíthatók be, amelyek versenyhelyzetet szülnék: adományozás, napszámos munkák, szociális juttatások, oktatásban nyújtott plusz szolgáltatások.

A 10. fejezetben, Faragó Judit, Borbély Máttyás és Péti Márton „A magyarországi szegregátumokban élő roma népesség helyzet- és jövőképe” című munkájában, a szerzők a szegregátumok hosszú távú fennmaradásának okait és következményeit vizsgálják. Az elemzés alapját a 2000 fős mintavétel-lel elvégzett kérdőíves kutatás adta, amelyet a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Jelenlét programjában résztvevő, valamint a Felzárkózó Települések programba tartozó településeken végeztek (ld. bevezetés). Az egészségi állapotról önbevallásos módszerrel vettek fel adatokat, míg a szubjektív anyagi helyzet megítélése kapcsán is történt adatgyűjtés. A fejezet egyik kulcsmegállapítása, hogy a szegregátumok fizikai és társadalmi struktúrái stabilizálódtak és tartós életvilágként rögzültek.

A 11. fejezetben Sullivan Ferenc „Kettős kisebbségben: Magyar ajkú romák Szlovákiában” tanulmánya a szlovákiai magyar ajkú romák helyzetét elemzi, kiemelve, hogy e közösség sajátos és alulkutatott csoportot alkot a Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben és Délvidéken. A tanulmány szerint a magyar ajkú romák nemcsak antropológiai jegyeikben és részben nyelvhasználatukban különböznek a többségi társadalomtól és más nemzeti-etnikai kisebbségektől, hanem eltérő társadalmi státuszukban is. Történelmileg ez társadalmi izolációban nyilvánult meg, amely területi elkülönülést, az etnikumok közötti házasságok hiányát és archaikus életmódot eredményezett. A tanulmányban a szerző megállapítja, hogy a 20. században három jelentős folyamat járult hozzá az interetnikus kapcsolatok romlásához: a tradicionális lét-fenntartási formák eltűnése, a kollektivizáció és a rendszerváltással bekövetkezett 90-es évekbeli gazdasági szerkezetváltás.

A kutatás eredményei szerint a magyar ajkú romák identitása vegyes: sokan egyszerre vallják magukat magyarnak és romának, a magyar nemzethez való kötődésük erős, és az anyanyelvük túlnyomó többségében a magyar. Vallásosságuk esetében megfigyelhető a „mimikri vallásosság” jelensége, azaz a romák a környezeti elvárások miatt formálisan követik a vallási normákat, miközben a tényleges hitéletben kevesen aktívak. A kutatás szerint nyolctizedük hisz Istenben, közel héttizedük vallási közösség tagja, többségük római katolikus.

Összességében a szerző tanulmánya azt mutatja be, hogy a szlovákiai magyar ajkú romák kettős kisebbségi helyzetben élnek, amely identitásukban, oktatásban, anyagi helyzetükben és társadalmi integrációjukban is jelentős kihívásokat okoz. A kutatás hangsúlyozza a közösség speciális helyzetének figyelembevételét a szakpolitikai intézkedések és a társadalmi integráció terén.

A 12. fejezetben, Rusu Szidónia és Szabó Júlia „Helyzet- és jövőkép az erdélyi hátrányos helyzetű, roma népesség körében” című tanulmánya az erdélyi magyar ajkú romák életkörülményeinek átfogó elemzését nyújtja. A 2000 fős adatfelvétel eredményei szerint az erdélyi romák jelentős része strukturális szegénységben él, a jövedelmi bizonytalanságot gyakran a szociális támogatások és alkalmi munkák együttes alkalmazása enyhíti. A regionális különbségek markánsak: Bihar megye kedvezőbb helyzetben

van, míg Hargita és Maros megye erősen hátrányos. A fejezet egyik legfontosabb megállapítása, hogy a helyi kezdeményezések bár enyhítik a szegénység következményeit, fenntarthatóságuk korlátozott, mivel túlnyomórészt projektalapúak. Azt a következtetést vonják le a szerzők, hogy „az erdélyi romák és hátrányos helyzetű személyek anyagi körülményei javultak az elmúlt években, de a régiók helyzete és ezen belül is a telepek helyzete sok különbözőséget mutat.”

A 13. záró könyvrészben Székely Levente a romakutatások módszertani áttekintését nyújtja, bemutatva az 1970-es években zajlott Kemény István féle kutatásokat is. Említést tesz továbbá a Domokos és Herceg által végzett kutatásokról is. A kötetet záró fejezetben részletes leíró statisztikai adatokkal összegzi a célokat, a tematikát, a mintaválasztást és a kutatások megvalósítását.

3. Összegzés

A Aranypántok kötet átfogó képet nyújt a Kárpát-medence magyar ajkú roma és hátrányos helyzetű közösségeinek társadalmi helyzetéről. A kötet egyik legfontosabb hozadéka, hogy a strukturális hátrányokat nem elszigetelt jelenségek sorozataként, hanem összekapcsolt, egymást erősítő tényezőket tartalmazó rendszerként vizsgálja. E komplex megközelítés különösen hasznos a felzárkóztatási stratégiák szempontjából, hiszen rávilágít arra, hogy a beavatkozások eredményessége csak akkor biztosítható, ha azok egyszerre célozzák a társadalmi beágyazottság, az oktatási mobilitás, a munkaerőpiaci hozzáférés és az egészségi állapot dimenzióit. Továbbá kijelenthető, hogy a könyv egyértelműen arra hívja fel a figyelmet, hogy a Kárpát-medencei roma közösségek helyzetének javulása csak akkor lehet tartós, ha a szakpolitikai stratégiák komplexen veszik figyelembe a lokális sajátosságokat, a közösségi normákat és a strukturális korlátokat is.

Továbbá kijelenthető, hogy a könyv egyértelműen arra hívja fel a figyelmet, hogy a Kárpát-medencei roma közösségek helyzetének javulása csak akkor lehet tartós, ha a szakpolitikai stratégiák komplexen veszik figyelembe a lokális sajátosságokat, a közösségi normákat és a strukturális korlátokat is.

4. Bibliográfia

Székely – Illyés 2024.

Székely Levente – Illyés Szabolcs (szerk.): Aranypántok. Magyar romák és hátrányos helyzetűek a Kárpát-medencében. Budapest, MCC Press, 2024.

Kulikov

The image displays three project posters for the National Social Inclusion Directorate (Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság) in 2025. Each poster features logos for the Széchenyi Terv Plusz, the Hungarian Government, and the European Union at the top. The first poster, 'Aktívan a tudásért' (EFOP_Plusz-3.1.4-25-2025-00001), shows a construction worker, a chef, and a woman in a garden. The second, 'Egy eséllyel több' (EFOP_Plusz-3.3.1-25-2025-00001), shows a group of women, a woman with a child, and a house. The third, 'Nő az esély' (EFOP_Plusz-3.1.3-25-2025-00001), shows a woman, a woman with a child, and hands being joined together. Logos for 'Aktívan a tudásért', 'Egy eséllyel több', and 'Nő az esély' are also present on the posters.

A Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság 2025 év végén elindult projektjei

- <https://tef.gov.hu/efop-plusz-3-1-4-25-aktivan-a-tudasert/>
- <https://tef.gov.hu/efop-plusz-3-3-1-25-egy-esellyel-tobb/>
- <https://tef.gov.hu/efop-plusz-3-1-3-25-no-az-esely/>

